

Xavier Solà Colomer

Sant Feliu de Pallerols

QUADERNS
de la
REVISTA
de
GIRONA

58 MONOGRAFIES LOCALS

SANT FELIU DE PALLEROLS

Xavier Solà Colomer

98 QUADERNS de la REVISTA de GIRONA

DIPUTACIÓ de GIRONA
CAIXA de GIRONA

Quaderns de la Revista de Girona. Núm. 98

Sèrie: Monografies locals (Núm. 58)

Primera edició en català: Abril de 2002

Tiratge: 1.100 exemplars

Edició:

Diputació de Girona/Caixa de Girona

Director de la col·lecció:

Joaquim M. Puigvert

2

Consell assessor:

Gabriel Alcalde, Narcís-Jordi Aragó, Pepa Balsach,
Xavier Besalú, Maria Antònia Canals, Josep M. Cortadellas,
Xavier Cortadellas, Jordi Dalmau, Joan Domènech,
Maria Carme Domènech, Marta Franch, Rosa Maria Gil,
Glòria Granell, Àngel Jiménez, Montserrat Manén,
Jordi Mascarella, Enric Mirambell, Joan Miró, Joan Nogué,
Marina Puig, Josep Pujol, Josep Pujolràs, August Rafanell,
Dolors Reig, Anna Ribas, Josep Maria Rus, Joan Sala,
Narcís Sureda, Xavier Terradas, Montserrat Vayreda,
Eva Vázquez, Anna M. Viader, Antoni Vilà,
Mariàngela Vilallonga, Dani Vivern.

Cartografia:

Salvador Oliva

Maquetació:

Pep Caballé

Redacció administració:

Pujada de Sant Martí, 5. Telèfon 972 18 50 00.

Apartat de Correus 11. 17080 Girona

Infografia i impressió:

Palahí Arts Gràfiques, SL. Girona

ISBN: 84-95187-37-X

Dipòsit legal: Gi-721/02

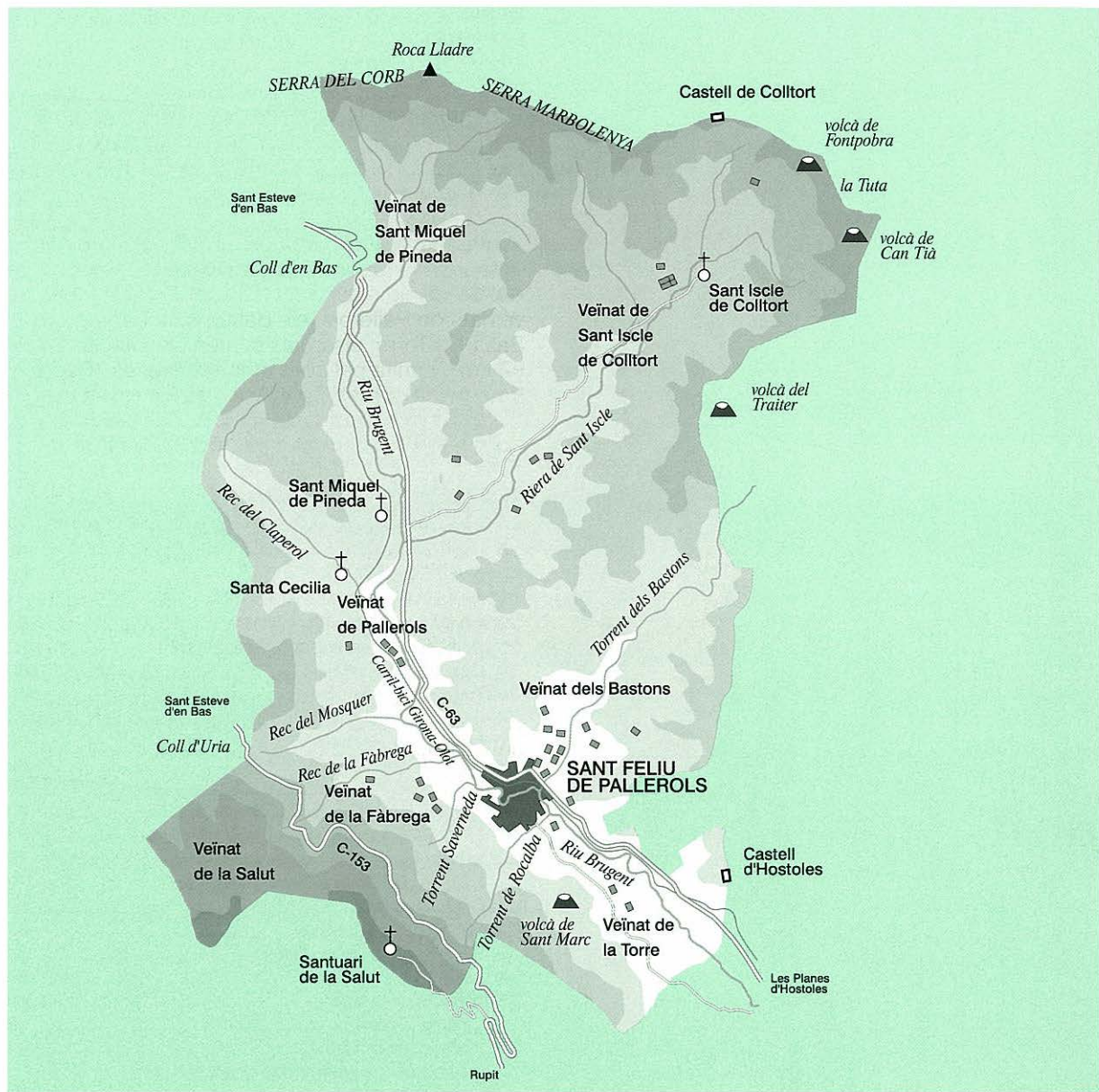
LA NOSTRA PORTADA

Carrer de Sant Sebastià.

(Foto: Josep Vilallonga).

Índex

Situació	5
Cronologia.....	6
1. Sòl, flora i fauna.....	8
2. El vulcanisme.....	10
— Les fonts i els historiadors	12
3. Abans de l'any 1000.....	14
4. La demografia.....	16
5. La sagrera medieval.....	18
6. Guillem Galceran de Cartellà.....	20
7. La cellera o poble nou.....	22
8. Els remences.....	24
9. Verntallat i la Sentència de Guadalupe	26
10. Els castells.....	28
11. De Sant Sebastià a la Rectoria	30
12. El Firal i la capella del Roser.....	32
13. Sant Miquel de Pineda i Santa Cecília.....	34
14. Sant Iscle de Colltort.....	36
15. Els masos.....	38
— Els molins.....	40
16. La Universitat i el consolat.....	42
17. El Tercio de Juan de Arce.....	44
18. L'església parroquial	46
19. Societat i economia a l'Antic Règim.....	48
20. Les guerres en el segle XVIII.....	50
— El Santuari de la Salut	52
21. Carlins i Liberals	54
22. Una tardana industrialització.....	56
23. Del "Directori Militar" a la Guerra Civil	58
24. L'etapa franquista.....	60
25. Transició i democràcia.....	62
26. L'urbanisme actual.....	64
27. Agricultura i ramaderia	66
28. Entitats i associacions	68
29. L'educació i la sanitat.....	70
30. La religiositat popular.....	72
31. La pintura	74
32. El futbol.....	76
33. L'atletisme i altres esports.....	78
34. Cobles i músics.....	80
— Sardanes i sardanistes	82
35. Els escriptors i periodistes	84
— La Festa Major	86
36. Altres festes i fires.....	88
— Cinema i Teatre.....	90
37. Vies de comunicació.....	92
— Bibliografia, agraïments i procedència de les fotografies	94

Situació

Sant Feliu de Pallerols es localitza dins l'extrem nord-oest de la Vall d'Hostoles, al sud de la Garrotxa, en el Sistema Transversal Català o Pre-Pirineu. L'altitud del nucli se situa entorn dels 474 metres. Hi ha excel·lents miradors sobre la vall i els seus encontorns: la Saiut (1.030 m), el castell de Colltort (845 m) o el castell d'Hostoles (599 m).

Juntament al nucli urbà de Sant Feliu s'inclouen dins el seu municipi les parròquies de Sant Miquel de Pineda i Sant Iscle de Colltort, i els veïnats de Pallerols, els Bastons, la Fàbrega, la Salut i la Torra, els quals sumen un total de 34, 92 km². Limita pel nord amb les Preses i Santa Pau, per l'est amb Sant Aniol de Finestres i les Planes d'Hostoles, pel sud amb Susqueda i Rupit-Pruït i per l'oest amb la Vall d'en Bas.

El principal riu de la vall és el Brugent, que neix als peus de les Serres del Corb i Marbolenyà –limitant pel nord el municipi– i segueix per la falla geològica d'Hostoles fins a desembocar al Ter. Els seus principals afluents són la riera de Sant Iscle de Colltort i el torrent dels Bastons (o del Vallac), que vénen del costat N-E, molt més pla que no pas la vessant S i S-O. Aquesta és molt més abrupta i obaga, amb torrents més curts però més abundants: els recs del Claperol, del Mosquer, de la Fàbrega –que neix a la Font Grossa– o els torrents de Rocalba i Saverneda, els quals davallen cap a sota l'altiplà de Collsacabra.

Cronologia

- 60.000-10.000 aC** Habitants del Paleolític a la Fontana, Sant Iscle i Els Bastons.
- 5.000-3.000 aC** Assentaments neolítics dispersos per la Vall d'Hostoles.
- 100-200** Vil·les romanes rurals a l'Omvert (antic mas Vilar), talaies als Bastons i la Torra i una farga a la Fàbrega.
- 899** Un precepte del rei Carles el Simple parla dels *homines ostolenses vel Hispani*.
- 1034** Primera menció de la parròquia de Sant Feliu.
- 1207** Miró III d'Hostoles ven a l'abat d'Amer 17 masos i una borda de la Vall d'Hostoles, que incloïen els homes i dones que hi habitaven, mals usos i altres drets i deures.
- 1310-40** Nous establiments a la cellera de Sant Feliu efectuats per Beatriu, vescomtessa de Rocabertí.
- 1329** Màxima ocupació de la vall, amb 310 masos i masoveries.
- 1357** 9 d'abril: el comte rei Pere el Cerimoniós es ven la Vall d'Hostoles a Guillem Galceran de Rocabertí.
- 1378** La població es redueix a 118 masos després dels estralls de la pesta.
- 1419** 18 de juliol: el rei Alfons IV el Magnànim concedeix el primer privilegi a la Universitat sobre la nominació de cònsol, consellers i terna de batlle.
- 1471** 15 de novembre; el rei Joan concedeix la "Carta Magna" de Sant Feliu: és el resum dels privilegis anteriors. Va ser promulgada novament per Ferran II, Carles I i Felip II.
- 1472** Francesc de Verntallat crea un estat remença a la Muntanya.
- 1486** 21 d'abril: Sentència Arbitral de Guadalupe per la qual s'acaba "aparentment" el conflicte remença. Es crea el Sindicat Remença per tramitar-ne les disposicions.
- 1560-1573** Construcció de l'església del Roser.
- 1640** El *tercio* de Juan de Arce sojorna fora les muralles de Sant Feliu esperant que la universitat deliberi sobre els seus allotjaments.
- 1670** L'artista vigatà Feliu Vidal esculpeix el retaule major de l'església parroquial.
- 1720** 28 de juliol: carta reial de Felip V en què designa regidors segons el Decret de Nova Planta.
- 1813** Juliol: enfrontament bèl·lic sobre Rocaraja entre les forces del Baró d'Eroles i les del general francès Lamarque, durant la Guerra del Francès.
- 1854** Les *Hermanes Carmelites* s'instal·len al poble i es dediquen a l'ensenyament femení.

- 1855** Les Planes d'Hostoles, les Encies i Cogolls volen esdevenir un municipi independent de Sant Feliu; oficialment se separaran disset anys després.
- 1900** L'Ajuntament atorga el títol de cronista oficial de la Vall d'Hostoles a J. M. de Garganta i l'autoritza a escriure'n la història.
- 1902** Inauguració de l'estació de ferrocarril amb l'arribada del tren de les Planes.
- 1908** El futbol s'institucionalitza amb la creació del Deport Pallarolench.
- 1911** Instal·lació del primer enllumenat elèctric.
- 1924** Inauguració de les noves escoles per a nens.
- 1925** Recepció definitiva de les aigües a tot el poble i inauguració del "Lago" al Firal.
- 1934** Esquerra Republicana de Catalunya i la "Dreta Administrativa" es presenten a eleccions municipals i els darrers en surten vencedors.
- 1936** Destitució de l'ajuntament contrari a la República i nomenament d'un nou alcalde, Josep Calm Aulinas, d'ERC.
- 1938** Se celebra per primer cop l'Homenatge a la Vellesa.
- 1939** 6 de febrer: l'Exèrcit "Nacional" pren Sant Feliu.
- 1965** Construcció de les 39 cases subvencionades Grup Verge de la Salut (Cases Barates).
- 1970** Construcció d'un Centre d'Assistència Sanitària amb una casa per al metge.
- 1978** 1r Aplec de la Sardana.
- 1979** Primeres eleccions democràtiques municipals. Guanyen els Independents pel poble, amb Lluís Sau d'alcalde. Tèbia acceptació de l'Estatut per part del poble.
- 1980** Sant Feliu de Pallarols passa a anomenar-se "de Pallerols". Primer any de la celebració de la Diada Nacional de Catalunya. S'aprova el projecte de Delimitació del Sòl Urbà.
- 1982** Electrificació rural de Sant Iscle de Colltort. Replantejament de la xarxa d'enllumenat per deficient i excessiva. Desaparició de la Mancomunitat Ter-Brugent.
- 1990** Elaboració de les Normes Subsidiàries.
- 1996** Inauguració del Casal de la Gent Gran Sant Marc.
- 1997** Inauguració de *Seqüències. Pla Especial de Protecció i Millora del Nucli Antic de Sant Feliu de Pallerols*, dels arquitectes Aranda-Pigem-Vilalta, i del nou camp de futbol.
- 1999** Commemoració del 500 Aniversari de la mort de Francesc de Verntallat, cabdill remença, amb l'exposició del sr. Josep Canal "La Vall d'Hostoles en temps del remences" a l'Esbart.

SÒL, FLORA I FAUNA

1

8

La situació geogràfica, el clima i el sòl són segurament els elements que determinen la flora i la fauna de la Vall d'Hostoles i de Sant Feliu.

La Vall d'Hostoles se situa a mig camí del Mediterrani (60 km) i dels Pirineus (40 km). Segueix des de la part més baixa de l'Hostal del Fang (240 m) a la més alta rera de la Salut (uns 1.080 m), passant pels 473 metres del nucli urbà de Sant Feliu.

La vall és fruit de la gran falla d'Hostoles i d'altres de secundàries, separada en dos blocs; el vessant dret, amb els grans cingles de Rocalba, la Salut i el Far i l'altiplà de Collsacabra, en els quals veiem una alternança

El Salt de la Torra s'ha recuperat recentment.

La pluviositat és important (amb 1.082 litres per m² de mitjana entre 1987 i 1997) i determina la gran abundància de fonts, recs i rierols, i per tant, la vegetació. L'arrecerament dels vents també hi influeix. Els estius no són excessivament calorosos ni els hiverns gaire freds. A la falda de la Salut i l'altiplà del Collsacabra, més brega i humida, conviuen boscos de roures, castanyers (dispersos), faigs, bedolls, prats i falgueres. La configuració del terreny afavoreix l'aparició de nombroses fonts i rierols amb

entre bancs de materials calcaris, com margues i gresos, més tous, i altres d'areniscos, més durs i resistents, i el vessant esquerre, amb els contraforts de la Serra del Corb. Argiles i margues s'assenten sobre els vessants de la vall, amb els perfils més suaus. Entre les calcàries cal destacar els fòssils, com els nummulits, especialment abundants a la costa de la Salut. En l'escarpament de la falla trobem algunes grans pedres soltes fruit de l'erosió i dels moviments tectònics, com per exemple la Roca de Pararols i la de la Feixassa. En la part volcànica, sobre el basalt o la tosca, si les condicions d'edafogènesi són favorables, apareixen els sòls forestals de terra bruna medioeuropea.

Les cascades de la Font Grossa sempre han tingut un gran atractiu natural.

Els roures de la Casanova destaquen per la seva imponentia i vellesa.

abundància d'aigua tot l'any: el rec del Claperol, les rieres del Mosquer i de la Fàbrega, els torrents de Rocalba, de l'Omverd i Saverneda. A ponent i al nord, el paisatge és més sec, amb predomini del bosc de solell, amb alzinars, rouredes i un abundant sotabosc, més típic del Mediterrani. La hidrografia no és tan abundant com a la vessant oposada, amb la riera de Sant Iscle i el torrent dels Bastons, i les fonts, en època de sequera, no són tan permanents com les de la vessant de la Salut. Seguint el curs de l'aigua, el vern és l'arbre que hi predomina, juntament amb els aurons, pollancre i algun saule. En aquest enllaç del clima

Fonts naturals

De la Fàbrega
 Del Molí Nou
 Del Ferro
 De l'Ovi
 Del Vern (Camí de la Salut)
 Ramberga (El Vallac)
 Del Roure (L'Omverd)
 De Rocalba
 D'en Xinto (sota el Boix)
 De la Torra
 De Can Music
 La Font del Boix
 Del Marge (sota les Cases Noves)
 Les Tombes (Els Bastons)
 Del Rellaixac
 De cal Cucut (Gaüs)
 De Viladecàs
 Del Claperol
 De l'Euga (les Comelles)
 Del Mosquer (Pujabé)
 De la Teula (sota Llongafollia)
 De St. Sebastià (safareig St. Sebastià)

Fresca
 De Riubrugent
 Grossa
 La Fageda
 De la Salut (Santuari de la Salut)
 De Roviola (camí de Roviola)
 De l'Omverd
 De la Carrera
 Del Molí de la Rovira
 Del Sesquer
 Mali Trau
 Mal Trago (sota les Cases Noves)
 De la Nesplesa
 De l'Espígol
 Escudella
 De Sant Jordi (Casanova del Claperol)
 De la Fontana (Molí de Pallerols)
 De la Casanova
 De Pallerols
 De Llapart
 Del Tit (Llongafollia)
 Del Puig (camí de l'Estació)

mediterrani amb l'atlàntic es donen més de 41 espècies arbòries diferents de les 70 que hi ha comptabilitzades a tot Catalunya.

La fauna de la vall és molt abundant però molt similar a la d'altres indrets de Catalunya. Dins el mamífers hi ha l'eriçó, el talp, la rata tupinera, la rata, el liró o el conill. El senglar és el més gros, junt a la guilla, la mostela o el teixó. Recentment s'ha reintroduït en el Parc de la Zona Volcànica el cabirol. D'entre els ocells, la varietat és

encara més gran: merles, pardals, gaigs, corbs, mussols, mallerengues, pit-roigs, rossinyols, garses, etc. Últimament s'han vist amb certa freqüència rapinyaries, com aligots, esparvers o falcons. De rèptils i amfibis, destaquen el gripau, la salamandra, la granota, la sargantana i algun escurçó. El barb, el bagre i el cranc (pràcticament extingit) es troben en el curs del riu Brugent; l'anguila no ha pogut arribar mai tan amunt ja que no ha pogut pujar pel saltant de Santa Margarida.

EL VULCANISME

2

*Cràter semicircular
del volcà de la Tuta.*

10

La gran falla d'Hostoles i les seves secundàries provocaren el vulcanisme que afectà la Garrotxa, la Selva i l'Empordà. A la Garrotxa, l'activitat volcànica es concentrà a la conca del riu Fluvià, dins la zona olotina, i les conques del Llémèna i del Brugent. Sant Feliu té una bona representació de volcans: el Fontpobra, la Tuta i Can Tià a Sant Iscle de Colltort -dins el Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa- i els de Sant Marc o Artigues Roges i el Puig Roig al bell mig de la falla d'Hostoles, els quals, malgrat quedar-ne fora, s'espera que siguin inclosos en la propera ampliació del parc. També hi trobem el volcà del Traiter, el Puig Rodó i el de les Medes, del

terme de les Planes d'Hostoles, i el volcà de Palou a Amer.

El primer conjunt permet entendre el seu funcionament ja que alterna fases eruptives estrombolianes i freatomagmàtiques.

El volcà de Fontpobra està actualment molt degradat pels fenòmens naturals. Es troba a l'extrem oriental de la serra de Lleixeres. És de tipus estrombolià, d'uns 75-73.000 anys d'antiguitat, amb una superfície total de 27,6 ha. El seu cràter s'esboca en forma de ferradura en direcció sud/sud-est a causa de dos corrents de lava, un més fluid i l'altre més viscos, corresponents a dos moments d'activitat. La primera colada de

lava va dirigir-se per la riera de Sant Iscle fins al Brugent, prop de Sant Feliu. La segona degué ser contemporània a les emissions dels volcans de la Tuta i can Tià. La colada adquireix unes dimensions màximes de 350 metres d'amplada i uns 500 m de llargada. El volcà és fàcilment identificable gràcies a estar recobert de bosc caducifoli, principalment de castanyers. El seu con està format per materials piroclàstics, com lapil·li (greda), blocs i bombes.

El volcà de la Tuta és també a la capçalera de la Vall de Sant Iscle, junt al de Can Tià. Tot i que no va formar con volcànic, s'hi veu un

cràter semicircular amb les parets formades per gresos calcaris, molt verticals, amb un fons pla, cobert completament d'un bosc atapeït d'alzinar muntanyenc. Fa 100 x 130 m d'eixos màxims i uns 60 m entre la part més alta i la més baixa. Tingué dos grans erupcions, la primera de tipus freatomagmàtic (fa uns 46.000 anys), provocant la seva obertura en direcció sud-oest, cap a la Vall de Sant Iscle; la segona fase eruptiva va ser de tipus efusiu i va generar una petita colada de lava.

El volcà de Can Tià presenta característiques semblants a l'anterior, i és també freatomagmàtic. El seu cràter és lleugerament el·líptic (300 x 270 m d'eixos màxims i amb 180 m de diàmetre en el seu fons). Va iniciar la seva activitat amb un dinamisme estrombolià, emetent materials piroclàstics (lapil·li, escòries i bombes amb

Bombes volcàniques de Sant Marc.

Volcà de Sant Marc.

lítics). En les fases més explosives de l'erupció va expulsar dipòsits de colada piroclàstica, finalment emetent una petita colada de lava.

Els volcans de Sant Marc i del Puig Roig són els més moderns de la Vall d'Hostoles, amb una antiguitat d'uns 30-28.000 anys. Ambdós es troben a la falda de la Serra de la Salut, a la riba dreta del riu Brugent.

El volcà de Sant Marc o d'Artigues Roges té una alçada relativa de 130 m. Té un cràter amb forma de ferradura, decantat cap al NE, i està constituït per dipòsits de piroclastos de color roig intens. La falla d'Hostoles va provocar la fractura per la qual ascendiria el magma des del mantell fins a la superfície fent aflorar materials de peudemont que recobreixen la falla. És un volcà de tipus mixt, originat en tres etapes. La primera, de tipus freatomagmàtic, permet

comprovar com el magma féu aflorar un dipòsit piroclàstic amb fragments de roques sedimentàries barrejades amb les gredes procedents d'un dipòsit d'aigua del subsòl. La segona, de tipus estrombolià, va emetre piroclastos (la majoria de mida lapil·li, però també bombes i escòries). Finalment, va originar-se una colada de lava que anà seguint el pendent fins arribar al pla de la vall.

El volcà de Puig Roig va ser una de les principals pedreres d'on es tragueren la majoria de llambordes del poble a principi de segle. Actualment es troba molt desmantellat, encara que podem observar pels voltants dipòsits piroclàstics de mida lapil·li junt a un tant per cent molt elevat de bombes volcàniques. La xemeneia del con volcànic és visible gràcies a la solidificació de la lava, que deixà aflorar el basalt compactat.

L'arqueologia i la documentació escrita, a mans d'arqueòlegs i historiadors, permeten reconstruir el passat, més llunyà o més recent. Tant les institucions religioses com laiques varen generar una quantitat de documentació important, guardada en els arxius, malgrat que la majoria de pactes i compromisos es feren de viva veu. Al costat de la documentació generada i emesa des de Sant Feliu, n'hi hagué d'altra d'importantíssima. Pensem, per exemple, en les visites pastorals de l'Arxiu Diocesà de Girona

Des de 1284 fins a 1854 s'han conservat pràcticament amb certa regularitat tots els protocols o manuals notariaus que escrigueren a la Vall d'Hostoles els diferents notaris -si bé l'existència d'aquests personatges degué ser més anterior-, aplegant uns 350 volums. Els notaris s'encarregaven d'anotar tot tipus d'actes de particulars o institucions, fossin econòmicament o socialment destacables: testaments, capitols matrimonials, capbreus, contractes artístics, inventaris, compra-venda de terres i cases,

L'antic Arxiu de l'Ajuntament abans de la seva recent ordenació i catalogació.

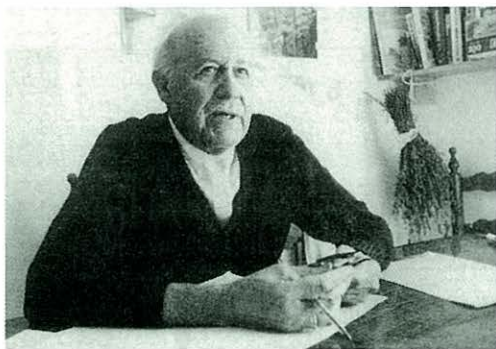
Miquel Bosch amb la seva família a principi del segle XX.

establiments de terres, masoveries i parcel·leries, creacions de censals, etc. Actualment es conserven a l'Arxiu Històric Comarcal d'Olot i alguns volums a l'Arxiu Episcopal de Vic.

L'Arxiu Parroquial és ric i variat. Comprèn llibres sacramentals: baptismes (dels segles XV i XVI, i ja regularment a partir de 1677), matrimonis (des de 1620), defuncions (a partir de 1608), a més d'albats i confirmacions; referents a l'administració: llibres d'Obra i de comptes (comencen a principi del segle XVI); censals, èpoques i establiments (segles XVII-XVIII); misses, causes pies, fundacions i aniversaris (també d'època moderna); confraries i comunitats religioses, etc. A més, conserva documentació notarial, formularis, testaments i capitols matrimonials. L'activitat de la Universitat de la Vall d'Hostoles es fa palesa en els nombrosos testimonis escrits: llibres d'actes, protocols, censals, clavariats, talles i repartiments i llibres de comptes (la majoria dels segles XV i XVI, i alguns dels segles XVII i XVIII). Des de mitjan segle XIX a l'Arxiu Municipal podem trobar els papers referents principalment a les

finances del poble, quan l'Ajuntament assumeix les responsabilitats que tenia la Universitat, i se n'hi afegeixen moltes més.

Miquel Bosch i Mir (Sant Feliu de Pallerols, 1853-1923). Va ser metge, escriptor, músic i arqueòleg. Metge molt servicial, anava amb un matxo a veure els malalts on era necessari. Es casà amb Joaquina Clos, de la Cellera de Ter, amb la qual tingué vuit fills, tots amb professions relacionades amb la medicina. Gran afeccionat a l'excursionisme, es relacionà amb personatges del Centre Excursionista de Catalunya (Associació Catalana d'Excursions), com Cels Gomis o Cèsar August Torras, que acompanyava en les passejades per la contrada, els quals tenien interès pel salvament del patrimoni arqueològic català i l'estudi de les terres catalanes. També es féu gran amic del banyolí Pere Alsius, exiliat forçós a Sant Feliu. Aquest ambient contribuï a les seves aficions per l'arqueologia i el món prehistòric, que el dugueren a reunir una important col·lecció d'utensilis prehistòrics ("pedres de llamp", tal com les anomenaven els pagesos, que l'avisaven quan en trobaven una) procedent de la Vall d'Hostoles i del Collsacabra (la qual és ressenyada per la seva vàlua en l'obra *Prehistòria catalana*, de 1919, del seu insigne company Pere Bosch i Gimpera). La seva màxima era: "L'Arqueologia és la ciència que marxa en busca del temps perdut per

Josep Canal i Roquet.

enriquir el futur en el temps present". Va escriure diversos poemes: "Els guardians de Masnou" (aparegut a *L'Hostolench* el 1900) i "Santoral de les flors" (1914); una sarsuela còmica, *L'Aplec de Sant Miquel de Pineda* (amb lletra i música seves, estrenada amb gran èxit el 21 de setembre de 1884 al teatret de l'Associació Catòlica) i l'obra de teatre *L'Estel de Nostra Vall* (publicada el 1926), escrita com a promesa a la Verge de la Salut per la curació d'un noi convalescent. El 1911 es presentà en el 22è Certamen Literari-Artístic d'Olot (Jocs Florals) amb la narració "Les bruixes i la campana de Sant Esteve d'En Bas", on obtingué el 12è premi. També féu un estudi sobre les ferides per arma de foc, apareguda a la revista del Col·legi de Metges de Girona.

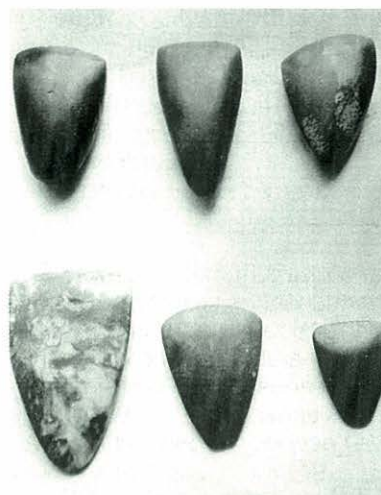
Josep Canal i Roquet-Jalmar. Va néixer a Girona el 1920. Treballà a Hisenda, però ben aviat va començar a dedicar-se a la prehistòria (les troballes de Miquel Bosch li foren de gran utilitat). S'interessà sobretot pels estudis del Paleolític Inferior, i per la recerca de còdols tallats i la indústria lítica en el nord-est català. A resultes d'aquestes investigacions publicà *El Paleolític a les comarques de Girona*. Posteriorment, amb l'obra síntesi *Catalunya Paleolítica* (juntament amb Eudald Carbonell) va cloure el final d'una etapa en la qual havia descobert el Puig d'En Roca, a Girona, i excavat en importants jaciments (l'Arbreda, Sobre Pedret, Pedra Dreta). Va ser un dels fundadors de l'Associació Arqueològica de Girona. Des de 1950 estiuja a Sant Feliu ja que per problemes de salut li van recomanar el bon clima del poble. A partir d'aquí neix una relació molt especial, amb la qual començaren les investigacions sobre el passat medieval de la Vall d'Hostoles, fa més de 15 anys. Ens ha revelat els secrets sobre la sagrera i la cellera de Sant Feliu, estudiada amb Carles Fochs, de la gent que habitava en els masos de la vall, els pagesos de remença i les diverses revoltes feudals que protagonitzaren la Baixa Edat Mitjana. Ha publicat en els *Annals* d'Olot i Girona, *L'Avenç* i a l'*Atlas d'Història de Catalunya*, a més de molts altres llocs.

ABANS DE L'ANY 1000

3

14

El^Es primers pobladors de la Vall d'Hostoles els trobem en el Paleolític (600.000-10.000 aC), en l'últim període del Plistocè. A la part NO del riu Brugent, a la Fontana, a Sant Iscle i als Bastons es localitzaren una sèrie d'assentaments humans, a partir de fragments d'indústria lítica, amb grans esclats de tipus *levallois*. El basalt és la primera matèria emprada pels homes prehistòrics de la vall. Els diferents grups de l'Epipaleolític (10.000-5.000 aC) i del Neolític (5.000-2.500 aC) s'anaren acomodant a les terrasses dels rius de la vall (riera de St. Iscle, de Cogolls, torrent d'Aiguavella i riu Brugent); eren ocupacions eventuais, fruit del treball de la

Destrals polides de la indústria de basalt de la vall.

seva cultura material -ceràmica i eines de pedra polida i tallada- i de les necessitats que tenien d'adaptació al medi. Paral·lelament, les coves esdevindran llocs de refugi, magatzems, punts de cacera, i hi continuarà el costum dels enterraments col·lectius. Són els homes del Clot de l'Infern (les Encies), la Cova de Rocalladre (Serra del Corb) o la Cova de l'Avellaner (Cogolls). Vivien de la ramaderia i d'una incipient agricultura, complementada per la recol·lecció de plantes del bosc, per la cacera i la pesca.

La possible ubicació d'un poblat ibèric a Coll d'Uria, encara per estudiar, ens permet establir la continuïtat cronològica en el canvi d'era. La seva situació no

seria casual, sinó que exerciria el control i domini d'un punt estratègic entre la Vall d'Hostoles i la Plana de Bas, així com dels accessos a Collsacabra. L'excavació arqueològica ens treuria de dubtes quant a la seva classificació (segurament dins l'ibèric antic i ple, 500-200 aC) i la vinculació amb la tribu dels *Olossitani* o amb els *oppida* de Puig d'Alia (Amer), Coll de Gria (la Cellera de Ter) o Puig Castellar (Mieres).

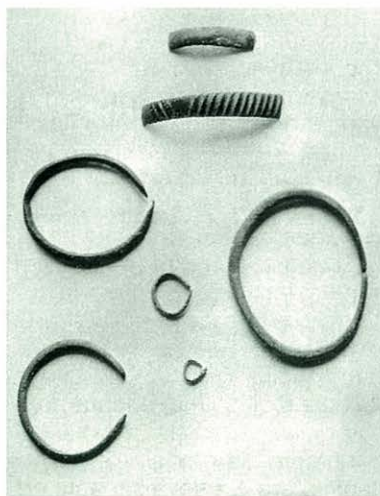
Amb l'arribada del romans, el dèbil poblat iber desaparegué, mentre la vall esdevenia més una zona de comunicacions que no pas d'instal·lacions definitives. Per aquí degueren passar els cimbres, exèrcits germànics que entraren a la Península Ibèrica en el segle I aC saquejant i destruint arreu. Ara ja podrem parlar de l'existència de les vil·les o *vilae* romanes rurals, escampades en llocs elevats amb bona visibilitat, agrupant un nombre reduït de famílies. Eren petites explotacions agrícoles i ramaderes, que, a més de practicar la caça i pesca, desenvoluparen unes activitats artesanals (elaboració de ceràmica) o semiindustrials

(transformació del vi). El mas Omverd, antigament conegut com a mas Vilar, en seria un bon exemple que caldria estudiar en profunditat. Mantingueren una religió domèstica i un culte als déus lars, fet que dificultà la penetració del cristianisme a les zones rurals. El topònim del mas la Torra i la base d'una antiga torre circular als Bastons poden ser indicatius d'unes talaies, guaites o torres de defensa i el topònim de la Fàbrega -en llatí significa fàbrica- pot apuntar a una possible farga o ferreria, tot plegat amb una cronologia molt variada (de l'època baix-republicana a l'Antiguitat Tardana).

Entre els segles V i VI dC, l'estructuració en base a les diòcesis de Girona i Vic -les més properes a St. Feliu- ens permet conjecturar sobre la creació i divisió local de les set parròquies a la Vall d'Hostoles, tal com quedà a partir de l'any 1000, aproximadament. Suggestim que el culte a Sant Feliu de Pallerols provenia del Sant Feliu de Girona (martiritzat en aquesta ciutat el 303-304 dC, fet que la convertí en seu episcopal el 400 dC). La penetració dels visigots a la vall degué ser molt feble, potser reduïda a alguns destacaments depenents del poder got establert en algun centre administratiu (*pagus*) més important, com Amer, Vic,

Besalú o Girona. La continuada ocupació de les vil·les no propicià la concreció de cap centre urbà destacat, mentre que la influència visigoda era més efectiva en la religió cristiana, en la cultura i els costums.

El poblament més o menys permanent es veié interromput per l'arribada dels berbers de Musa i àrabs de Tàriq entre 716-719. Imposaren un nou sistema fiscal almenys fins el 785 -final de l'ocupació musulmana-, tot i que afavoriren amb negociacions i pactes la permanència dels antics pobladors. La intervenció dels francs per alliberar Catalunya dels àrabs (en el darrer quart del segle VIII), amb Carlemany al capdavant, i el seu posterior domini, significà

Ceràmica i aixovar de l'Edat de Bronze de la vall.

l'arribada de nous contingents de població. Anomenats *hispani*, i en algun cas associats als *hostolenses*, foren gent treballadora i lluitadora, ocupant aquestes terres amb una missió militar-colonitzadora, per apriació. Amb tot, en el segle IX, la Vall d'Hostoles era coneguda d'una altra manera, com la Vall de Gontrau -denominació que perviurà fins el segle XI- per la derivació d'alguns dels seus accessos, com el Coll de Condreu o el Puig Gondró (vora el mas Torrent de Pruit). Aquests topònims d'origen germànic permeten resseguir la procedència nòrdica dels colons que habitaren aquí en aquella època.

LA DEMOGRAFIA

4

Les dones tingueren un paper predominant dins les famílies.

16

A partir de 1329 podem establir que la Vall d'Hostoles era un terra molt poblada, seguint el ritme creixent a tot Catalunya des de l'any 1000. La majoria de la gent vivia en els 310 masos i masoveries que hi ha documentats, i unes poques famílies a les diferents sagreres de Sant Feliu, les Planes, Cogolls i Colltort.

Poc havia de durar aquella esplendor, ja que entre 1333 i 1375 es donaren una sèrie de calamitats que, sumades a l'excés de població en comparació a la producció agrícola, portarien a un fatal desenllaç. L'arribada de la pesta negra africana en successives ones, plagues de llagostes, anys

secs, etc., provocaren fams i caresties. Es produí un descens del 64 % dels habitants de la vall (passant dels 320 focs als 118). El 1471, el rei Joan II, des de Palamós, va concedir una carta de privilegis a la vila de St. Feliu de Pallerols i Vall d'Hostoles. Insistia en la repoblació de la zona com a pal·liatiu dels desastres del segle anterior, i per superar els estralls de les guerres i revoltes. Malgrat tot, la recuperació seria lenta i feixuga. La Sentència de Guadalupe va posar fi als conflictes socials obrint pas a la millora del segle XVI. El fogatge de 1553 ens ho confirma, amb l'engrandiment dels nuclis urbans, lligats a un desenvolupament del sector tèxtil.

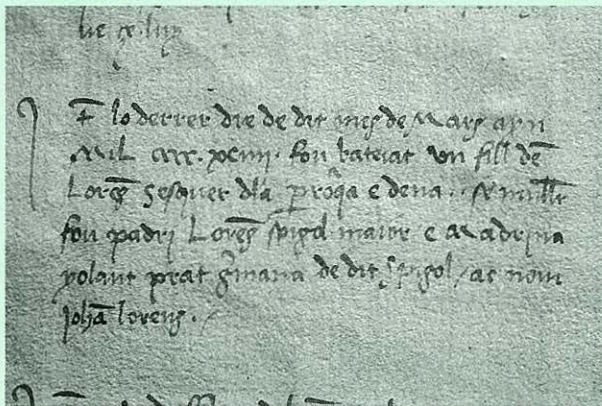
Sant Feliu, en els segles XVI, XVII i XVIII, està sotmès a un cicle demogràfic d'Antic Règim, amb alts índexs de natalitat i de mortalitat. No obstant, el set-cents és una etapa de creixement demogràfic, afavorit per la retirada de la pesta d'Europa, l'extensió dels terrenys cultivats, l'adopció de nous cultius, la importació de grans, etc. El 1717 és ordenat un cens pel marquès de Campoflorido (*Vezindario General*); el recompte dona un total de 499 persones per a Sant Feliu i 161 per a Sant Iscle. El 1787, segons el cens de Floridablanca, tenim 1.074 habitants a Sant Feliu i els mateixos per a Sant Iscle. Així,

entre aquests dos censos, s'estableix un índex de creixement del 187 %. Poc després (1790), es redacta el *Nomenclàtor*, el recompte de les ànimes de població de totes les parròquies gironines, ordenat pel bisbe Tomàs de Lorenzana; novament la població ha crescut: St. Feliu té 1.080 persones, 250 Sant Iscle i 150 Sant Miquel de Pineda, tot i que l'augment de població havia de ser superior ja que no s'hi comptaren els fills menors de deu anys. La Guerra Gran (1793-1795) i la Guerra de la Independència (1808-1814) frenen notablement aquesta pujada tan espectacular.

Amb la segona meitat del segle XIX s'inicia el cicle demogràfic modern (manifestat amb un creixement autosostingut). Aleshores, al terme municipal de Sant Feliu hi havia 1.826 habitants, una xifra similar a la de les Planes. Aquesta població es manté amb certa estabilitat, amb baixades (1887) i pujades (1900), fins el 1920, en què hi ha una màxim històric de 1.841 individus, la majoria dels quals eren pagesos. A partir d'aquí s'inicia una davallada fins als nostres dies, sense recuperació possible. Pocs factors impediran que això es produeixi: una incipient i tardana industrialització

afavorirà que hi hagi una emigració a ciutats properes amb més possibilitats de treball, contrarestada per l'arribada d'algunes famílies estrangeres. Una nova recaiguda del sector fabril en els anys 80 va accentuar aquesta tendència a l'estancament. Tot i les previsions més optimistes dels darrers anys, una radiografia dels habitants de Sant Feliu (1986) permet veure un predomini de la població adulta (55 %), seguida per la població vella (30 %) i finalment per la jove (15 %).

El primer llibre de baptismes de la Diòcesi de Girona

Baptisme registrat el 1493.

Amb el Concili de Trento (1545-1563) es varen posar en pràctica una sèrie de mesures que afectaven la vida parroquial, sobretot les que es referien al control i registre de l'administració dels sacraments, i que foren aplicades normativament amb Felip II el 1564. Malgrat això, a la parròquia de Sant Feliu s'havien començat a enregistrar els baptismes parroquials molts anys abans, el 1493. Aquest llibre, que va fins el 1532, esdevindrà el primer cens de baptismes de la Garrotxa i de la Diòcesi de Girona, i és un dels més antics de Catalunya. És escrit en català col·loquial, amb una certa correcció, i a voltes el capellà intenta aclarir, per a una major identificació, les persones, pares o padrins que s'esmenten en el registre sacramental.

LA SAGRERA MEDIEVAL

5

18

Ens hem d'imaginar la Vall d'Hostoles de cap a l'any 1000, farcida de petits masos dispersos amb les esglésies aïllades com a organitzadores del territori. Com a hipòtesi podem apuntar que el nom del poble prové de l'advocació de l'església allí edificada, Sant Feliu, i del mas aloer més destacat de la vall, Pallerols.

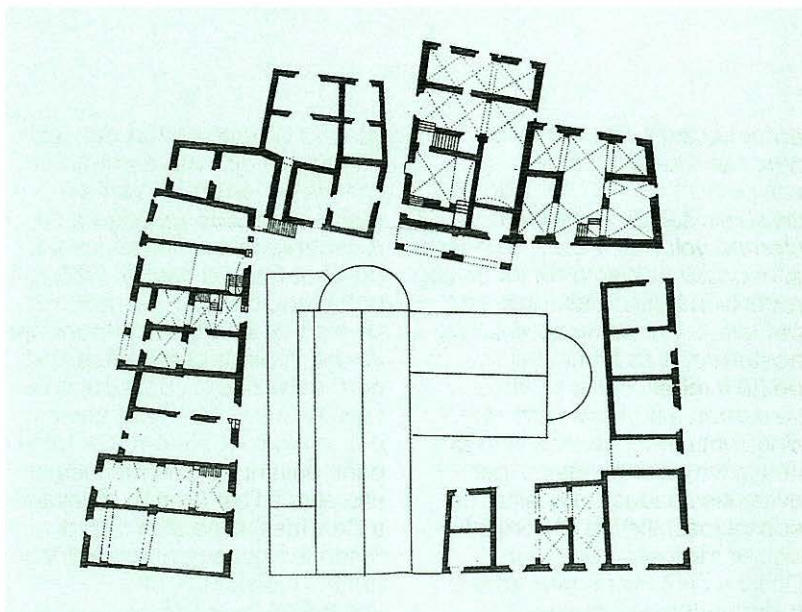
Aleshores la vall i el Castell d'Hostoles estaven governats per la família d'Hostoles, amb Miró d'Hostoles al capdavant, pertanyent a l'alta noblesa catalana, relacionada estretament amb els comtes de Girona i Barcelona (el darrer dels quals gaudia d'una jurisdicció superior al senyor

d'Hostoles). La participació en la política catalana del temps la trobem també en el seu fill i hereu, Enees Miró, el qual, amb la revolta feudal, passà a ser de vicari del comte a senyor banal o jurisdiccional (adquirint la suprema autoritat). Endurí la situació pagesa i inaugurarà una època de violència i greuges generalitzada a tot el país.

Almenys fins a 1030 la vall fou protegida pels tres castells amb la seva divisió parroquial, però els moviments feudals començaren a erosionar el poder comtal. L'Església creà un mecanisme anomenat la Pau i Treva de Déu, que preservava les comunitats de pagesos, creant entorn les esglésies parroquials un zona sagrada i

d'immunitat, dins un marc de 30 passes: les sagreres (derivat del mot llatí *sacraria* o *sacrario*, un lloc sagrat). Qui gosés violentar-les, rebia el càstig de l'excomunió. Aquests espais incloïen el cementiri (que voltava l'església) i altres construccions civils i particulars.

L'església de Sant Feliu en el segle XI degué ser una construcció pre-romànica, substituïda al cap de poc, segons la tendència general arquitectònica, per un edifici romànic, de nau única, amb volta de canó, amb absis orientat a llevant -com la majoria d'esglesioles d'aquesta època- i la porta al sud, mirant

Planta de la sagrera completa en el segle XIII, amb l'església actual.

en direcció al portal i camí que conduïa a les Planes.

Ja en els segles XII i XIII l'església s'anava voltant d'alguns masos situats a prop seu i d'altres que la rodejaven formant un petit triangle, el primer nucli urbà hostolenc, amb un hàbitat màxim de 20 famílies. L'elecció del lloc ve determinat per varis factors: la singularitat del paisatge natural, la relativa llunyania de riu (per evitar les riudades), la qualitat del subsòl (basàltic) i la proximitat a un camí transitat, en direcció a Collsacabra. Els primers edificis promoguts pels primers establiments -menys la zona en direcció nord a l'oest, que en principi no fou edificada-, degueren tenir unes dimensions força comunes, d'uns 7 metres de fondària per 4,15 d'ample. Les parets mitgeres eren prou resistents i amples per a suportar el pes de dos edificis, amb coberta de doble vessant, planta

baixa, pis i golfes. Reuniren les condicions òptimes per a l'habitatge familiar, els tallers i els magatzems. A la zona nord, fins al segle XIV no hi havia cases construïdes. Segurament hi havia un clos amb una tanca, que seguiria en el segle XVII la línia de la façana de l'església. Tres portes permetien l'accés al recinte emmurallat de la sagrera: una a l'angle nord-oest (Portal del pont, davant de Can Maurici), una altra a l'est (Portal de llevant, a Can Tries) i una altra al sud (Portal de ponent, a Can Baldiri).

Els feudals d'Hostoles veieren ben aviat en el caràcter immune de la sagrera un objectiu de la seva cobdícia i interessos, fet que provocà l'inici de la seva intervenció. Aquest caràcter sagrat anà perdent el sentit de privilegi, tot i que el seu prestigi ja simbòlic continuà fins al segle XV. En el segle XIII el senyor d'Hostoles, de la família

Accés a la Sala del Castell dels Senyors d'Hostoles.

Cartellà, s'establí definitivament en una casa fortificada amb un hort al nord-est de la sagrera: era la Sala o casa forta del Castell d'Hostoles. Aquesta casa fortificada va ser substituïda per una altra a l'angle nord-oest, la casa nova i la Sala Nova del Castell d'Hostoles, molt més confortable.

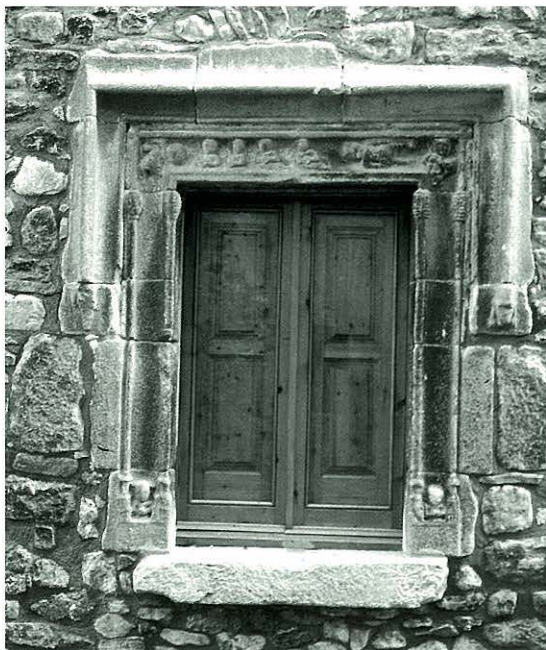
A principi del segle XIV, Guillem Galceran de Cartellà vendrà uns terrenys pertanyents al mas Torn, en direcció a orient, fet que demostra que el recinte s'anava modificant segons les necessitats de la població, que creixia. A partir de 1310 s'inicia l'ampliació de la sagrera i la construcció del que serà la cellera o vila nova.

Les voltes d'en Brivonet foren reconstruïdes després dels terratrèmols de 1427.

GUILLEM GALCERAN DE CARTELLÀ

6

Balcó del carrer Major, amb representacions gravades de difícil interpretació.

20

La presència de la família Cartellà a la Vall d'Hostoles l'hem de buscar en el testament de Miró III senyor d'Hostoles, que llegà una tercera part del castell de Colltort a la seva filla Guillermina, casada amb un membre de la família Cartellà. Guillem Galceran de Cartellà, com a hereu d'Arnal Guillem de Cartellà i d'Opau de Romagós, segurament prengué el domini d'Hostoles pel volts de 1250.

Els Cartellà estaven units per vincles antics als Cardona. Aquests estaven enfrontats amb Jaume I, entre 1250-1260, per qüestions sobre el comtat d'Urgell. Jaume I va demanar a Galceran de Cartellà el Castell d'Hostoles, però aquest es va

negar a entregar-li'n la potestat i declarà a favor del senyor de Cardona. Aleshores el rei va enviar un exèrcit a càrrec de l'Infant Pere per socórrer la rebel·lió, va assetjar el castell i el rendí, aconseguint una treva el 1262.

El 1267, el rei Jaume, coneixedor de la seva personalitat, el va nomenar ambaixador i alcaid de Tlemcem (Berberia) al nord d'Àfrica, càrrec que renovà novament el 1272. En terres africanes començà a preparar els famosos almogàvers. Per aquests títols el rei el va absoldre, li tornà el castell d'Hostoles i l'honor depenent d'ell mateix. El 1272 era novament a Catalunya, on va

ser requerit en nombrosos judicis -als quals ni es va dignar a acudir- per haver robat en varies ocasions, i per haver trencat nombrosos guiatges en terres i jurisdiccions reials; per tot això, va ser foragitat de la Pau i Treva, i de nou el 1275, per haver obstruït esglésies i monestirs. La seva prepotència superava els límits del Castell d'Hostoles, ja que atacà i ferí agutzils reials a Girona. Entre 1274 i 1275 esclatà una revolta de la noblesa catalana, la majoria barons com ell, contra el rei, el qual li prengué el castell. Però Guillem Galceran i la Universitat de la Vall d'Hostoles atacaren els castells d'Hostoles, Puig-Alder i se n'apoderaren amb les armes, fent destrosses i danys a terres

reials. El 1280 trobem Guillem Galceran altre cop dins el grup de nobles que es revoltent per darrer cop contra el rei Pere II. Bona part d'aquests es reuniren a Balaguer per preparar l'ofensiva envers el rei, però aquest els sorprengué desprevenguts i els féu presoners. En no poder pagar les sancions, hagueren d'entregar els castells, entre els quals hi havia el d'Hostoles. Però, preveient que necessitaria els nobles, els perdonà tots, i Guillem Galceran es declarà vassall de Pere II, amb sagriment i homenatge de fidelitat. El 16 d'octubre de 1281, el trobem violentant les portes de les esglésies de la Vall d'Hostoles, segurament per recollir diners per a les campanyes mediterrànies. A partir d'aquí el podem considerar un gran defensor de l'ordre al servei de la Corona, a la qual prestà nombrosos serveis.

El 1282 participà en la conquesta de Sicília, que era a mans dels Anjou, cridat pel rei Pere II. Va ésser un dels principals consellers, amb Roger de Llúria, del príncep Jaume, successor del regne de Sicília. Va tornar a Catalunya per a lluitar contra la croada que havia organitzat el rei francès Felip l'Atreït i el Papa, partidari d'una Sicília francesa. Després d'assetjar Girona foren derrotats

estrepitosament l'1 d'octubre de 1285. Pere II el Gran morí al cap de poc, i Guillem Galceran tornà a Sicília a les ordres de l'infant Jaume.

Mentre estava en campanya havia atorgat poders a la seva muller, Blanca, perquè administrés el patrimoni i jurisdicció de la Vall d'Hostoles. Per exemple, va signar la venda de la condamina del Sesquer (1285), aprovà la venda del delme de Campdorà que tenien pel castell d'Hostoles (1287) i va absoldre Guillelma de Masdevall de tota servitud.

El 1286 va prendre el comandament dels exèrcits de Jaume II de Catalunya i Aragó. En el tractat d'Anagni, Jaume II renuncià als seus drets sobre Sicília, es casà amb Blanca d'Anjou i entregà l'illa als francesos, enemics dels sicilians. Guillem Galceran es posà del costat del rei Frederic per lluitar contra els Anjou. El 1297 va ser recompensat amb el títol de comte de la ciutat calabresa de Catanzaro després d'haver ajudat el rei Frederic a prendre-la. Moltes de les gestes que protagonitzà a la Calàbria foren descrites per Ramon Muntaner a la seva crònica, com per exemple les victòries de Gagliano (1300) i Messina (1301), per l'amistat amb Roger de Flor, Balco d'Alagó, Berenguer d'Entença i el rei

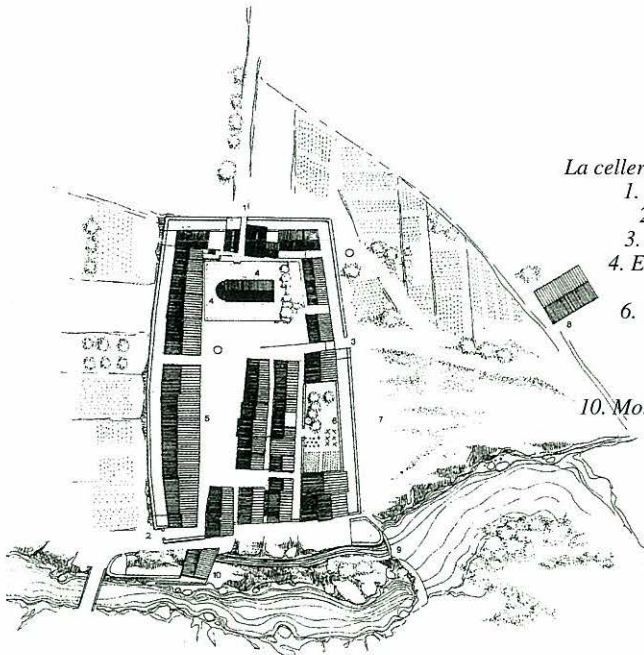

Imatge d'alabastre de Nostra Senyora de Gràcia.

Frederic. Amb la pau de Caltabellota es reconegué la senyoria del rei Frederic sobre Sicília i Guillem Galceran tornà a la Vall d'Hostoles, deixant que Roger de Flor i els almogàvers es dirigissin a Orient. Retirat a la Vall d'Hostoles, el rei, ja reconciliat amb ell, li féu donació en vida del castell d'Hostoles, Puig-Alder, Colltort i Rocacorba junt a les seves jurisdiccions civil i criminal.

LA CELLERA O POBLE NOU

7

La cellera en el segle XIV:

1. Portal de migdia.
2. Portal del pont.
3. Portal de ponent.
4. Església romànica.
5. Plaça nova.
6. Verger del senyor.
7. Plaça Verda.
8. Mas Soler.
9. Resclosa.
10. Molí de la Conqueta.

22

Durant les tres primeres dècades del segle XIV va configurar-se la cellera o poble nou de Sant Feliu, una ampliació de la sagrera dels segles XII-XIII. Aquest eixamplament urbanístic va ser possible gràcies a l'augment de població que es produí en els masos de la Vall d'Hostoles, població que vingué a viure al voltant de l'església.

Els primers establiments els trobarem entre 1310-1327 amb Ermessenda de Cartellà, senyora de Cabrenys i de la Vall d'Hostoles, però el seu pare, Guillem Galceran de Cartellà, ja havia adquirit terres a la part oriental de la sagrera amb aquesta finalitat. Aquests establiments tenien una finalitat

principal, el benefici econòmic per a ella i els seus successors, senyors del Castell d'Hostoles. A més, això permetia agrupar els serveis bàsics per a una comunitat prou nombrosa (amb un jutge, un notari i gent de la cúria) i preveure la necessitat real de protecció personal envers ella i la seva família, amb totals garanties de seguretat.

Fixar la residència al poble nou significava gaudir d'uns privilegis i franquícies, a través d'una carta de poblament concedida per Ermessenda de Cartellà. Per exemple, construir-hi una casa i residir-hi volia dir no tenir l'obligació d'anar a moldre al districte moliner del Castell d'Hostoles i alliberar-se de les quèsties, toltes, hosts i

cavalcades, salvant el dret de so del castell en quant a defensa requeria.

El 1340, Beatriu vescomtesa de Rocabertí i senyora d'Hostoles, va fer nous establiments a la part occidental de la cellera. Aquesta zona oferia noves possibilitats, com per exemple un nou tancament del conjunt d'edificis, un nou sistema de drenatge aprofitant el pendent (s'hi construí un canal de desguàs fins al riu) i la facilitat de senyalitzar un camí públic, en sentit nord-sud, per proporcionar l'accés als masos situats a l'altre costat del riu. A poc a poc s'anava configurant una plaça dins el recinte. Les noves cases construïdes seguien el model i distribució de la casa medieval artesana. Als baixos

s'instal·lava l'obrador, on treballaven paraires, teixidors de llana, sastres i sabaters, els quals es dedicaven a les activitats derivades directament o indirectament de la ramaderia. Al primer pis hi havia l'habitatge, d'una sola peça, que s'aniria dividint posteriorment amb una cuina i menjador. La pallissa, magatzem o assecador en situaven sota teulada. Cada casa tenia el seu hort i pati, normalment tancat amb un mur, dins el qual hi havia un magatzem per guardar els estris del camp o les collites. L'aigua es prenia de tres pous, un dins la primitiva sagrera, un altre dins el pati de la casa dels senyors d'Hostoles i un tercer situat fora murs, vora el Portal de Ponent. A més, també hi habitaven els individus obtentors del poder civil i eclesiàstic, així com altres oficis, un picapedrer, un carnisser, un ferrer o un fuster. En aquell temps la vescomtessa de Rocabertí i el seu marit, el vescomte Dalmau, tenien una casa-palau amb verger que donava a la part occidental del futur Prat o Plaça Verda.

El 1348 Guillem Galceran de Rocabertí, el nou senyor d'Hostoles, fill de Beatriu, fa encara nous establiments, els últims abans de la gran epidèmia de pesta negra de 1348-1349. De fet, en el 1333 ("lo mal any primer") començaren una sèrie de calamitats que arruïnarien collites i provocarien fams a tot el país. El

1348 va arribar a la Vall d'Hostoles, provinent d'Europa, la pesta negra, que tant despoblament havia provocat. La majoria de masos foren abandonats, les seves terres deixaren de cultivar-se, els senyors feudals veieren disminuir notablement les seves rendes, alhora que es feren amb la possessió total dels masos (els dominis directe i útil). Al cap d'un segle la cosa continuava igual, malgrat els esforços de repoblament i privilegis concedits pels reis, prohoms i jurats de la vall. Cap a final del segle XIV s'havien començat a refer alguns masos rònecs, malgrat que les noves condicions per als pagesos s'havien endurit terriblement i les contínues calamitats que anaven degotant al llarg del segle (plaga de llagostes el 1358, un nou brot de pesta, coneguda com a "mortalitat dels infants" de 1365 o la de 1375, la "mortalitat dels mitjans") i que s'acabaren finalment el 1375.

El Molí de Can Maurici ja existia en el segle XIII.

El 1357 el comte-rei Pere el Cerimoniós es vengué tota la Vall d'Hostoles a Guillem Galceran de Rocabertí, el senyor del castell, per 75.000 sous barcelonesos. Aquesta venda incloïa tots els castells, llocs i parròquies de la vall, totes les jurisdiccions i fins i tot els drets feudals i el domini directe.

La justícia va quedar a mans del senyor, i per demostrar-ho va erigir al Puig de les Forques els símbols inequívocs i terribles del seu poder omnipresent. Aquest fet fou un cop molt dur per als masos sobrevivents, i contribuï a l'agreujament del despoblament. La situació perdurà fins el 1419, en què el rei adquireix novament la vall.

Entre 1368 i 1378 Guillem Galceran de Rocabertí concedí el títol de vila a la cellera de Sant Feliu, que fins aleshores s'anomenava "en el lloc de Sant Feliu".

ELS REMENCES

8

El Llapart pertanyia al domini del mas Pallerols a finals del segle XIII.

24

Amb el debilitament del poder comtal en el segle XI, les vegueries de la Catalunya Vella esdevenen senyories. Ramon Berenguer I intenta recuperar en molts casos l'ordre feudal mitjançant pactes amb els senyors. El 1060 els comtes de Barcelona Ramon Berenguer I i Almodis i el senyor d'Hostoles Enees Miró i la seva filla Guisla firmaren un d'aquests pactes o *convenientiae*, on els darrers li reconeixien la seva fidelitat i li cedeixen la potestat dels castells sempre que ho demanin. Així doncs, el senyor d'Hostoles, amb el dret de ban, el poder d'administrar justícia i del seu exèrcit (*militēs*) al seu servei, va adquirint cada cop més poder. En conseqüència, ja

que veuen com s'allunyen les seves llibertats i les propietats, mentre se'ls apliquen els mals usos i la remença. A mitjan segle XII els Usatges de Barcelona compilats per Ramon Berenguer IV reconeixen que la servitud de la gleba i els mals usos són legals. Trets dels militars, ningú no s'escapava de la redempció personal, inclosos els administradors.

El 1207, Miró III, senyor d'Hostoles, i la seva esposa Beatriu, feren donació a l'abat d'Amer de 17 masos i una borda de diferents parròquies de la Vall d'Hostoles, que incloïa els homes i dones que els habitaven, així com els censos, agravis, joves i tragines, els mals usos de la intestia, eixorquia i

cugucia i les redempcions d'homes i dones. Aquest és un exemple de la quasi totalitat de masos i bordes remences que hi havia a la vall (a excepció d'alguns aloers). Els pagesos no poden abandonar el mas si prèviament no es redimien, pagant una forta suma. El rei afavoreix la posició dels senyors a les Corts de Barcelona de 1283. Redacta la constitució antiremença "En les terres i llocs", on estableix la redempció obligatòria per al pagès i la seva família si volen abandonar el mas a què estaven vinculats hereditàriament. A més, es reforça el dret a maltractar que tenien els senyors laics.

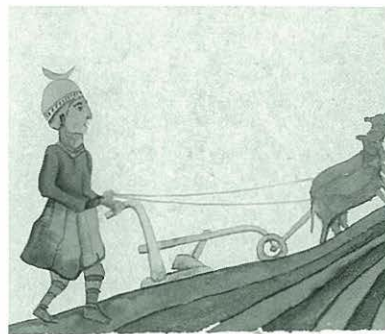
El segle XIV va estar dominat per les terribles epidèmies, fams i caresties que de manera interminant fins el 1387 provocaren el despoblament de la vall i l'abandonament de molts masos. Això encara perjudicà més els pagesos de remença, que veien agreujats els seus drets. L'adquisició de la Vall d'Hostoles per Guillem Galceran de Rocabertí, amb el mer imperi i totes les seves jurisdiccions, afectà encara més la pagesia de la vall. Entre 1380 i 1390 van tenir lloc les primeres manifestacions de descontentament pagès. Les principals reivindicacions van ser l'abolició dels mals usos i de la remença personal, així com el rebuig a la senyoria directa, ja que impedia l'ampliació de la senyoria útil a través de la integració de masos rònecs als masos habitats. Els mals usos, conjunt d'exaccions banals o arbitràries, es fixaren en cinc. L'eixorquia era el dret del senyor a quedar-se amb un terç dels béns del pagès que moria sense descendència. La intestia penalitzava els pagesos que morien sense haver fet testament amb la confiscació d'una part dels seus béns. La cugucia era el dret que penalitzava la dona adúltera amb l'exacció de diferents béns segons l'actitud del marit. L'arsina era el dret que permetia al senyor percebre la tercera part del patrimoni del pagès al

qual s'hagués cremat el mas. La ferma d'espoli consistia en el preu que havia de pagar el pagès al senyor per la garantia del dot del contracte d'esponsalici. A més, els pagesos havien de satisfer altres serveis arbitraris, fruit de la pirateria senyorial: quèsties (subsidi per campanyes militars), toltes i forcies; drets sobre els masos: entrades i eixides; alberga (dret d'hostatjar el senyor gratuïtament), fermança, acapta i guarda; serveis agrícoles: joves o jornades en temps de sembra, recollida i tragines; drets de tipus judicial: plàcits i homicidis; drets derivats del monopoli: llòsol (obligatorietat d'usar la farga del senyor), tavernes i pastures; drets del castell terminat: host i cavalcada, guaites, obres i so del castell; drets de batllia: sollates i retrodècimes i els drets de l'església: els delmes, les primícies i altres drets menors.

El 1414 els senyors s'enforteixen amb la Constitució "Com a molts" atorgada per Ferran d'Antequera. Els senyors volen rehabilitar i recuperar els masos rònecs que foren establerts en condicions més favorables. El 1432, Alfons IV el Magnànim va signar una disposició molt severa, coneguda per "Commemorantes", en la qual, a més de refermar la remença dictaminada el 1283, va establir una nova disposició en la qual

donava llicència al senyor a requerir judicialment tot aquell home de remença que marxés sense permís. L'opressió era tan gran per part dels senyors amb els seus drets reconeguts per les lleis que provocà que els pagesos prenguessin una sortida violenta, després de demanar que reconeguessin els seus drets econòmics i la dignitat de persones humanes. Tot i que el 1455 el rei suspengué els mals usos provisionalment, fou endebades, ja que els senyors ignoraren la seva sentència, i en pagaven una suma més elevada que la que podien aportar els pagesos. Per un costat, els pagesos de remença volien desprendre's totalment dels mals usos, de la redempció personal i del dret de maltractar, i per altra part els senyors volien mantenir els seus privilegis.

Representació d'un pagès català del segle XII.

VERTALLAT I LA SENTÈNCIA DE GUADALUPE

9

26

Francesc de Verntallat –originari del Mallol i casat a Batet– va ser un observador privilegiat de les reunions dels pagesos que parlaven del cansament que sentien per haver de pagar els mals usos i de totes les injustícies a què estaven sotmesos.

El fracàs reial a les Corts catalanes serví d'instrument de la pagesia per part de la monarquia. Prèviament a la Guerra civil catalana (1462-1472), el febrer de 1462 diverses revoltes remences tingueren lloc a la Vall d'Hostoles, a la Vall d'en Bas, a Santa Pau i a Castellfollit. La reina Joana Enriquez, muller de Joan II, entrà en contacte amb Verntallat -després d'haver-la ajudat en el setge de Girona

per part de la Diputació del General-, aleshores ja cap indiscutible dels remences de la Muntanya: significava que els remences es posaven a disposició de la monarquia. La Muntanya remença era aleshores un refugi inexpugnable, sobretot el nucli fort centrat a les valls d'Hostoles, de Bas, de Santa Pau, del Llémena i Mieres. Entre 1462 i 1472 el plet social pagès va passar a segon terme en barrejar-se amb la guerra civil. L'acabament de la guerra i el triomf de Joan II no afavorí gens la massa de pagesos, i menys l'abolició dels mals usos que s'esperava en compensació a l'ajuda prestada. La pressió dels senyors continuava. El rei creà el vescomtat d'Hostoles (Vall d'Hostoles, amb els castells

d'Hostoles i Puig-Alder; valls d'Amer i Liémena, Canet d'Adri, Mieres, Falgons i Cartellà), i un estat remença a la Muntanya, per a en Verntallat, per apavaigar possibles conflictes. La seva actuació, malgrat tot, continuava buscant els privilegis dels pagesos. El maig de 1473 s'ajuntà al bàndol dels pagesos de Corçà que s'havien aixecat contra el Capítol de la Seu de Girona, que els reclamava els pagaments de censos endarrerits. El juliol llançà la famosa crida "via fora, sacramental", des de Constantins, en què reclamava l'exempció total dels censos, tasques i la resistència armada.

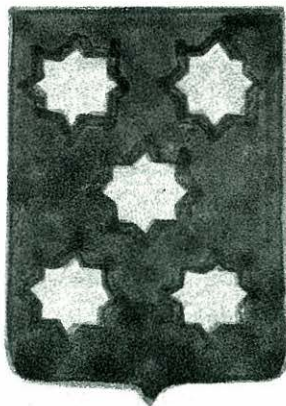

Francesc de Verntallat va retirar-se els últims anys de la seva vida al mas Claperols.

Amb la mort de Joan II (1479) i l'ascens al tron de la Confederació de Catalunya, Aragó i València de Ferran, el problema dels censos i mals usos continuava pendent. El 8 d'octubre de 1481, Ferran II signà la Constitució "Com per lo Senyor", pressionat pels sectors noble i eclesiàstic, que anul·lava la pragmàtica de 1455 i restablí tots els drets senyorials. Aquesta sentència irrità la pagesia i a Verntallat, que encara retenia els castells de la Muntanya, entre ells el d'Hostoles, i els disposà contra l'ordre del rei de retornar-lo. La resposta fou la Segona Guerra dels remences, dirigida per sectors més radicals del moviment pagès, mentre que el sector moderat, encapçalat per Verntallat, preferia continuar la via judicial. Una àmplia capa de pagesos oscil·lava entre un o altre sector. Així, el 1485, Pere Joan Sala, amb motiu dels obstacles senyorials que posaren a la salvaguarda reial de 1483 i per la lentitud de les negociacions, dirigí la part més revolucionària. Aquestes faccions obtingueren algunes victòries, en gran part per la integració de molts pagesos de la Garrotxa, les Guilleries, la Selva, Osona, el Vallès, Girona i Barcelona, fins que van ser derrotades a Llerona (Vallès) el 24 de març de 1485.

Verntallat i els seus continuaven demostrant la seva posició forta a la Muntanya, controlant

encara els castells d'Hostoles, de Castellfollit de la Roca, de Milany, de Rocacorba i de Rupit, entre altres. Entre 1481 i 1486 s'iniciaren un sèrie de negociacions entre els pagesos i el rei per així acabar el conflicte. El 8 de novembre de 1485 els remences firmaren un arbitratge reial que tingué lloc a Amer, pel qual es comprometien a no guerrear més contra els senyors, a tornar els castells abans esmentats i a buscar una solució al conflicte social per via de la concòrdia. Aquesta tingué lloc el 8 de novembre de 1486, al Monestir de Guadalupe (Extremadura). La Sentència Arbitral de Guadalupe establí la redempció dels mals usos (previ pagament), la remença personal, l'abolició d'una sèrie d'abusos consuetudinaris (per exemple el dret de maltractar) i altres drets que el pagès pogués demostrar que havien

Escuts nobiliaris d'En Verntallat.

estat introduïts pels senyors il·legalment. El pagès prengué el control del domini útil, com a emfiteuta, però es confirmaren les jurisdiccions dels senyors o nobles en les prestacions d'homenatge i altres drets derivats de la senyoria directa. Els castells tornaren als senyors. Es va constituir el Gran Sindicat Remença (1488-1508), la missió del qual era vetllar per l'aplicació de la sentència. Aquesta reafirmà i recomposà l'ordre feudal establert i reforçà els pagesos grassos del mas.

Francesc de Verntallat visqué els últims anys de la seva vida retirat a la Vall d'Hostoles, en la casa que tenia dins la cellera fortificada de Sant Feliu de Pallerols i en el mas Claperols, prop de Sant Miquel de Pineda.

ELS CASTELLS

10

Castell d'Hostoles.

28

Els castells d'Hostoles, Puig Alder i Colltort formaven antigament la línia separatòria i defensiva dels comtats de Besalú i de Girona, en el bastió més occidental del comtat gironí.

El Castell d'Hostoles n'era el principal i els altres dos els subsidiaris. Segurament té un origen prefeudal, del segle X, lligat a la guaita i defensa del territori conquerit pels francs. La primera notícia és del 1002, que apareix Miró com a senyor del *castro Ostolesio*. A partir de 1057, Enees Miró, senyor d'Hostoles, concedeix el castell als comtes de Barcelona, que l'hi retornen com a feu: aquí comença el període feudal per a la vall. Quan el comte de Besalú

retorna al d'Hostoles el castell de Colltort, el rep Enees Miró d'Hostoles en nom de Ramon Berenguer I, i es manté a mans de la família Hostoles fins el 1230. El 1142 Berenguer de Curtils posa a disposició el castell de Puig Alder, després de la seva mort, a Miró II, senyor d'Hostoles. A final del segle XII ja tenim les primeres mencions d'una capella dedicada a Sant Grau dins el castell. De 1230 a 1319 el castell passa a ser propietat de la família Cartellà. D'aquesta època és el famós setge de l'Infant Pere. Però els Cartellà, a final del segle XIII, resideixen dins la sagrera de Sant Feliu. El castell s'anava engrandint, convertint-se en una poderosa fortalesa, construïda pels pagesos sota les ordres dels

senyors. El 1305, el comte-rei Jaume II concedeix a Guillem Galceran la jurisdicció civil i criminal dels castells d'Hostoles, Puig Alder, Colltort i Rocacorba, de per vida, i el dispensa de fer-li homenatge. El 1321 Beatriu de Rocabertí (neta de Guillem Galceran) es casà amb el vescomte Dalmau de Rocabertí i transpassà les seves possessions al domini d'aquesta família fins el 1419. En el segle XIV s'hi feren ampliacions i reformes, per exemple una cisterna de captació d'aigües. Tot i que després dels terratrèmols de 1428-32 sofrí greus danys, fou segurament reparat. El 1462 Verntallat el fa seu central dels

exèrcits remences de la Muntanya. Inexpugnable, es resistirà a la conquesta dels exèrcits barcelonins. Després de 1486, el castell va ser pràcticament abandonat, a la mercè de la pluja, vent, expoliadors i vegetació incontrolada. Serví de refugi de bandolers i de pedrera per a les masies del voltant. Vicens Vives el va qualificar com la més insigne fortalesa de la defensa remença de la Muntanya.

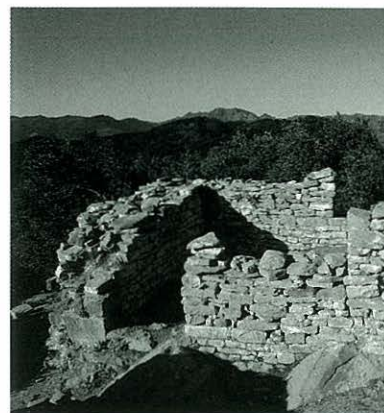
Pel fet d'edificar-s'hi la capella del Salvador a sobre, del castell de Puig Alder pràcticament no queda res, només alguns panys al sector sud i una possible cisterna a ponent, sota la roca. Aquesta segurament va ser

Castell de Puig Alder.

edificada abans de 1184, ja que Dolça, senyora d'Hostoles i mare de Miró III, cedeix dos sous *ad Sanctum Salvatorem de Pugadder*. La primera notícia és de 1020, quan el castell figura en el testament del comte de Besalú Bernat Tallaferro, que el cedeix al seu fill, juntament amb el d'Hostoles. A la segona meitat del segle XIII, Ramon de Palafolls, senyor d'Hostoles, l'entregarà al comte-rei Jaume I: això fa que Guillem Galceran l'ataqui, causant nombrosos danys als homes del rei. El 1285 Ramon de Palafolls vengué el castell a Blanca d'Hostoles. Al llarg dels segles XIII i XIV, el castell és confiat a diferents senyors de cases fortes de la vall (per exemple a Pere Clota de Cogolls el 1289 o a Berenguer de Masnou el 1332) pels Cartellà i els Rocabertí, perquè s'encarreguin de la seva custòdia. A partir d'aleshores fa més funcions de capella mentre que perd les de castell. El 1474 Verntallat n'és el senyor. La dècada de 1980, mossèn Josep Sarola i una colla de voluntaris de Sant Feliu portaren a terme una restauració, en la qual trobaren una Verge romànica (de l'últim terç del segle XII), exposada actualment al Museu d'Art de Girona.

El 1017 Ermenir és el senyor del *castro de collo Tortuensi*. A partir de 1030, el Castell de Colltort serà objecte de varies

Castell de Colltort.

disputes i atribucions entre els comtes de Barcelona i els de Besalú, a causa del seu caràcter fronterer en un punt estratègic excepcional. El 1057, el comte de Besalú retorna el castell al comte de Barcelona, i aquest el dóna a Enees Miró. A partir d'aleshores diferents *castlans* i *milites* en tindran cura, sota les ordres del senyor d'Hostoles, formant part del govern de la vall, principalment els que habiten a la casa de Colltort. Durant els fets remences, el castell està en poder de Verntallat. L'últim castlà del castell i dels seus feus, entre 1480 i 1484, és Ponç de Catllar. Posteriorment l'edifici és abandonat, segurament demolit o enderrocat en la major part, tot i que queden algunes runes d'aquesta petita fortalesa.

DE SANT SEBASTIÀ A LA RECTORIA

11

*El carrer de Sant Sebastià
va néixer i créixer paral·lel al riu.*

30

Si la sagrera, la cellera i el Firal s'havien construït al costat est del Brugent, un nou nucli de població neixeria al seu costat oest, seguint paral·lel al riu. Els actuals carrers del Puig, Sant Sebastià i del Puig de Grúful, des de la Rectoria fins a can Sait, les seves cases i habitants ens aproximen als moments d'expansió de la vila, al marge dels poders religiosos o feudals.

El Brugent -antigament anomenat riera d'Amer- és sens dubte l'element natural identificador i distribuïdor del paisatge santfeliuenc. El pont que el creua té el seu origen segurament en una construcció romànica del segle XII, de la qual queden alguns elements. Va esdevenir el

connector entre els dos sectors. El camí ral unia la vila o nucli urbà amb Sant Sebastià. Tant el camí com el riu contribuïren a l'establiment d'un veïnatge centrat al voltant de les activitats industrials comercials. Al costat del camí existí un oratori o petit temple, segurament ja present a la tardo-antiguitat i l'alta Edat Mitjana, dedicat a Sant Sebastià. Altres elements característics d'aquesta època, amb una fàbrica típicament romana (mescla d'*opus caementicium* i *quadratum*) són el pont que salva la riera del Vallac o la canalització del torrent del Clot Fondo, anomenada "Soterró". El 1516 els obrers demanen poder construir una capella dedicada als sants Sebastià, Roca i Marçal en el lloc de la Fradera (encara el 1570

s'aplica el mot *sacellum* al que ja era una petita capella).

La primera referència documental que tenim del lloc on s'aixecà el barri és de 1342, i s'hi descriu una peça de terreny que s'anomenava la Fradera (grafia dialectal de fredera), segurament referida a la riera o font que, provinent del Clot Fondo, tenia una aigua molt freda, pel fet d'estar molt enclotada, en un lloc bac. En el segle XVI ja hi havia varies cases, la d'Antoni Pou, mestre ferrer, o can Mau, de 1566; el 1616 hi haurà també la del ferrer Joan Fàbrega. Aquí s'aixecaren varies ferreries, segons les llindes de les portes, -on hi ha representades

encluses, ferradures o martells, elements al·lusius als seus oficis-, estretament relacionades amb el transport, el comerç i la construcció: manyans, serrallers, fabricants d'eines del camp, ferradors i clavetaires es concentraven en aquest barri.

El 1700 s'esmenta la via pública que passava per davant la capella, seguint la riera d'Amer cap a la vila. Les cases allí construïdes miraven a migdia i tenien un hort cada una. Entremig passava la via. A final del segle XVIII hi vivien almenys tretze persones amb les seves famílies.

En la visita pastoral que el bisbe Benet de Tocco féu a la capella de Sant Sebastià manà que s'emprengués la dotació de la

indumentària sacerdotal, de la qual estava mancada. El 1700 ja hi tenia alguns ornaments al seu servei, possiblement posats molt abans. La festa al sant, invocat contra les pestes i epidèmies, se celebra el 20 de gener, amb actes religiosos i antigament amb una fira molt concorreguda. La imatge del sant, barroca, va ser condemnada a la foguera el 1936, però les súplices dels veïns per l'amor que li tenien van salvar-la. En successives ocasions va ser amagat a la balma de la Timbera, al Molí Petit. Després de la guerra, va ser restaurada per en Paulino del taller de sants i recol·locada de nou. Poc després s'hi va posar una campana, que la Maria de can Cardelús va apadrinar i batejar amb el nom de Sebastiana. Se li regalaren, entre

altres coses, un Sant Crist i una marededéu dels Dolors, que hi són presents.

Seguint carrer amunt, pel mas Rostoll (gran casal gòtic avui desaparegut) i carrer del Puig arribem a la Rectoria -el Puig de la Rectoria o del Capellans-, un dels punts més alts del poble, estratègicament situat en un meandre del riu. La rectoria va ser traslladada des de la sagrera a aquest nou punt en el segle XVI, quan moltes de les cases veïnes s'hi estaven construint. Les que tenien la façana al nord s'aixecaren en el segle XVII, sobre la penya basàltica del riu. El 1638 Llorenç Vinay va autoritzar a Pere Buada a "fer i construir paret a tot aire... fins la roca negra" (on les pedres del llit del riu servien per a la construcció). Les façanes que donaven al sud tenien a la part posterior un hort i, el segle XVIII, algunes d'elles estaven sota la senyoria directa del rector de la parròquia. Un pas resseguia tot la ribera del riu i arribava a la Palanca, sota la Rectoria. La font dels capellans, la del mas Rostoll (una mica més avall que l'actual) i la de Sant Sebastià, junt a algun pou, abastien d'aigua potable el barri i el safareig de Sant Sebastià, construït el 1902, per anar a fer la bugada.

Font dels Capellans, situada al carrer del Puig.

EL FIRAL I LA CAPELLA DEL ROSER

12

32

Fins ben bé a final del segle XIV la població urbana de Sant Feliu es reuní al voltant de l'església parroquial, dins la cellera. Poc després, podem contemplar una tendència a créixer cap a la part occidental, fora les muralles. Era una zona ocupada per un prat (primer nom pel qual es coneixerà la plaça, i que s'alternarà amb el de Plaça Verda, indistintament), mentre que les zones est i sud es dedicaven a horts i camps. Al límit del prat hi havia el mas Soler (Casa Prat), el qual era l'antic propietari de tot aquest sector, aleshores el vèrtex del triangle que formaria la plaça. En aquests moments serviria per a les reunions i convocatòries de la Universitat

de la Vall o la fira de Santa Llúcia (d'aquí deriva l'actual topònim del Firal). Durant l'època moderna s'anirà definint el seu urbanisme: les cases de la banda est i sud s'edificaran principalment en els segles XVI-XVII, mentre que les que s'aixecaren sobre el riu (nord i nord-est) ho feren sobretot en el segle XVIII, quedant el recinte ben definit, amb accessos a la Fàbrega, a la Salut, al Torn o pel Rec, per sota la muralla.

A part d'importants fets històrics o econòmics que allí tenien lloc per als habitants de la vall, a poc a poc esdevindria un altre focus urbà d'interès, quan s'hi alçaria l'església del Roser, la casa de la Confraria de Paraires i Teixidors de Llana (que podria passar

La imatge actual del firal va definir-se durant les primeres dècades del segle XX.

posteriorment a ser l'ajuntament), un pou de glaç (sota can Penedit), l'Hospital dels Pobres o la Presó Nacional.

No serà fins les tres primeres dècades del segle XX (1914/16 i 1925) que no quedarà definitivament fixada la imatge actual del Firal, quan s'hi instal·la la font, s'hi planten els plataners, es col·loca la vorera de llambordes que defineix en trapezi el lloc i s'hi fa el llac amb el sortidor central (*El Lago*).

L'element més característic i definidor ha estat la capella de la Mare de Déu del Roser. Després

del Concili de Trento la devoció mariana s'estén ràpidament arreu de l'Europa catòlica, i es construeixen nombrosos edificis dedicats a la verge, amb les seves confraries i congregacions (del Roser i dels Dolors). Situada al cap del Prat o Plaça Verda, l'església començà a bastir-se el 1565 i el 1573 encara no estava acabada. Aquell any s'hi havia instituït un benefici. El mes d'octubre de 1583 el rector i els obrers de la capella encarregaren un retaule al fuster d'Olot Joan Bosch, que havia dissenyat ell mateix, i pel qual cobraria 80 lliures. Poc després seria pintat (octubre de 1587) per Joan Sánchez Galindo, d'origen castellano-portuguès, que aleshores residia a

El "Lago" va instal·lar-se el 1925.

Barcelona, amb escenes dels misteris que es contemplen en el res del rosari. Cobrà per aquest treball més de 190 lliures. Durant els segles XVII i XVIII l'església seria regida pels obrers, administradors de l'Obra i una Confraria del Roser (instituída el 1587). Aquests s'encarregaven d'aplicar les mesures adoptades per la reforma tridentina, en la devoció de la verge i dels sants, l'ornamentació de l'interior de l'església, i la pràctica dels oficis divins. Així, per exemple, hi ha el fet que es pintà la volta amb motius geomètrics i florals, o la normativa que aplicaren els obrers a Miquel Bosch, botiguer de Sant Feliu, quan volgué construir-hi un altar a l'honor de Sant Antoni de Pàdua el 1661. El 1794 el retaule, per raons desconegudes, va ser desmuntat i traslladat a la parròquia de Vilagran.

Seguidament Dalmau Massegur, escultor de Vic, en construí un altre al seu lloc, i el daurador d'Osor Isidre Ripoll el daurà el 1799. Durant la segona meitat del segle XIX s'anaren manifestant els problemes d'assentament i de precarietat de materials que s'havien emprat en la seva construcció inicial. Per això calgué una ràpida i decidida actuació de rehabilitació, el 1863, en temps d'Isabel II i de Pius IX, tal com indica la llinda de la porta. Entorn d'aquestes dates l'església serà regida per les

Rera el Roser és un dels racons més típics del poble.

Hermanes de l'Orde Tercer de Sant Francesc d'Assís fins a mitja segle XX. Habitaren a l'edifici posterior i es comunicaven amb un pas o arc a l'església. N'autoritza la construcció mossèn Isidre Matabosch el 1880. D'igual manera que l'església parroquial, sofrí els estralls de la Guerra Civil. Pràcticament tots els seus objectes decoratius i litúrgics foren destruïts. N'inicià la reconstrucció mossèn Pere Blanch, poc després dels tràgics fets, amb la col·laboració de molts veïns.

SANT MIQUEL DE PINEDA I SANTA CECÍLIA

13

34

La parròquia de Sant Miquel de Pineda s'ubica al nord-oest de la Vall d'Hostoles, a l'esquerra del riu Brugent. El seu nucli urbà està format únicament per dos immobles: la casa rectoral i l'església. Aquest darrer és un edifici amb una sola nau coberta amb volta de canó, orientada a llevant, on hi ha l'absis semicircular. Amb els terratrèmols del segle XV quedà pràcticament destruïda i s'hagué de modificar en gran manera. La porta d'entrada és adovellada, de 1812 (tal com indica la data de ferro); el campanar també és modern, segurament, contemporani del retaule d'obra neoclàssic (1858). En origen degué ser una construcció romànica, tal com ens indica la documentació. La primera

mentió, del segle X, es refereix al *termino de Pinetta*. El 1161 i 1186, en uns pergamins del mas Pallerols, es parla de la parròquia de *Sancti Michaelis de Pineta*. La diferent manera d'escriure el mot Pineda (o *Pineta*, i les seves variants) ha motivat distintes interpretacions pel que fa al seu significat: si deriva de la forma llatina *pinna* s'aplicaria a un lloc muntanyós i, si provingués de la forma *pineta*, voldria dir pineda o pinar (encara que la paraula "peguera" és la manera medieval correcta per a designar un lloc de pins).

En el segle XVII, el lloc de Sant Miquel de Pineda es trobava inclòs dins la batllia de la Vall d'Hostoles i la seva església era sufragània de la de Sant Iscle de

El tren passant per Sant Miquel a principi de la dècada de 1940.

Colltort. En no tenir rector propi, es trobava en un estat d'abandonament lamentable: humitat, goteres, falta d'objectes litúrgics, etc. En els segles XVIII i XIX els problemes continuaven essent els mateixos, encara que hi hagués un beneficiat (del mas Pedrosa) o capellà propi (del mas Llapart). En el segle XIX recupera la condició de parròquia independent. La majoria dels rectors que allí habitaven perduraren en el càrrec quasi de per vida, com mossèn Miquel Torra, que s'estigué a la parròquia 64 anys, fins haver superat els 90 d'edat.

Durant les Pasqüetes (al cap de vuit dies de Pasqua) tenia lloc el

Roser de Sant Miquel. Es pot entendre gràcies a l'existència d'un altar dedicat a Nostra Senyora del Roser i d'una confraria encarregada de la seva difusió. Per la Festa Major, celebrada el 29 de setembre, tenia lloc la missa solemne, el dinar -era típic menjar oca i ànec amb peres- i a la tarda hi havia ball a l'era de la Casanova de l'Hostal.

En una parròquia que vivia únicament de l'agricultura i ramaderia, les unitats familiars s'organitzaven entorn dels masos: mas Alger (1165; el 1303, Raimon de Sant Romà es vengué aquest mas al mas Pallerols, amb les redempcions d'homes i dones, toltes, forties i quèsties); l'Aulina (el 1292 pertany a la batllia del mas Vilar-Omvert); la Baga (el 1283 és el mas *Baco* o *Bacho*); Bell-Solà (el 1394 se'n féu un nou establiment en estar

abandonat per la pesta); el mas Bou (el 1339 és una masoveria o *mansata*); Campredonel (el 1284 és propietat del mas Pallerols); la Calsina (1284); la Canova; la Casanova de l'Hostal; la Codina o Codinoia (1273); el Claperols Vell (el 1283 era una casa forta) i el Claperols Nou (l'actual); mas Coll de Dalt (1165) i el Coll de Baix (1283); Collelldemont (1165) i Collelldevall (1283); les Comelles (1165); la Condamina (que és mig mas el 1248); el Curtils (1175); mas Franch (1296), mas Font (1288); mas Julivert; mig mas Miquel (1375), mas o cabana d'Oliva (1287); Peralta (1246); mas Pla (1184); masoveria de ses Planes (1329); masoveria de Riera (1311); el mas Tarrús (el 1182 és anomenat mansun Telrur), el Torrent (1285); la Vora i la Xaramada.

Mereix una consideració especial per les seves

especificitats tan peculiars la masoveria dels Santa Cecília. Situada ben a prop de l'ermita de la santa, avui no ens n'ha arribat cap testimoni construït; ambdós edificis, el civil i el religiós, serien edificats per la mateixa família. Sense dubte podem assegurar que és una ermita romànica; tot ens ho indica: el tipus de parament (*opus caementicium*), amb l'arrebossat de calç i una sola nau amb absis semicircular i coberta a doble vessant (la sacristia és afegida a posteriori). El 1176 el senyor de Pallerols entrega a Pere de Santa Cecília la part d'un mallol (vinya) que ja posseïa el seu pare. En època moderna sofreix els mateixos problemes d'abandonament que Sant Miquel, i per això el 1700 el bisbe Joan de Taberner mana a la casa del Llapart que enrajoli la capella; els goigs ho confirmen: "Sant Miquel de Pineda/ i la casa del Llapart/ han posat una gran part/ de tan celestial moneda". El 1736 s'hagué de rebaixar la terra que hi havia darrera l'altar i sagristia, per tal de desguassar l'aigua que s'hi infiltrava. El 1863 es fa refer la porta principal.

Santa Cecília, patrona dels músics, se celebra el 22 de novembre. És típic fer-hi una arrossada, l'encant de pollastres, venda i sorteig de torrons d'Amer, sardanes, parades del conill, etc., molt populars entre la gent de la vall.

Processó durant les Pasquies del Roser a Sant Miquel.

SANT ISCLE DE COLLTORT

14

36

El nom de Sant Iscle, junt amb el de Santa Victòria, prové de l'advocació hagiogràfica de l'església i parròquia documentada ja el 1020 a la vall del mateix nom. Colltort identifica clarament el nom de la parròquia i del castell. Prové de *Collotorto* o *Collotortuensi*, que significa coll o collada tortuosa, i se situa concretament en el collet que separa la serralada del Corb, a la part més oriental, on hi ha el castell, de la Serra de Font Pobra. Apareix per primer cop en el testament de Bernat Tallaferró de 1020 quan parla del castell de Colltort, situat al Valle Sancto Acisclo.

La Vall de Sant Iscle s'ubica al nord del municipi de Sant Feliu,

en la qual passa la riera del mateix nom. La seva població es distribueix de manera dispersa en masos repartits al llarg de les seves muntanyes i amb una petitíssima concentració al voltant de l'església parroquial o sagrera, situada pràcticament a l'extrem N-E. La sagrera tingué el seu origen en els segles XII i XIII, i en el XIV en tenim alguns establiments inclosos *in trenta passa cimiteri dicte ecclesie*. D'aquesta època és un "Cant de la Sibila": una representació del drama sagrat medieval, amb elements populars, que tenia lloc a l'interior de l'església, com a representació precursora dels pessebres vivents i pastorets. La primitiva església romànica es destruï quasi del tot en els successius terratrèmols de

1427. Entre 1432 i 1441 s'inicià la reconstrucció, amb una sola nau i amb una capçalera d'absis quadrangular. Al nord s'hi situà una massissa torre-campanar, en la base de la qual hi havia una capella dedicada a Sant Jaume. La coberta era ogival i pintada amb motius vegetals. En el segle XVI s'eleva el campanar, que és coronat amb una estructura piramidal, emmerlat, igual que la façana. Es construeixen unes golfes sobre la nau i una capella dedicada a Sant Cosme i Sant Damià al costat sud, existent ja al 1514. Entre 1598 i 1621 s'edifica la capella del Roser i el 1625 s'hi

*Església de Sant Iscle
abans que s'enderroqués
el campanar.*

pinta i daura un retaule dedicat a la verge, obra de Jaume i Pere Vilanova, pintors d'Olot. El 1626 s'hi fa un cor penjat sobre la nau, una sagristia i s'hi afegeix una nova capella dedicada a Santa Anna, al costat de la de Sant Jaume. El 1625 l'església degué patir un incendi ja que s'hagué de fer un retaule nou dedicat a Sant Jaume i Sant Isidre, obra del fuster Joan Pujades. Les darreres grans reformes corresponen al segle XVIII: es remodela la capçalera (amb una nova sagristia) i s'hi afegeix la capella del Remei, allargant-se la façana principal. Les golfes es feren més altes i es cobriren amb un teulat a doble vessant. La rectoria, a ponent de l'església, es construeix pels volts de 1748. El campanar va ser destruït durant la guerra civil així com quasi tots els seus retaules i imatges. L'últim capellà que hi visqué, mossèn Miquel Torra, morí als

99 anys, el 1974, després de ser 64 anys rector d'aquesta parròquia, que després quedà vacant.

La majoria de masos i terres de la vall de Sant Iscle varen ser infeudats pels senyors d'Hostoles a cavallers, habitants de milícies, com els Palau, les Planes, el Port, la Pabordia de Mieres, instituïda a l'església de Sant Feliu de Girona, els Colltort i el monestir de Ripoll, que tingué la senyoria directa del mas Bucdevall. Fent un recompte podem dir que hi havia tres milícies: Colltort, el Port i d'Albis i quaranta-un masos.

La gent sempre havia viscut exclusivament de l'agricultura, i més últimament també de la ramaderia. La producció s'ha especialitzat en el blat de moro i els farratges, amb moderns sistemes de regadiu. A principi

Campderrich és un dels masos més importants de la Vall de Sant Iscle.

de segle XX va assolir-se la màxima ocupació en la història de la vall, amb 500 habitants. A partir d'aquí anà davallant lentament, estabilitzant-se en els darrers anys entorn les 40-50 persones. En els anys 80, els vells masos foren ocupats per *hippies* i famílies provinents de Barcelona, que els habilitaren com a habitatge o per a casa de colònies, i practicaren una agricultura ecològica. L'electricitat arribà el 1983, el telèfon el 1994 i entre 1986 i 1997 s'asfaltà la carretera que connecta amb la CC-63.

La Festa Major, refeta recentment, se celebra pels Sants Metges, Cosme i Damià, el 27 de setembre, i no pas pels patrons Sant Iscle i Santa Victòria. Antigament hi havia el costum entre els masos de la vall de celebrar els casaments en aquesta diada.

L'arribada de la llum elèctrica va fer-se realitat el 1983.

ELS MASOS

15

Mas Llongafollia.

38

El mas era l'explotació agrària de caràcter familiar formada per una casa -o masia- i unes terres situades al voltant seu, que en depenien. El mas s'associa a un poblament dispers i a l'individualisme agrari, propi de la Catalunya Vella.

La població dels masos estava aconseguint el seu auge en el segle XIII i a principi del segle XIV. Hi havia a la Vall d'Hostoles 310 masos: 88 corresponien a Sant Feliu, 41 a Sant Iscle i 25 a Sant Miquel. La majoria estaven subjectes a la remença personal i al conjunt dels mals usos. Aquest sobre poblament ve confirmat per l'aparició dels "mitjos masos". Moltes famílies anaven dividint les masies segons els fills que tenien,

donant lloc a les explotacions marginals dins el terme del propi mas i parròquia. Amb les desgràcies començades a partir de 1329 la majoria de masos són abandonats. La situació provocà que els masos més petits i mitjos masos desapareguessin o es desocupessin: són el que els historiadors han anomenat "masos ròncs". Mentre que els grans masos són els que perduraran durant i després de la crisi en els segles XIV i XV; ens referim a Pallerols, la Torra, la Fàbrega, els Bastons, el Port, la Nesplesa, el Claperols, Rovirola o la Carrera. El 1471 el comte-rei Joan II concedí uns privilegis a la Vall d'Hostoles a petició dels seus síndics, que afavoriria la repoblació i reedificació dels masos que foren deshabitats,

cremats o perduts, a causa de les arbitrietats dels senyors. Els senyors s'afanyaren a fer nous establiments sobretot entre aquests masos que no produïen rendes, malgrat que la nova ocupació va fer-se en perjudici dels hereus veritables i posseïdors del domini útil, apropiat pels senyors. El període més dens d'establiments de masos ròncs a la Vall d'Hostoles es féu entre 1370 i 1410. Parlem dels masos del Rerruç, el Miquel, la Baga, Curtils i Belsolan, de Sant Miquel de Pineda; Escala, Peralta, Serrademont, Perer, Serrat, Planella de Sant Iscle de Colltort,

i Padrós (o Pedregós), Llongafollia, Badia, Masmitjà, Torrent, Colldoria, Ribrugent, el Botets i Dosanys de Sant Feliu de Pallerols. Així doncs, en el 1486, podem veure com els masos de la vall han disminuït un 73 % de mitjana: Sant Feliu en té vint-i-un, Sant Iscle divuit i Sant Miquel tres.

A l'època moderna i plenament al segle XVI, hi ha la tendència entre els pagesos de mas (els que aconseguiren fer-se amb alguns masos rònecs i refer-los) de tendir a esdevenir rendistes, mitjançant els contractes de masoveria. La masoveria consistia a arrendar íntegrament el mas a un masover i a la seva família, en el qual havia d'habitar. Aquest tipus de contracte va respectar la integritat de l'explotació. Fins a mitjan segle XX, els contractes de parceria són els més difosos, amb una durada de cinc anys, en els

quals s'havia de cedir una part del fruit agrícola. La clàusula que mai no falla era la de no menar les terres del mas a ús i costum del bon pagès, mantenir recs i rases, sembrar amb bones llavors i femar amb bons fems i deixar-ho tot en bon estat quan se n'anés. Sempre incloïa moltes altres disposicions: criar part del bestiar dels amos, pagar una gallina per Nadal, fer de manobre en cas d'obres a la casa, pagar censos de blat i talles, etc.

La representació del mas actual de la Vall d'Hostoles és el resultat de múltiples modificacions i transformacions, que dona lloc sovint a un autèntic laberint d'habitacions i estances, no gaire difícils de distingir quant a cronologia, sobretot dels darrers tres-cents anys. Molts masos tenen el seu origen a l'Edat Mitjana; són construccions senzilles, de quatre parets, amb un o dos

Mas Puigvert.

pisos. En el nivell inferior hi havia el bestiar, les corts, els corrals o estables, per a donar escalfor al pis que hi havia a sobre. L'accés al primer pis es feia per una escala, normalment de fusta si era a l'interior o de pedra a l'exterior. A la primera planta hi havia l'habitatge: la cuina i el menjador (a vegades junts, centres neuràlgics al voltant de la llar de foc); a l'entorn d'un sala gran es distribuïen les eixides o cambres de dormir dels membres de la família així com les dels mossos o criades, i també el graner i el rebost, que podien estar en un segon pis. En els baixos, podia haver-hi el celler. Inseparable del mas hi havia la cabanya (de planta i pis), amb la façana oberta. A sota s'hi guardaven els diferents estris del camp i a sobre la palla o blat de moro per assecar. Davant d'ella hi havia l'era, rodona o quadrada, empedrada o enrajolada, que servia per batre.

39

Mas Les Comelles.

A partir de l'Edat Mitjana els molins varen començar a formar part del paisatge de Sant Feliu, al costat del riu Brugent, de la riera de la Fàbrega o de la riera de Sant Iscle. Segons la documentació, la majoria de molins s'estableixen entre els segles XII i el XIV, si bé podrien ser molt més antics. La construcció durant aquests segles ve impulsada pels diferents senyors que habitaren el Castell d'Hostoles, que gaudien dels seus rendiments i obligaven els masos a anar a moldre als molins que ells els assignaven (els districtes moliners). Vegem-ne els exemples més coneguts. El Molí Espatllat el 1317 és anomenat Molí de Malveí i és propietat d'Ermessenda de Cartellà; el 1333 pren el nom de Molí de Llongafollia. El 1201 el senyor d'Hostoles va donar llicència per a construir un molí al cap de la font, molt a prop del Raig Gros de l'aigua. El molí de can Manyà apareix amb el nom de molí del Mas Vilar ja el 1310. El molí de Can Mates el 1283 era propietat del senyor Guillem Galceran de Cartellà i era denominat Molí d'Avall; en el segle XIV és pertinença de Beatriu de Rocabertí, senyora del Castell d'Hostoles. En el 1306 es parla dels molins fariner i blanquejador de Malbac, nom que atribuïm a l'actual molí de can Saderra: es dedicaven a la mòlta de farina i al tractament de la pell i del cuir; el 1421 estava derruït, però es rehabilità posteriorment. El Molí de Pallerols o de la Teularia és el més antic de la vall, ja que el 7 de juny de 1174 el senyor Miró d'Hostoles féu donació a Guillem de Pallerols d'una terra per a construir-hi un molí. L'única referència al molí d'en Sala, a Sant Iscle de Colltort, és que el 1310 pertanyia al mas Claperols. Can Maurici o Molí de la Conqueta és segurament contemporani a la fundació de la sagrera alt-medieval, i ja apareix el 1285 essent propietat del senyor Guillem Galceran de Cartellà, en què nomena els masos que han d'anar a moldre a aquest molí; l'aigua provenia

El molí de Can Maurici (a la dreta) tenia el 1918 tres moles farineres.

de la immensa resclosa que, canalitzada, abastia uns safarejos i entrava a la bassa situada dins el molí, sota la sala de moles. El Molí Gros el 1348 és anomenat Molí d'Aiguabella, i després de 1571 es diu Molí de Sant Sebastià; encara es conserven els forats a les pedres basàltiques del riu de l'antiga resclosa de fusta. El 1313 el Molí Petit era propietat de Pere de Toron. El Molí de la Rovira, el Molí de la Torra i el Molí de la Carrera es confonen en la seva identificació, coneguts com el Molí de Miyans o de Sesquers en el segle XIV.

El primers molins drapers o blanquejadors els trobem ja en el segle XIII, sempre, però, al costat del fariners, en un mateix edifici i amb un mateix establiment. És durant els segles XVII i XVIII que es desenvolupen al màxim, independents de qualsevol altre, al servei del Gremi de Paraires i Teixidors de Llana de Sant Feliu, època de màxima esplendor de la protoindústria. El molí del Noc n'és el millor exemple. El seu nom es refereix a l'activitat que desenvolupà com a molí bataner, de maces o nocs, instruments emprats per masegar els draps amb uns líquids sabonosos i alcalins. Va ser establert el 1649 pel Gremi de Paraires a Bartomeu Fàbrega, sobre un antic

casal moliner. Era conegut com a Molí dels Paraires. Can Manyà també fou fariner i draper alhora, propietat del Gremi de Paraires. Can Campaneta és sovint anomenat Molí del Mig. Apareix en el segle XVII compaginant les dues activitats del Noc, tot i que el seu origen és més antic. És enigmàtic el seu actual nom.

En el tombant del segle XIX al XX s'introdueixen ínfimes transformacions, que no canvien gaire l'estructura medieval i moderna dels antics molins. El Molí Petit incorpora una turbina que aprofita millor l'energia hidràulica i a través d'un sistema d'engranatges i corretges, permetia moure una petita farinera elèctrica i un torn per passar farina. El Molí Gros combina l'activitat farinera amb la xocolatera, així com la producció d'electricitat, igual que el molí de la Conqueta (també amb un torn). Els molins juguen un paper clau dins l'economia almenys fins ben entrat el segle XX, quan deixen de funcionar en haver de competir amb les farineres elèctriques.

1. Veïnat de la Fàbrega (riera de la Fàbrega):

- El Molí Espatllat. Riu Brugent. Ruïnes.
- Can Manyà. Habitat.

L'aigua del Molí Gros era aprofitada del Brugent a través d'una resclosa.

El Molí de Can Manyà ja funcionava el segle XIV.

- El Noc. Habitat.
 - Can Campaneta. Rehabilitat per a turisme rural.
 - Can Norat. Abandonat.
 - Molí Nou. Habitat. Mai no ha estat un molí.
 - Can Mates. Abandonat.
 - Can Saderra. Abandonat.
 - Molí vell de Riubrugent. Ruïnes.
2. Veïnat de Sant Iscle de Colltort (riu Brugent):
- Molí d'en Sala. Només documentat i amb topònims.
3. Veïnat de Pallerols (riu Brugent):
- Molí de Pallerols. Desamortitzat en el segle XVIII.
4. Nucli urbà (riu Brugent):
- Can Maurici o Molí de la Conqueta. Abandonat.
 - Molí Gros. Habitat.
 - Molí Petit. Habitat.
5. Veïnat de la Torra (deu de Carbonés):
- Molí de la Rovira. Habitat.
 - Molí de la Torra. Ruïnes.
 - Molí de la Carrera. Només documentat.

LA UNIVERSITAT I EL CONSOLAT

16

42

Les primeres notícies que tenim de l'existència de la Universitat d'homes i dones de la Vall d'Hostoles i dels seus prohoms es remunten al segle XIII. En aquesta època estava sotmesa al servei del senyor feudal, Guillem Galceran de Cartellà, i actuava de manera passiva, però ja a final del segle XIV i principi del següent comencem a veure la seva activitat. Era una institució concebuda per a la defensa de les col·lectivitats, per tal d'obtenir la redempció de les jurisdiccions senyoriales, en contra del poder senyorial. El 1400 la Universitat es trobava fortament endeutada ja que devia grans sumes, invertides en censals i violaris, a la ciutat de Girona i altres creditors, creats

per redimir les jurisdiccions reials venudes el 1357.

Les reunions de tots els homes i parroquians de la vall es feien a toc de campanes de l'església de Sant Feliu i a so de corn i de *fia fos*; tenien lloc en el Prat o Plaça Verda (el Firal actual). Posteriorment, a partir dels segles XVI i XVII, aquestes congregacions tingueren lloc a l'església del Roser i també a l'església parroquial.

El 18 de juliol de 1419 el rei Alfons IV el Magnànim va concedir als seus súbdits de la Universitat i llocs de la Vall d'Hostoles, després que la vall i el castell passessin a mans reials, un privilegi per reunir-se i nomenar batlle reial, cònsols i

A. T. V. — 3138 — S. FELIU DE PALLAROLS
Casa de la Vila y Plassa del Prado

Moltes de les reunions de la Universitat tenien lloc a la Plaça del Prat o Plaça Verda.

consellers. El 18 de novembre de 1458, el rei Joan II va confirmar i ampliar aquest privilegi, sempre a petició dels síndics de la universitat, i tots els reis fins a Felip V hi intervingueren a favor, consignant i confirmant tots els privilegis que s'havien anat donant (el rei Joan II el 1471; Ferran, fill de Joan II el 1474; l'Emperador Carles I el 1535 i Felip II el 1585). Sant Feliu de Pallarols i la Vall d'Hostoles van esdevenir una de les poblacions més petites de Catalunya amb representació a les Corts formant part del braç reial o popular, junt al militar i eclesiàstic.

Per la festa de Santa Maria de febrer el consell general i el comú elegien tres cònsols i nou consellers. De la terna, dos eren de les parròquies de la vall i un de la vila de Sant Feliu, els quals eren presentats al Rei o Batlle General de Catalunya, que n'escollia el batlle per al trienni següent. L'elecció es feia amb el sistema anomenat insaculació: es posaven els noms -o rodolins- de tots els candidats en les respectives bosses (de cònsol en cap, cònsol segon i cònsol tercer i els dels comuns de la vila i els forasters) i una mà innocent (generalment la d'un nen menor de 10 anys) n'extreia els paperets; això permetia la igualtat entre els diferents personatges, en la mesura que s'anaven treient els que morien i s'hi incorporaven els nous. Per exemple, el 1470, el Rei va comissionar Vermtallat, ja que

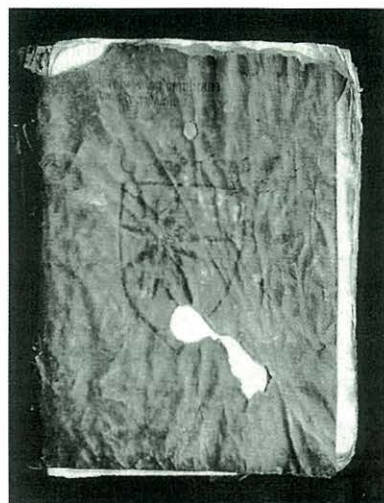
Representació d'un escut municipal a l'interior de l'església.

estava encerclat a la zona més restringida de la Muntanya, a poder elegir, en nom del senyor Rei, la persona adequada com a batlle; o el 1488, Llorenç Espígol fou nomenat batlle per a tres anys.

El batlle, amb el temps, va reunir l'exercici de la jurisdicció civil i criminal i, juntament amb els cònsols i consellers va permetre un llarg manteniment de la vida jurídica pública de la vall. Al seu costat era nomenat un clavari per a cada parròquia, també escollit per insaculació: aquest funcionari s'encarregava de l'erari municipal. El consell fixava les talles a través dels repartiments: eren taxes que satisfien les exigències financeres dels monarques i que sovint servien per suplir la manca de recursos ordinaris locals. Hi havia altres oficis que completaven aquest esquema administratiu, els escrivans, notaris, advocats i saigs (que executaven les penes dictades pels tribunals).

En un dels llibres més antics de la Universitat de la Vall d'Hostoles (segle XIV) figura un escut on hi ha inserit el dibuix d'una planta amb set llargues fulles; segurament es tracta del marxívol (*helleborus foetidus*). S'ha interpretat com el símbol de la comunitat pagesa hostolenca -fins ara únic testimoni de la forta i arrelada

Portada del Primer Llibre d'Acords de la Universitat de la Vall d'Hostoles (s. XV).

consciència que tenia aquest grup a Catalunya-, essent la rèplica a l'heràldica feudal.

Almenys des del segle XVII, la universitat tenia en propietat i venda exclusiva diferents establiments i productes -els anomenats béns de propis-, els quals arrendava anualment per una quantitat fixa: eren la taverna o la facultat de vendre vi (que fos del bo); la carnisseria comuna o taula de bones carns (de moltó, ovella, porc, cabrit i bou); la fleca o el dret de vendre pa i la gabella o el dret de vendre oli, sal de Cardona, peix salat, aiguardent, tonyina salada, bacallà i vinagre.

EL TERCIO DE JUAN DE ARCE

17

La muralla encara estava dempeus a mitjan segle XVII.

44

El segle XVII s'inicià amb un fet anodí a la vall, el procés contra Pere Torrent, àlies Cufi, treballador de les Encies, acusat de bruixeria el 10 de juny de 1619. Va ser detingut a Sant Feliu de Pallerols i portat a la Cúria Reial, on, en presència del batlle, senyor Fàbrega, familiar del Sant Ofici, el feren declarar en successius interrogatoris. Havia participat en aplecs i, junt a altres bruixes, malmès collites amb la producció de pedregades i boires, i mort bestiar fent néixer llops de les pedres. Els jutges havien utilitzat la mentida per enganyar-lo i la cordella (cordes que estiraven les extremitats) per a torturar-lo. Finalment va ser executat el 7 de novembre a la forca.

El 1355, el senyor d'Hostoles havia començat l'emmurallament de tota la cellera: incloïa la vella sagrera i la seva muralla. Al cap de cent anys el conjunt ja estava totalment construït, menys l'església, que estava parcialment enderrocada pels terratrèmols de 1427. Durant l'època moderna es materialitzà el caràcter defensiu, unitari i cohesionador d'aquestes obres. La zona situada entre les muralles i les cases no va estar mai ocupada per edificis, sinó per una trinxera fonda, uns valls, que servien com a col·lectors de les aigües residuals orientades al riu.

Catalans i castellans lluitaren per recuperar la zona del Rosselló, que els francesos havien pres a la força. Un cop retornat, les tropes de Castella no

abandonaren el territori català. La revolta catalana de 1640 va esclatar contra els allotjaments dels soldats hispànics que havien de suportar els diferents masos i pobles de la ruralia. Aquesta revolta també afectava totes les autoritats que permetien els allotjaments. Per un altre costat, s'hi afegí una revolta política de les institucions catalanes davant els intents unificadors del comteduc d'Olivares.

Entre el gener i el febrer de 1640, el *tercio* de Juan de Arce arribà a Sant Feliu de Pallerols. El consell de la vila no es decidia a assenyalar on havien d'allotjar-se les tropes. Durant vuit dies el

tercio s'hagué d'esperar fora de les muralles de la vila mentre el consell deliberava. La major part d'aquest temps els soldats no tenien res per menjar, tampoc volien separar-se i allunyar-se gaire els uns dels altres ja que el país estava molt excitat. La població local havia disposat sentinelles arreu de les muntanyes de la vall per advertir de l'arribada de més tropes. El cap del *tercio*, el doctor Meca de l'Audiència, després d'alguns intents frustrats de diàleg amb uns "bàrbars" (segons les seves paraules), va adonar-se que aquella situació no portaria enlloc. El lloctinent comte de Santa Coloma va carregar la culpa sobre el doctor Meca, que havia d'haver destituït els consellers municipals per la seva conducta deslleial. L'actitud del doctor Meca, que era jove, inexpert, recentment nomenat per l'Audiència i procedent del Colegi d'Oviedo, a Salamanca, va ser recriminada a Madrid pel Rei. Finalment la companyia del *tercio* de Juan de Arce se n'anà de Sant Feliu sense haver entrat dins la vila, en direcció a Amer. Altres assalts tingueren lloc a Riudarenes, Blanes, Santa Coloma de Farners o Girona. Catalunya s'havia convertit en un camp de batalla, integrant-se a la corona francesa. La guerra acabà el 1659 amb la Pau del Pirineus, quan Felip IV cedia a Lluís XIV de França els comtats del Rosselló i la meitat de la Cerdanya.

Els bandolers

La por que sentien els soldats del *tercio* es devia en bona part a la nombrosa presència de bandolers, saltejadors de camins, foragitats de la pau i treva o seguidors de diferents quadrilles de bandolers famosos que habitaven arreu. Les diferències entre els pobles de la Vall d'Hostoles poden originar-se en els segles XVI i XVII. En el segle XIV la Vall d'Hostoles esdevé terra reial perdurant fins el decret de Nova Planta. El 1595, Carles de Vilademany, nyerro, baró i senyor de nombroses propietats a les vegueries de Vic i Girona, es casà amb Jerònima Vila, una germana del baró de Savassona, emparentant de lluny amb els Olmera, senyor de les Planes d'Hostoles, Bianya i

Savall. Aquestes filiacions permeten resseguir les àrees potencials d'influència i conflicte del bàndol nyerro així com les del bàndol reial. Nous privilegis reials i velles jurisdiccions feudals poden ser l'origen de possibles bandositats o guerres privades encara que en desconeixem el desenvolupament i el final.

La presència de Joan Sala, àlies Serrallonga a la Vall d'Hostoles no ens ha d'estranyar, ja que fou protegit pel vescomte de Joc o pel senyor de Nyer. Abans de formar la seva pròpia quadrilla el 1627, era un dels habituals de la colla dels Margarit, que bandolejà pel Vallès, Olot, la Vall de Bas, la Vall d'Hostoles fins a Girona.

45

Diner d'una seca barcelonesa o olotina de Felip III (1600-1616), trobat a Sant Feliu.

Quartillo ressegellat (1626-1659) d'origen castellà, de Felip IV, trobat a St. Feliu.

L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

18

46

La primera notícia de la parròquia de Sant Feliu data de 1039. Segurament es referia a una església romànica. Aquesta perdurà fins el 1427 i 1428, anys en què els terratrèmols l'afectaren greument, fent-la totalment irrecuperable. Al principi fou refeta per a actes religiosos habituals, però davant les necessitats creixents de la població i de la parròquia, s'imposava bastir-ne una de nova. El canvi fou lent i gradual. Primer s'anaren construint les capelles laterals de l'actual costat nord, a la segona meitat del segle XVI, tal com podem comprovar en els afegitons successius. S'utilitzaren per a la fàbrica les pedres i el material de l'enrunada i primitiva

església; això significa un canvi del sentit longitudinal de la nau (que ara anirà de nord a sud).

Un segon pas serà la construcció de la impressionant façana i campanar, ja a inicis del segle XVII (tal com podem veure en les dates esculpides a l'angle E: 1604, 1605, 1606 i 1614), aixecada per un grup de picapedrers i mestres de cases d'origen francès. La nova església va ser beneïda el 1631. Els grans carreus de pedra foren extrets d'una pedrera fins feia poc inexplorada, la de Rocalba i dels Estaldats.

En el darrer quart del segle XVII les despeses que havia d'afrontar l'Obra Parroquial degueren ser moltes. Davant les insuficients aportacions dels baciners i

d'alguns censals expressament creats, els obrers i el preveres recuperaren les capbreuacions de 1486 dels 26 masos que pagaven el forment, ordi i blat de l'Obra (entre un i tres vuitans).

La nau principal s'acabà entre 1625-1630, mentre que la coberta i el campanar no van quedar enllestits fins ben bé cinquanta anys més tard. L'execució del retaule que presidia l'altar major tindria lloc en aquelles dates (1670). Seria encarregat a Feliu Vidal, escultor de Vic, per un preu superior a les 600 lliures. Inclouia la imatge central de Sant Feliu (conservada en els magatzems del Museu d'Art de Girona des de 1980) i al voltant seu les figures

L'Església parroquial presidia amb harmonia la plaça.

del Pare Etern, la Immaculada Concepció, Sant Pere, Sant Pau, Sant Esteve i Sant Llorenç, entre d'altres. Aleshores l'església tenia varies capelles laterals amb altars dedicats a la Mare de Déu de Gràcia (verge del segle XIV), Mare de Déu dels Dolors, Sant Isidre - junt a Sant Abdó i Sant Senén-, l'Ecce Homo, Sant Joan, Sant Segimon, els Quatre Sants Màrtirs, Sant Josep, Santa Llúcia, Sant Baldiri, Sant Francesc Xavier i al Santíssim Sacrament. Les principals famílies tenien les seves sepultures a l'interior de l'església, davant dels altars dels seus sants patrons protectors, amb pesants lloses gravades.

Presentació de la nova imatge de sant Feliu, que presideix l'altar major.

El segle XVIII significaria l'ennobliment i enriquiment amb fastuosos objectes destinats al culte (reliquiaris, creus de plata, una custòdia amb diamants de Bohèmia i altres pedres precioses, etc.) i l'ornament (canelobres daurats i llànties de cristall); noves robes i vestits (casulles, capes, tàlems i pal·lis ricament brodats) i la incorporació d'"autèntiques" relíquies dels Sants Màrtirs i de Santa Llúcia. El 1750 es contractaren els serveis del reputat daurador gironí Ambrós Colobran, per daurar el retaule major per l'exorbitant suma de 1555 lliures. A principi del segle XIX, i a petició dels obrers de l'església parroquial, va fer-se una convocatòria pública a tots els individus de la vila per a construir una Capella Fonda, en el lloc on hi havia la capella de Sant Isidre, la qual fou retirada i el seu altar posat al seu costat (on és ara). No es portaria a terme fins el 1850, quan mossèn Matabosch va adquirir una casa que amenaçava ruïna, contigua a l'església, i fou construïda amb planta rectangular i amb cúpula rebaixada ovalada.

Almenys fins el 1936 l'església no sofrí cap modificació important. Però aquell any foren destruïts tots els altars i les imatges, que cremaren en una immensa pira al Firal, així com els objectes sagrats. Se salvaren les imatges de la Mare de Déu de Gràcia (que, feta miques, fou

En la dècada de 1950 Miquel Llacuna s'encarregaria de pintar la vida de Sant Feliu l'Africà.

reconstruïda però va perdre la policromia original) i la de Sant Llorenç i els vestits sagrats. L'església fou utilitzada com a polvorí, i hi explosionaren diferents granades o bombes de mà. Immediatament acabada la guerra es creà una comissió encapçalada per Mn. Pere Blanc per procedir-ne a la reconstrucció. La majoria d'imatges procediren dels tallers de sants d'Olot, sufragades per famílies santfeliuenques. El 1950 l'artista igualadí Miquel Llacuna arribà a Sant Feliu per iniciar la decoració dels grans plafons murals on es conta la història de Sant Feliu l'Africà.

SOCIETAT I ECONOMIA A L'ANTIC RÈGIM

19

48

El segle XVIII és una època de relativa prosperitat econòmica i social dins l'àmbit santfeliuenc i català, malgrat les constants guerres que fustigaven la vall i el Principat.

La manufactura tèxtil tingué un espectacular apogeu, tot i que la principal forma de vida es basava en l'agricultura. El Gremi de Paraires i Teixidors de Llana, vulgarment conegut com a Confraria dels Sants Joan Baptista i Evangelista, organitzava i controlava la producció de draps a la Vall d'Hostoles i tenia treballadors a Amer, Sant Esteve de Bas i Rupit. Hi havia un total de 50 mestres paraires, els quals es dedicaven a la compra i

redistribució de la llana, a l'acabat i a la comercialització del producte final. Un cop pentinada la llana la portaven a filar. Normalment eren les masoveres i la seva mainada les que es dedicaven a fer-ho. Es fabricaven diferents tipus de teles segons la mida i la qualitat: des de cordellats, estamenyes i baietes, a robes de vestir (calçons o gipons) i de la llar (flassades o mantes); i segons els productes, a més de la llana, el lli, el cànem o el cotó. Després, el moliner batanava els draps, prèviament impregnats amb líquids sabonosos, per estirar-los, i a continuació eren perxats. Així, un cop secs, ja es podien vendre.

Al marge del control gremial es generà un apogeu dels teixidors

de mitges, gorros i barretines a finals del segle XVIII i principis del XIX. Lluny, però, de la producció d'Olot, Mataró o Tortellà, Sant Feliu tenia ni més ni menys que 23 telers dedicats a la fabricació d'aquests productes, distribuïts per les diferents cases. Tant uns productes com altres eren transportats i venuts a Castella i Andalusia per mitjà de les companyies de negociants. Al costat d'aquests "fabricants" (coneguts així en aquell temps) hi havia un ampli sector dedicat a l'artesania: basters, cistellers, roders i corders estan relacionats amb el transport dels traginers i carreters. El ferrer sovint hi prenia part. Són significatius els oficis designats per a la construcció, època màxima de desenvolupament arquitectònic

Carreters i ferrers (a la foto, Can Mau) s'establiren en el Camí Ral.

(quan neix, per exemple, l' "Arraval de les Cases Noves"): el fuster, el calciner, el serrador, el rajoler, el teuler, el manyà, el serraller i el mestre de cases n'eren els responsables. El gruix de sabaters i sastres era altíssim: una cinquantena en total. Si hi afegim altres oficis que fabriquen productes d'ús domèstic, com l'ataconador, l'escloper o el terrisser, ens sorprèn el tant per cent per habitant que hi havia.

Les activitats agropecuàries són absolutament dominants en l'estructura socioeconòmica del poble, com a la resta del Principat. L'agricultura és

El canal que duia al molí de Can Maurici va ser lloc d'activitats relacionades amb l'aigua: rentadors, adobers i assaonadors.

Inscripcions hebraiques: una comunitat jueva a Sant Feliu?

És difícil saber amb exactitud la presència real de jueus a Sant Feliu, si hi havia alguna família o tota una comunitat. Vàries inscripcions en diferents llandes poden avalar aquest fet. A Ca l'Àngela, al Carrer del Puig, es pot llegir en hebreu, de dreta a esquerra, "Jesús, Maria i Josep". S'ha suggerit la possibilitat que algun erudit local ho gravés, en els segles XVII o XVIII. Les estrelles de David -que trobem en diferents cases a l'entrada del Firal, al costat del Roser- han esdevingut un signe jueu en el present; poden ser símbols de

(Requadre) Inscripció hebraica en una llinda de Ca l'Àngela.

jueus o de jueus conversos, que van modificar els seus símbols amb altres de cristians, adaptant-se a les necessitats o pressions del moment, però mantenint l'antiga religió en secret.

exclusiva, i la ramaderia, encara que present, és minoritària. Els bracers, els treballadors i els jornalers eren els que llogaven la seva força de treball per a conrear o treballar la terra, de manera eventual, com a temporers. Hem d'imaginar-nos la majoria de muntanyes de la vall plenes de feixes de cultiu, conreades fins a llocs insospitats i quasi inaccessibles, assolint els límits de la deforestació en el segle XIX, al màxim del creixement demogràfic. El grup més beneficiat del procés de diferenciació pagesa és el dels pagesos propietaris, alguns descendents dels remences

medievals, que provaven els seus drets de propietaris en el treball esmerçat durant segles.

La sanitat era en mans dels doctors en medicina i els cirurgians majors. Practicaven la medicina general i les intervencions quirúrgiques. A més hi havia els cirurgians menors o barbers, que feien sagnies amb l'aplicació de sangoneres i arrencaven queixals. Els apotecaris venien els medicaments que havien elaborat artesanalment. I eren les llevadores, i no els doctors, les que assistien les dones en els parts.

LES GUERRES EN EL SEGLE XVIII

20

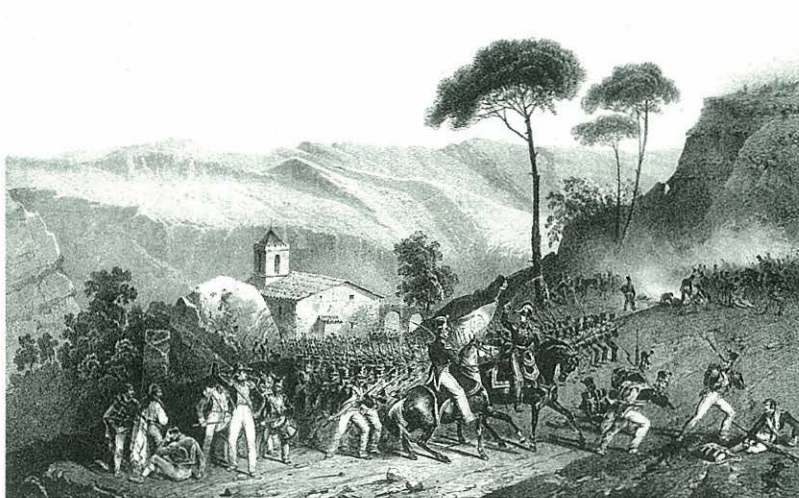
50

La proximitat a la zona fronterera amb França i el caràcter de pas natural de la Vall d'Hostoles han fet que els seus pobles estiguessin sempre pròxims en els esdeveniments bèl·lics que afectaven la ratlla de França.

En el tombant entre els segles XVII i XVIII, a Sant Feliu s'hostatjaren diferents faccions dels exèrcits espanyols. Entre ells hi havia els oficials i soldats de la Companyia del Comissari General del Trono de Cavalleria dels Alemanys i el Tercio de Belvale. Anaven armats amb arcabussos, mosquetons, fusells i pistoles de culata rodona, i es desplaçaven a cavall. S'allotjaven en els diferents masos, que tant els havien d'alimentar a ells com als cavalls.

En principi la seva missió consistia a mantenir la línia fronterera marcada en el Tractat dels Pirineus. La seva llarga permanència, de mesos o anys, les contribucions en el manteniment de l'exèrcit espanyol, la depredació dels exèrcits francesos, la inoperància dels hispànics, a més de les causes provocades per una conjuntura econòmica desfavorable (caresties, plaga de llagostes de 1687), afavoriren continuats enfrontaments i conflictes entre la població local i la forana.

Catalunya va decantar-se a favor de l'arxiduc Carles d'Àustria, amb els aliats (l'Imperi Austríac, Anglaterra i Holanda) contra França i Espanya, que anaven a

Representació idealitzada del combat de la Salut, el 1823.

favor de Felip d'Anjou (el futur Felip V), en el plet dinàstic per la successió del rei Carles II. La Guerra de Successió (1702-1714) i la presa de Barcelona de 1714 per les tropes felipistes significaren la supressió de la Generalitat i del Consell de Cent. El Reial Decret de Nova Planta (1716) instaurà un nou organigrama polític i administratiu fortament jerarquitzat. Sant Feliu passà a formar part del corregiment de Girona i de la sotsvegueria de Besalú (a partir del Ter en amunt). El dia 28 de juliol de 1720 es va rebre de Felip V un nou privilegi pel qual, segons el capítol número 45 del decret de Nova Planta del 6 de gener de 1716, hi hauria regidors

per a un any en el terme de la Vall d'Hostoles. La seva missió era administrar i governar políticament i econòmicament tots els assumptes de la vila de Sant Feliu i Vall d'Hostoles. El nou model de règim municipal amb regidors, a partir d'ara anomenat ajuntament, era el propi de les ciutats castellanes, on es nomenava i no s'afegia. Aquí s'inicia la desaparició de la universitat, malgrat que la transformació real dels consells municipals o altres institucions no fou tan efectiva com es pretenia. Fins i tot s'afavorí un nou creixement demogràfic, econòmic i urbanístic.

Des de 1789 els esdeveniments polítics de l'Estat Francès repercutiren a tota Europa, en l'aliança de monarquies absolutistes contra la Revolució. La Guerra Gran (1793-1795) tingué una especial incidència a les terres catalanes (Seu d'Urgell, Puigcerdà i l'Empordà), barrejant-se factors de crisi social per la presència d'immigrants

francesos a Sant Feliu en un temps de carestia (de Ceret, Serrallonga, les Illes, Santa Genoveva de Bars, etc.) i factors polítics anti-revolucionaris. Alguns santfeliuencs s'enrolaren com a soldats, sobretot des dels estrats socials més baixos (jornalers, treballadors o menestrals). Molts catalans propers a la frontera, forçats, vingueren a residir a la vall per temor als francesos, procedents de Prats de Molló, Camprodon, Besalú, Serrats, etc.

A resultes del motí d'Aranjuez de 1808 i l'abdicació i renúncia a la corona espanyola de Carles IV en benefici de Josep Bonaparte, el país es mostrà partidari de Ferran VII i contra la presència de tropes franceses. S'inicià la Guerra del Francès (del febrer de 1808 al maig de 1814). Tot i que la guerra se centrà en el control de les grans ciutats (Girona, Olot, Manresa, Barcelona, etc.) i el manteniment de les línies de comunicació, fou als pobles i petites ciutats on la resistència

armada resultà més dura. A partir del desembre de 1809, el general Souham ocupà Besalú, Ripoll i Olot, instal·lant-s'hi definitivament el 1812. L'octubre de 1810 la brigada Clément derrotà la divisió del baró d'Eroles entre els congostos d'Amer i Sant Feliu i seguidament es dirigí a Olot i Castellfollit. Una divisió que procedia de Vic féu estada al Santuari de la Salut. L'ermità, malferit, fugí a Sant Feliu, on morí poc després. Posteriorment, el juliol de 1823, l'exèrcit del general francès Lamarque protagonitzà un enfrontament bèl·lic contra les tropes catalanes del Baró d'Eroles, sobre la Salut, prop del mas de Roca-roja, segurament a la Roca dels Francesos (d'aquest fet prengué el nom). La topada durà més de set hores. Es produïren més de deu atacs, amb notables pèrdues entre ambdós bàndols, fins que arribaren els reforços francesos del general Beurmann els quals permeteren una victòria segura sobre els catalans.

Quarto de Ferran VII, de 1813, trobat a Sant Feliu.

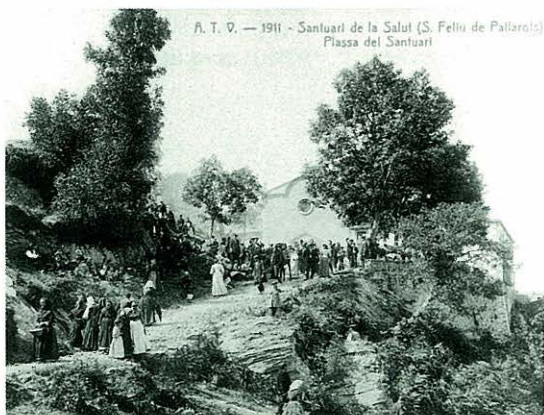
Ardit de l'Arxiduc Carles, de seques barceloneses, emès durant la Guerra de Successió, 1707-1711, trobat a St. Feliu.

EL SANTUARI DE LA SALUT

Conta una llegenda que per suplicar la protecció de les collites davant les nombroses tempestes que assotaven la Vall d'Hostoles, Joan Carbonés, veí del mas Carbonés, de la parròquia de Sant Pere Sacosta, va col·locar una imatge de la verge sota els Rocs del Claparol. Era l'any 1642. Una altra història explica la col·locació de la imatge pel fet que el dimoni llançava pedres als traginers i vianants que passaven per la bifurcació del camí ral d'Amer a Vic i de Sant Feliu a Rupit. Al costat mateix hi havia una font d'aigües curatives. D'aquí prengué el nom el futur santuari de la Font de la Salut.

Dos anys després de la fundació, Joan Carbonés va construir-hi una capelleta i va obtenir, poc després, la llicència per a vestir-se d'ermità. En morir, deixa en testament (1663) que cada dissabte s'hi celebrés una missa. Serà el seu fill, també Joan Carbonés, qui construeix una habitació i el campanar, el que se n'ha dit "la Casa-Vella". El 1669

Aplec de la Salut de 1911.

A. T. V. — 1911 - Santuari de la Salut (S. Feliu de Pallars);
Plassa del Santuari

El santuari va convertir-se ben aviat en centre de peregrinació, sobretot per la festa de Sant Mateu.

Jeroni Mons, escultor d'Olot, hi construeix un retaule de fusta pel qual rep 25 lliures de moneda de plata. A poc a poc, la devoció a la Mare de Déu de la Salut es va arrelant. L'edifici es va ampliant i modificant, amb una cuina, una pallissa, un safareig, i una casa que funcionarà com a hostal (1734), –ja que fins aleshores els hostes s'havien d'acomodar a l'antiga casa de l'ermità, fet que provocava molts desordres i inconvenients–, i un allotjament per al capellà custodi (1796). El camí real i públic que anava de St. Feliu fins a Vic i passava pel Santuari s'havia d'arreglar, i fer-lo més ample i còmode, ja que aleshores la Salut s'havia convertit en un important centre de pelegrinatge. Els devots i els pelegrins eren cada cop més nombrosos, i venien, no només de la Vall d'Hostoles, sinó dels pobles de la Garrotxa, la Selva, la Plana de Vic i del Collsacabra, tal com diuen els goigs (escrits el 1782 per Mn. Eudald Ribrugent).

Ben aviat les processons esdevingueren molt populars: la més important se celebrava per Sant Mateu, el 21 de setembre, dia en què molt probablement es beneí la vella i antiga capella, per demanar favors a la Verge. El 1777 aquesta processó va estar prohibida per ordre sinodal, i reestablerta pel bisbe Tomàs de Lorenzana el 1782. El 1886 hi hagué una especial romeria per a oferir a la Verge un vestit preciós com a obsequi del poble de Sant Feliu en acció de gràcies per haver-los lliurat del còlera. El més espectacular pelegrinatge va ser el 1904, quan es va celebrar el cinquantenari del dogma de la Immaculada Concepció.

Amb la Guerra del Francès l'ermità va resultar greument ferit. En el segle XIX l'indret es va consolidar definitivament com a centre de pelegrinatge en fer-se les primeres habitacions de cara al públic (1832), i ampliar-se el cambril (1853-56). S'engrandí l'església (1847) i fou

Els diferents enfrontament bèl·lics del segle XVIII varen alterar la decoració interior de l'església.

La imatge de la Mare de Déu

L'antiga imatge que Joan Carbonés col·locà a la bauma del Roc del Claperols és una talla barroca, segurament una Verge del Roser, la qual sosté l'infant Jesús al braç esquerre. Els anys 1809, 1821-23 i 1835, amb motiu dels diferents enfrontaments i per una major seguretat, fou traslladada a Sant Feliu. En inaugurar-se el nou cambril el 1856 va ser substituïda per una de nova dissenyada a l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona. Aquesta va ser destruïda durant la Guerra Civil, per la qual cosa es féu una reproducció de l'anterior, que és la que podem contemplar actualment.

beneïda la façana d'estil neoclàssic, sòbria i elegant (de 1862). A partir d'aquí fins a l'actualitat tot anà creixent (porxos, galeries, miradors, etc.). Arribà l'aigua i l'electricitat el 1935, un nou camí –bifurcació de la CC-153– el 1939, el qual fou asfaltat el 1952, el telèfon el 1950... fins l'any 1984, en què fou tancada l'hospederia. La rehabilitació, iniciada el 1992, amb el treball i la voluntat de molts santfeliuencs, s'estengué tant als encontorns com a l'edifici. L'indret ha tornat a recuperar l'esplendor devocional de temps passats, amb un nou caràcter turístic. La primera monografia sobre la Salut va ser publicada el 1865 per Mn. Matabosch, titulada *Ressenya històrica de la fundació y augment del santuari de la Mare de Déu de la Font de la Salut, situat en lo terme de Sant Feliu de Payarols*.

Des de 1975 s'hi celebra la Pujada a peu a la Salut, tot i que fins fa pocs anys era molt més popular, ja que, a més a més, hi tenien lloc altres actes com l'ofici, sardanes, concursos i el tradicional dinar al Prat dels Alemanys.

CARLINS I LIBERALS

21

A final del segle XIX i principi del segle següent es feren diferents trobades i aplecs carlins a Sant Feliu.

54

Durant el regnat de Ferran VII, es varen accentuar les divisions entre els liberals i absolutistes. Amb la mort de Ferran VII (1833), començà una guerra civil, que marcava els segles XIX i XX, provocant profundes divisions entre els que estaven a favor del seu germà, l'infant Carles Maria Isidre de Borbó, els carlins, i els que donaven suport a la seva filla, Isabel II, els isabelins o liberals.

Historiogràficament s'ha considerat l'adhesió dels pobles de la Vall d'Hostoles al carlisme com a quelcom definitiu, malgrat les possibles diferències entre els nuclis de població: Les Planes, molt més propera a les tendències

liberals, i Sant Feliu, totalment carlina, molt més conservadora i reaccionària. El carlisme arrelaria en les zones qualificades com a empobrides dins el Principat, que no coincideixen necessàriament amb les zones pobres: antics nuclis proto-industrials com Sant Feliu es veieren desfavorits en els primers anys del liberalisme, i no aconsegueixen un creixement industrial clar fins el segon quart del segle XX. Cal afegir-hi els problemes dels pagaments al culte i clero (substituint el delme eclesiàstic) i les contribucions especials en temps de guerra (d'un terç i mig de ral per persona).

Els estralls de la primera guerra carlina (1833-1840) o Guerra

dels Set Anys, van desenvolupar-se amb relativa llunyania de la vall. Alguns fets esporàdics contribuïren a entorpir el benestar: la mort d'un carlí de Sant Iscle de Colltort a Sant Esteve de Bas (el 1838) o també la mort a Sant Feliu de Ramon Puget, zelador de la hisenda carlina, a mans de la milícia nacional liberal (el 1839). Arran d'aquests fets es féu posar, durant el dia, un sentinella-vigilant al campanar i durant la nit ho faria un recanvi dels nacionals; al mateix temps es recomanava disposar d'armes a les cases particulars en benefici del bé públic. És

quan apareix amb més força el sometent (existent des de l'època moderna, i que s'anomenava sacramental), un grup popular format per particulars, moguts per la defensa dels seus interessos i ideals tradicionals.

Amb la Segona Guerra Carlina (1846-49) o dels Matiners, les Guillerries, el Cabrerès i la Vall d'Hostoles es convertirien en centres actius del carlisme català. El 1848 hi hagué greus enfrontaments entre tropes isabelines i carlines, culminant amb la victòria del general isabelí Eduard Nouvilas sobre Ramon Cabrera a la batalla del Pasteral el 26 de febrer. Arran d'aquests incidents, el 1855 es

decidí emmurallar el poble, cosa que es va fer només en part ja que finalment es fortificà amb dues torretes (una prop de l'església i l'altra a la cantonada del Firal) i amb vàries espitlleres a l'església i campanar; les quals s'hagueren d'enderrocar el 1880 ja que obstaculitzaven el trànsit públic i deterioraven l'arquitectura.

La diferenciació definitiva entre els pobles de la vall es donà justament a la segona meitat del segle XIX. El procés de separació s'inicià el 1855, i s'aconseguí de manera decisiva l'1 de juliol de 1872, quan les Planes, les Encies i Cogolls es constituïren en un municipi independent. D'aquesta manera

es contribuí a la caiguda econòmica de Sant Feliu, lluny de la prosperitat que assoliria les Planes poc després.

La Tercera Guerra Carlina fou provocada per la revolució de 1868 (la Gloriosa), pel destronament d'Isabel II i per la proclamació de la Primera República. Les tropes comandades per Tristany, Savalls i Estartús passaren per la vall el juny de 1872, formades per més de 7.000 homes. El 25 d'agost de 1873, el germà de Carles VII, el príncep Alfons de Borbó i la seva muller, la princesa Maria de les Neus, junt a Savalls, pararen a dormir a Sant Feliu, mentre planificaven l'assalt a Olot, reducte republicà.

55

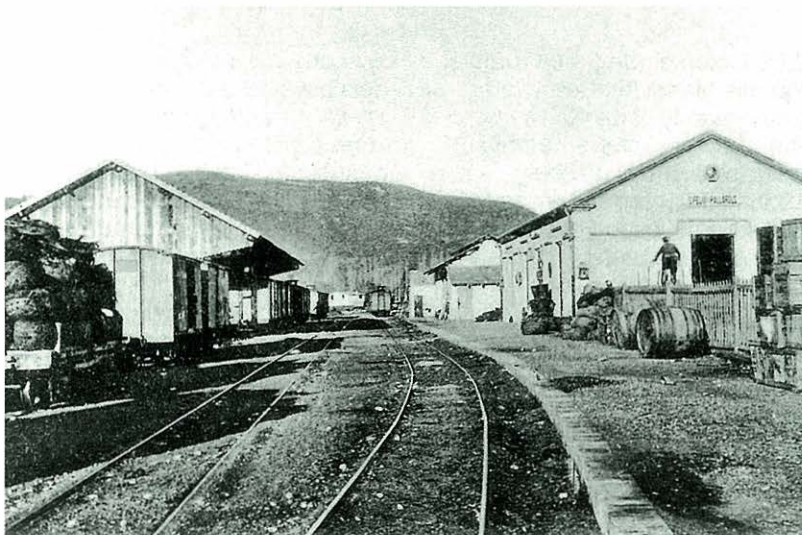

Malgrat la restauració borbònica amb Alfons XII, fill d'Isabel II, i l'aparent fi del carlisme a Catalunya, a Sant Feliu es mantingueren en alguns sectors de la població fins ben tardanament les tendències carlines més conservadores, visibles en els aplecs catalanistes que tenien lloc en el tombant del segle dinou al vint, en les representacions teatrals escollides, en el bàndol insurrecte en la Guerra Civil, etc.

El sector carlí agrupava pagesos, artesans, clergues, estudiants, botiguers, advocats i propietaris.

UNA TARDANA INDUSTRIALITZACIÓ

22

El ferrocarril va ser fins pràcticament els anys 1950 l'únic mitjà de transport eficaç per a distribuir les mercaderies de les fàbriques del poble.

56

La implantació de la moderna i actual indústria a Sant Feliu no arribà fins ben bé els anys 30 del segle XX, encara que amb algunes mancances i endarreriments i de manera molt incipient, respecte, per exemple, a les Planes d'Hostoles, on feia dècades que s'havia desenvolupat. La conjuntura havia estat del tot desfavorable perquè s'hi establís, amb una sèrie de factors que no tingueren lloc a Sant Feliu: males condicions geogràfiques, falta de capital industrial, procedent generalment de Barcelona o de la seva àrea metropolitana, desús del vapor (perdurant l'energia hidràulica o molt més tard l'elèctrica), colònies de riu o obrers qualificats.

Dins una societat eminentment agrària, la por a la modernitat marcà fortament l'imaginari popular, encasellant-lo en un sistema de vida tradicional i conservador, basat en l'agricultura. El tèxtil n'és un cas, ja que no serà almenys fins la segona dècada del segle XX que comencen a introduir-se molt tímidament els telers moguts per electricitat, substituïnt els mecànics o manuals, que encara perviuran, com a restes de la protoindústria del set-cents. Francisco Llobet, procedent de Calella de la Costa, a partir de 1936 implantarà una delegació de la seva gran empresa de mitges, segurament atret per una mà d'obra més barata. Altres empreses, especialitzades en

gèneres de punt, anirien absorbint el treball femení: a can Mantellines en Joaquim Rossell Salgueda, d'Olot (el 1958-59), a l'Industrial Aragonès i la Pilar Santanach el 1976 i Olofil el 1986 obrien les seves portes, donant continuïtat a aquesta típica indústria.

La indústria alimentària, principalment la càrnia, neix i creix a l'últim quart del segle XIX. És de caràcter familiar i artesà, i es converteix, per dir-ho d'alguna manera, en la més autòctona del poble. A partir dels anys 30 aquesta activitat pren una nova embranzida amb l'associació de

Lluís Colomer (de Sant Feliu), Estanis Martín (de Béjar, Salamanca) i Miquel Puigvert (de Sant Pere de Torelló), que posteriorment es dissoldria entre 1936 i 1944, formant empreses individuals. Josep Font actuaria en solitari també a partir de 1930. A partir d'aleshores, es canvien d'emplaçament les fàbriques del carrer Espígol (vertader centre neuràlgic de la industrialització) i passen a situar-se prop del riu, de les vies de comunicació i de l'estació de tren. Pràcticament totes es dedicaven a la fabricació d'embotits (llonganisses, pernils, fuets, etc.) i de conserves en llaunes. La instal·lació d'aquest tipus d'indústria obeeix a les característiques del clima de la vall, adient per a l'assecamment d'aquests productes.

Esteve Casas Cufí va saber compaginar la fabricació de

xocolata i la de la cera, a final dels anys 10 del segle XX. La primera s'ubicava al Molí Gros –on des de feia segles hi havia el molí fariner–, el salt d'aigua del qual era aprofitat per crear energia elèctrica, emprada per la fàbrica de xocolata i el molí de cacau, fins el 1980. Al carrer Espígol hi havia la fàbrica d'espelmes, bugies i altres productes destinats a esglésies i capelles.

El sector de la fusta anà a redós del de les Planes: la torneria, instal·lada a Sant Feliu per Pere Rodà Dabé a can Mau cap als anys 20, o posteriorment amb la fàbrica de cadires de can Bars (Sibaco, S.A.), desapareguda el 1985. Entre 1946 i 1970 va funcionar la bòbila, situada a l'entrada del poble, que fabricava maons, rajols i teules, amb una comercialització comarcal.

A final dels anys 70 i principi dels 80 va donar-se una crisi econòmica que va afectar la indústria, incidint especialment en les famílies santfeliuenques. El tancament de quatre fàbriques, fruit de la mala gestió, representava un 25 % de l'ocupació total industrial del poble, de la pèrdua de llocs de treball i d'una baixa de l'activitat productiva, alhora que repercutia en la reducció de la construcció i en l'augment de l'economia submergida (amb feines temporeres i domèstiques). A partir de 1987 podem assegurar que hi ha hagut una recuperació econòmica clara, amb una reestructuració del sector secundari: s'elimina l'atur, molta gent, en busca de millores professionals, cerca feina a Olot o Girona, es reaprofiten les infraestructures i maquinària de les fàbriques desaparegudes i es crea alguna empresa nova (per exemple, en el tèxtil).

El 1997 va crear-se l'ÀTIC (Associació del Turisme, la Indústria i el Comerç de Sant Feliu) que pretén canalitzar i dinamitzar els interessos relacionats amb el desenvolupament econòmic i turístic del poble.

Les indústries càrnies se situaren prop del riu, on abocaven els seus residus.

DEL DIRECTORI MILITAR A LA GUERRA CIVIL

23

En les primeres dècades del segle XX va intensificar-se l'exploració del bosc. Pau Serra transportava carbó en sarrions amb les mules des de Collsacabra.

58

El "Directori Militar" imposat per Primo de Rivera (1923-1930), acceptat pel rei, i que havia de resoldre la situació social del país durant la Restauració, va esdevenir tot el contrari, i comportà, a més, l'aniquilació de la pròpia monarquia. El delegat del govern a Girona vingué a Sant Feliu per imposar el nou consistori municipal dins la tasca de "sanejament" impulsada pel govern militar com a *único medio para llegar a la salvación de la nación española única e indivisa*. Els consellers van unir-se amb entusiasme a les patriòtiques frases del delegat manifestant-se a favor *del resurgimiento de la nación española y para que la paz, amor y bienestar reine entre todos sus hijos*.

Totes les empreses realitzades pel general Primo de Rivera, marquès d'Estella, foren ben vistes i recolzades per l'ajuntament santfeliuenc: l'assistència a diferents recepcions i homenatges tributats al rei i al president de la dictadura militar; s'obriren subscripcions populars, organitzades per l'agència de propaganda oficial "Plus Ultra", en favor dels soldats mutilats a les campanyes africanes; i les victòries en el Rif (Marroc) foren el punt culminant per a la concessió del títol de fill adoptiu de la vila i *bienhechor de la patria, por los relevantes servicios prestados a la Nación*.

Amb Primo de Rivera exiliat a París i el rei completament sol i

abandonat, el 14 d'abril de 1931 va proclamar-se la Segona República espanyola. Al cap de cinc dies entrarien en possessió els nous regidors a Sant Feliu. Carles Vila Colomer era l'únic regidor republicà de l'ajuntament i per aquesta raó li corresponia per dret ocupar el càrrec d'alcalde, però va renunciar-hi al·legant que estava molt ocupat. Aleshores fou nomenat Joan Bantí com a nou alcalde, el qual féu "lleial acte d'acatament als nous Governos de la Generalitat de Catalunya i de la República Espanyola".

En el Bienni Reformista (1931-33), el consistori es mostrà satisfet per l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia, canvià el nom de la plaça de la

Constitució pel de la República, municipalitzà els cementiris, els serveis d'electricitat, llum i força motriu i arreglà una subvenció per a les famílies pobres.

Durant el Bienni Negre es feren unes eleccions en què Esquerra Republicana de Catalunya seria vençuda per la llista de la Lliga Catalana denominada Dreta Administrativa, encapçalada per Joan Bantí (amb consellers de la pròpia Lliga, Acció Popular, Sector Agrari, Renovació Espanyola o algun Tradicionalista). Aquests foren destituïts pel govern i autoritats de la República per la seva actitud contrària al règim el 20 de juliol de 1936, quan s'inicià la Guerra Civil espanyola. Aquell mes arribaria un grup d'incontrolats pertanyents al Comitè Antifeixista de Salt que s'encarregarien de destrossar tot allò relatiu a l'església. Els consellers suplents constituïren el nou ajuntament: Josep Calm i Aulinas d'ERC seria el primer

alcalde republicà d'un consistori format per consellers d'UGT i de la Unió Rabassaire. Calia, segons ells, fer "una obra vertaderament administrativa, fugint de les estridències polítiques de tota mena, a fi de portar la pau i la benaurança a tots els veïns del poble". Els següents alcaldes serien Antoni Sala Aspech, d'UGT (2 de febrer de 1937) i Tomàs Peña Navarro d'ERC (el 6 de juliol del mateix any). Serien perseguïts J. M. Arbat (que s'amagà a Girona) i Climent Serrat, un dels cofundadors de la Falange a la província de Girona.

En aquests anys foren destituïts en massa els antics empleats de l'ajuntament i es canviaren els noms dels pobles: Sant Feliu passaria a dir-se 'Hostoles', Sant Miquel de Pineda seria 'Comelles d'Hostoles' i Sant Iscle es diria 'Colltort d'Hostoles'. A causa de la manca de moneda que impedia les transaccions comercials

El retaule de l'església del Roser seria cremat el 1936.

s'acordà imprimir cinc mil bitllets d'una pesseta, dos mil de 50 cèntims i dos mil de 25 cèntims.

Durant els últims anys de la República es posaren de manifest varis problemes socials: l'atur (per evitar-lo, es promogué l'explotació del bosc); la falta d'habitatge i la migradesa de queviures i aliments (ja que hi havia moltíssims refugiats de guerra); dessercions en l'exèrcit republicà; alguns consellers d'ERC, per falta de personal, hagueren d'anar a lluitar al front, etc.

Bitllet emès durant la República el 1937.

L'ETAPA FRANQUISTA

24

60

El dia 6 de febrer de 1939 una colla de soldats franquistes del terç marroquí baixaren de la font del Vern, des d'on havien estat bombardejant els dies anteriors, i declararen el poble zona "nacional". El comandant general del CRIM (Centre de Reclutació) aleshores ubicat a Can Font elegí al primer alcalde, Manel Casademont. Al cap de tres dies, s'elegí un ajuntament provisional, amb persones addictes al *Movimento salvador de España*; alguns dels quals provindrien de la "Dreta Administrativa". A partir d'aleshores s'alternarien en els càrrecs d'alcalde el metge J. M. Arbat, Climent Serrat, Joan Trias Colomer, Lluís Giménez Giralt, Lluís Colomer Marmiñà, Miquel

Bastons Plana, Joan Vilallonga Fàbrega, Joan Martra i Miquel Font Bosch, els quals juraven "exercir el càrrec amb imparcialitat i bon zel, defensar els interessos morals i materials del municipi dins el millor servei d'Espanya; noble i franca lleialtat al cap de l'Estat i estricta ordenança a les lleis".

Moltes de les prerrogatives anul·lades durant l'anterior règim foren restituïdes: els càrrecs municipals, els cementiris a la parròquia, es tornen a dir misses amb regularitat, les Germanes reprenen l'ensenyament femení, etc.

Continuava sense solucionar-se, i segurament s'agreujava, la manca de productes bàsics,

principalment de pa i de carn. La Cooperativa La Familiar, fundada el 1910, regulava amb més o menys èxit els preus de les escasses subsistències. Foren aquests els anys clàssics de les cartilles de racionament i de l'estraperlo, dels encontres dels guàrdies civils amb els estraperlistes. Les famílies que vivien del camp no podien permetre's que algun dels fills anés a fer el servei militar, ja que sempre feien falta unes mans per al treball. Les famílies pobres rebien ajudes en metàl·lic i aliments. Teòricament per aquesta raó, va prohibir-se la mendicitat.

Inauguració del Monumento de los Caídos el 1941.

Es prengueren nombroses represàlies contra antics dirigents republicans (foren ajusticiats i afusellats dos alcaldes i dos regidors) i les seves famílies. S'hagueren d'entregar tots els objectes abandonats pels republicans en la seva fugida, mentre que es retornaren els que havien estat confiscats a aquells que foren considerats desertors de la República. No es rehabilitaren els edificis descuidats durant els mandats republicans. Es canvià la moneda local pels billets del Banc d'Espanya. Tots els rètols passaren a escriure's en castellà, la plaça d'Enric Prat de la Riba passà a dir-se del *Caudillo* i la plaça de la República es digué de *los Mártires Caídos por Dios y por la Patria*. És aquí precisament on, entre 1939 i 1940, s'aixecà un monument als caiguts, davant de l'església, i al cementiri, un panteó amb les restes dels soldats santfeliuencs que havien lluitat al front (Nord, de l'Ebre i de Teruel).

Mazo Mendo, amb ulleres fosques, vingué a Sant Feliu de Pallerols el 1946 per commemorar l'ocupació del poble.

Actes religiosos, polítics i lúdics es barrejaven, amb assistència de totes les autoritats i jerarquies afins al moviment. El 6 de febrer es commemorava l'alliberament de la vila. Tenia lloc l'ofici cantat, l'ofrena de corones al monument, unes desfilades del *Frente de Juventudes*, la lectura del *parte de guerra* i, per acabar, pel·lícules patriòtiques (per exemple, *Sin novedad en el Alcázar* o *Raza*). L'1 d'abril tenia lloc la festa de la Victòria. Després de la missa hi havia repartiment de vals de racionament a les persones més necessitades. El 18 de juliol, dia de l'alçament nacional i de l'exaltació del treball, coincidia bastant amb els actes anteriors, però, a més, sorprenentment, s'hi tocaven i ballaven sardanes. També se celebrava el 29 d'octubre, dia dels caiguts, fins el 1945, que es traslladà al dia de Tots Sants.

En aquells anys es continuaven prioritant els temes indispensables per a una nova manera de viure: un

Desfilada de l'OJE al Firal,

ensenyament i una sanitat dignes, l'arribada de l'aigua potable a tots els barris, el sanejament del riu Brugent, la recollida particular de les escombraries. Ja entrats els anys 60 la TV arribava a algunes llars, però, amb algunes queixes, ja que "una màquina de prendre punts de mitges privava a algú i la seva família de poder-se dedicar a la platònica contemplació de la TV". El 1974 es creà la Macomunitat Intermunicipal Voluntària Ter-Brugent, integrada pels pobles d'Anglès, Osor, les Planes, Sant Feliu, la Celleria i Susqueda, que intentava solucionar de manera conjunta les qüestions anteriorment plantejades.

TRANSICIÓ I DEMOCRÀCIA

25

Constitució de l'Ajuntament democràtic el maig de 1983.

62

La mort de Franco i l'inici de la transició van ser vistes, per una banda, com l'acabament d'uns privilegis per a un grup minoritari mantingut durant les dècades anteriors, mentre que per l'altra s'albirava un futur d'igualtats i oportunitats. L'alcalde va proposar adquirir una bandera catalana, ja que no n'hi havia cap de disponible.

Les primeres eleccions municipals democràtiques tingueren lloc el 1979. Les guanyà el grup Independents pel poble, encapçalats per Lluís Sau Miravet. Després del primer pas cap a la Constitució, el 1978, calia afegir-se a l'Estatut d'Autonomia de Catalunya. Els resultats finals foren

decebedors, ja que un 20,3 % hi votà en contra i un 10,04% ho féu en blanc.

Les tasques que havia de portar a terme el consistori no eren poques ni gens menyspreables: cursos de català per a adults, normalització dels noms oficials de la vila i dels seus carrers, el projecte de les normes subsidiàries i la delimitació del sòl urbà, la celebració oficial de la diada nacional de Catalunya i d'altres actes culturals, com els aplecs de la sardana, els concerts de Raimon, M. del Mar Bonet, Lluís Llach, J.B. Humet o Quico Pi de la Serra, les mostres folklòriques garrotxines, etc. De les obres municipals cal destacar l'enllumenat de la carretera d'Olot-Santa Coloma,

la construcció dels col·lectors, l'electrificació rural de Sant Iscle, el replantejament general de la xarxa d'enllumenat, el començament de la campanya per a l'arranjament de la C-152, la fi de la Mancomunitat Ter-Brugent o la incorporació a la Mancomunitat de la Garrotxa.

En les noves eleccions del 23 de maig de 1983 es presentà una única candidatura, els Independents pel poble, i Lluís Bars fou elegit alcalde. Amb una línia d'actuació bastant continuïsta amb l'anterior mandat, inicià noves obres i

equipaments: l'enllumenat al carrer de Sant Sebastià, la urbanització del sector "centre-sud", el condicionament de l'escorxador i de la Casella del Peó, la inauguració de la biblioteca J. M. de Garganta, la rehabilitació de la casa consistorial, etc. A les següents eleccions democràtiques, el 1986, guanyà per majoria el Nou Grup Independent, única coalició presentada per J. M. Solà i Barnadas.

Les eleccions de 1991 foren més discutides, i enfrontaren bona part del poble. El Grup d'Independents competia amb Convergència i Unió: el darrer partit en sortí vencedor, amb Manel Serra Cabrafiga com a cap electe.

Des dels primers mandats democràtics s'impulsà un petit butlletí d'informació municipal

(el *Full Informatiu*), que, en principi, ofería només els pressupostos anuals. Anà ampliant els seus continguts, passà a dir-se *Juntament i Altaveu*. Inclou, a més de les habituals, una gran varietat de seccions: entrevistes, articles d'opinió, d'actualitat, d'entitats i col·lectius, etc. Amb motiu del centenari de *L'Hostolench*, el consell de redacció optà per recuperar-ne la capçalera.

El Grup Independent guanyà novament les eleccions el 1995, essent nomenat alcalde Francesc Arnau. Cal destacar, per exemple, les obres del Casal Sant Marc, el Polivalent, el camp de futbol, l'accés al nucli per l'Estació, etc. El 1999 pujà de nou al govern municipal el grup de CiU, amb el suport del PP.

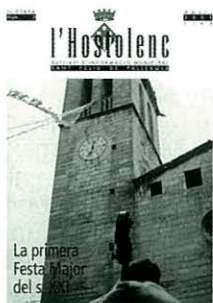
Caldria remarcar l'interès que han demostrat les diferents

La construcció dels col·lectors als anys 1980 fou un pas definitiu en el sanejament del poble.

corporacions per activar el turisme en el poble, amb una gran varietat de maneres: edició de tríptics informatius, campanyes de publicitat a la premsa, la pàgina web a Internet, plànols i rutes urbanes, el Pla Estratègic Integrat de Desenvolupament Rural, així com el programa de "Viu l'estiu a Sant Feliu", que presenta un ampli ventall d'activitats per als que vénen o es queden a passar l'estiu al poble i no volen avorrir-se.

Diferents capçaleres del butlletí d'informació municipal.

L'URBANISME ACTUAL

26

64

En el segle XIX comencen a posar-se de manifest els principals problemes urbanístics (així com els seus derivats, econòmics, socials, sanitaris o higiènics) que plantejava la concepció d'un poble que ben poc havia canviat des de l'època medieval i moderna. El primer que calia resoldre era la construcció d'un nou cementiri, per resultar petit i antisaniari el que hi havia darrera l'església actual. S'havia pensat construir-lo a l'Hort d'En Soler, projecte que mai no es portaria a terme. El 1889 se n'alçà un de nou en el seu emplaçament actual (Clot Fondo), per la qual cosa es van haver d'exhumar els cadàvers del vell cementiri.

La falta d'enllumenat públic començà a veure's com a quelcom molt necessari i urgent. Després de nombrosos incidents públics i l'assassinat que tingué lloc al carrer del Torn (1882), es contractaren els serveis d'un *sereno* municipal. Amb tot, arribà la llum artificial a Sant Feliu el 1902, quan s'instal·laren 25 làmpades de gas que foren substituïdes per llum elèctrica el 1911.

L'accés al centre de la vila o al carrer Espígol es feia únicament a través dels carrers del Puig de Grúfol, del Pont i del Centre: eren carrers estrets i mal pavimentats. Es tiraren a terra les cases que feien cantonada amb el Pont –al costat de can Casas–, el porxo del carrer

El basalt era una pedra excel·lent per a pavimentar els carrers amb llambordes.

Espígol i can Llantà –davant la farmàcia–, com a primer pas per a una millor ampliació d'espais i circulació de vianants i vehicles. A causa de les nombroses inundacions i temporals que assotaven el poble (recordem els més furiosos de 1884, 1907, 1920 o 1940), provocant la destrucció de carrers i ponts, calgué, entre altres reparacions, un reforçament del pont (1967-68). Després de desestimar els projectes per unir directament el pont amb el Puig de Grúfol, o els d'enderrocament de la capella de Sant Sebastià per connectar amb la carretera, es decidí que l'accés més convenient seria crear una gran i ampla avinguda (dita de la Vall d'Hostoles),

comportant l'enderroc de can Pona i can Collell, un dels masos urbans –amb destacats elements gòtics a la façana– més emblemàtics del poble.

El riu Brugent, els torrents i rierols, les fonts i pous continuaven essent fins a principis del segle XX els principals llocs de recollida i extracció d'aigües públiques. El 1918 els senyors Bufalà (de l'Omvert) feren donació de 100 plomes d'aigua de les fonts del Fontanil, arribant finalment al poble l'aigua potable el 1925. De la Font Grossa se'n faria una nova captació, amb totes les condicions gràcies a una estació potabilitzadora. El sanejament del

Can Pona va ser derruïda per donar pas a una àmplia avinguda.

riu es féu a través d'un col·lector d'aigües residuals (1975-80) junt a una estació depuradora a les Planes (1997).

Nous habitatges s'anaren construint fora dels límits tradicionals d'èpoques anteriors i el poble s'anava expandint seguint les principals vies de comunicació: la carretera d'Olot amb l'estació de ferrocarril, la de Santa Pau, la de la Fàbrega, l'Avinguda Viola o el carrer del Torn. Molts d'aquests habitatges foren promoguts amb subvencions fiscals i financeres per la *Cooperativa Local de la Vivenda*, creada el 1966, que permetia l'accés de la classe treballadora a un habitatge digne, com els construïts al "Grup Verge de la Salut" (les Cases Barates). Algunes cases mantindrien el seu interès arquitectònic: Can Casas (d'un modernisme tardà), Ca la Maria Pepeta (de línies més noucentistes) bastida els anys 20-30, o can Solà (1946, d'un eclecticisme *démodé*) de l'arquitecte J. Esteve. A més, noves instal·lacions públiques en els darrers anys, com la biblioteca J. M. de Garganta, el Casal Sant Marc o el Polivalent, han contribuït a la millora de les ofertes d'entreteniment, esbarjo i cultura al poble per a joves i grans.

L'aprovació de la Delimitació del Sòl Urbà (1980), de les Normes Subsidiàries (1990) i posteriorment del Pla Especial de

Al Carrer del Centre hi havia la casa del metge, la cereria Casas i Cal Botiguer.

Protecció i Millora del Nucli Antic (1997) significaren la presa de consciència d'un llegat històric i cultural que calia conservar, protegir i embellir. Alhora, la construcció de nous edificis s'adequava a un marc referencial estricte i únic per a tothom.

La Volta del Carrer Espígol també va ser enderrocada.

AGRICULTURA I RAMADERIA

27

Batent a l'era de la Fàbrega.

66

Almenys des de l'alta Edat Mitjana fin ben entrat el segle XX l'agricultura i la ramaderia han estat el principal mitjà de subsistència de la població de la Vall d'Hostoles i de Sant Feliu.

L'extensió màxima de terreny cultivat s'assolí al segle XIX, quan van artigar-se moltes terres ermes o marginals preses al bosc, seguint muntanya amunt, creant feixes noves artificials; d'aquí ve l'origen de les Artigues Roges, situades a Sant Marc. A mitjan segle XX s'anaren abandonant, convertint-se en àrees forestals. A partir d'aleshores, les zones conreades se centraren en els prats i camps més amples i plans, situats a la part baixa de la vall.

Sant Feliu disposa d'una superfície de 3.492 hectàrees, de les quals unes 41 estan destinades a sòl urbà; això vol dir que la resta es distribueix entre zones de bosc (3.041 ha), zones de conreu o llaura (unes 300) i prats i pastures (110 ha).

En època medieval la terra estava majoritàriament a mans del senyor del castell d'Hostoles, el qual en cedia part als seus administradors. El contracte agrari més utilitzat era l'establiment emfitèutic. Aquest sistema va perdurar fins el segle XIX, a través dels subestabliments o arrendaments que permetien el conreu de terres d'una mínima extensió (per exemple de dos o tres mesurons de blat de sembradura). En el

segle XVIII el senyor directe més important de la vall va ser el comte de Solterra. Actualment són poques les explotacions agràries ubicades a Sant Feliu (no s'arriba a la trentena). L'agricultura s'aguanta gràcies a la ramaderia. Són de tipus familiar, no sobrepassen les 50 hectàrees de terra cadascuna, que sovint posseeixen en plena propietat. Disposen del tractor com a màquina indispensable, mentre que comparteixen o lloguen les segadores, batedores o empaquetadores. En els darrers 40 anys la disminució del nombre d'explotacions més petites, en part a causa de la industrialització i a l'emigració a centres més importants de

població, ha afavorit l'augment de la grandària mitjana de les explotacions que han perdurat, passant d'un aprofitament menys minifundista del sòl productiu a un tipus d'explotació o finca de caràcter forestal.

Des del segle XIII els cereals han estat els principals conreus practicats, destinats, en un primer moment, al consum humà i en els darrers anys a l'animal, augmentant darrerament els farratges i les lleguminoses. La vinya i els arbres fruiters també foren elements essencials en els establiments de terres i masos. N'ha restat el topònim de les Vinyes, sota el Ballac. Almenys fins la revolució liberal, el delme, és a dir, l'impost anual d'origen eclesial que gravava la dècima part dels productes més importants de la terra i dels ramats, incidia directament en el blat menut, blat gros, blat

lleguminós, mill, mestall, ordi, civada, panís, llegums, fajol, faves o veces.

La ramaderia ha suplantat l'agricultura en el sector primari de Sant Feliu. S'ha centrat en les granges d'aviram, de vaques i vedells, porcs, ovelles, conills i cabres. S'ha basat en una producció en granges especialitzades.

Entre 1917 i 1919 va crear-se el primer sindicat agrícola local, amb la participació de pagesos del poble i els serveis consistents en la compra col·lectiva de maquinària i eines agrícoles i l'adquisició de llavors, adobs, animals, etc. Després de 1939, la cooperativa va ser controlada pel nou règim polític. Passà a denominar-se *La Hermandad de Labradores y Ganadores*, en la qual el soci havia de pagar un tant per any i

La llaura amb bous no fou substituïda per la maquinària mecànica fins cap al 1930.

gaudia de nombrosos beneficis: préstec de llauradores, tractors, segadores... com també reduccions en els productes agrícoles. Amb la nova Llei de Cooperatives de 1942, es formà el Sindicat que avui coneixem, amb els estatuts adaptats a la Central Nacionalsindicalista (CNS), però portava una vida social molt trista. El 1987 s'adapta a la Llei General de Cooperatives, en què s'estableix que no es poden oferir serveis lucratiu. Aleshores comptava amb 18 membres socis. El 1988 es converteix en una S.A.T.: Societat Agrària de Transformació.

El pagès santfeliuenc celebra la seva festa per Sant Isidre, el 15 de maig; antigament hi havia els pabordes i les pabordesses, es feia un ball i una processó. La vigília hi havia el costum d'encendre foguerons.

Les feixes i marges conreats ocupaven quasi totes les muntanyes de la vall.

ENTITATS I ASSOCIACIONS

28

Casal Sant Marc.

68

A part de les agrupacions estrictament religioses que abunden en els segles XIX i XX, també hi hagué un seguit d'institucions, entitats o associacions laiques que, si bé estaven molt relacionades amb la vida parroquial, tenien propòsits ben distints. Les primeres caldria buscar-les en els *Aficionados al Teatro* i el *Deport Pallarolench*, moguts per la inclinació cap a l'espectacle teatral i el futbol. En tot cas, *La Agrupación Moral y Deportiva*, donada a conèixer el 1916, les uniria en esforços i objectius. Entre els socis fundadors hi havia Miquel Bastons Plana, Joan Bosch Clos, Joan Rovira i Bonaventura Rovira. Al cap de quatre anys tenia una secció, l'"Esbart Cultural" i diferents subseccions,

l'Agrupació Moral, l'Esportiva, la Teatral, la biblioteca, etc. El 1934, en ser desnonada *La Agrupación Moral y Deportiva*, els socis hagueren d'espavilar-se, agrupar-se en una nova societat -*El Casal Hostolense*- i adquirir un "casal per al desenvolupament de fins morals, socials i culturals" (l'Esbart). Passats els anys hagué d'adaptar-se a la legislació vigent, primer la de 1940 i després la de 1964.

Amb el primer franquisme es prohibiren les associacions que no eren afins a la nova ideologia, i n'aparegueren unes de comunes o semblants a tota la península, lligades al catolicisme i règim franquista. La majoritària era l'OJE (*Organización de Juventudes*

Españolas), una branca juvenil local de la *Falange Española Tradicionalista y de las JONS*.

El 1968 es formà El Traiter, una societat cultural i recreativa, la qual va omplir un buit quant al lleure i diversió de la joventut. Va dedicar-se (com diuen els seus estatuts) a la celebració de festes, festivals, representacions teatrals, cine-fòrum, concerts, audicions de sardanes, conferències, exposicions de pintura, fotografia, florals, etc. El soci disposava de biblioteca de consulta i de jocs permesos per la llei.

Amb la transició i la democràcia proliferaren un gran nombre d'entitats i associacions, sense

cap afinitat política, sobretot en el darrer decenni. L'Esbart Barretines apareix el 1977, dedicat sobretot als actes culturals i esportius, tant per a la mainada com per als més grans (per exemple organitzaven l'Aplec de la Sardana); va deixar d'existir el 1983. Una continuïtat d'aquesta associació va ser l'Agrupació Miralluna, dirigida per Jesús Busquets. Novament, els pares que havien organitzat diferents casals d'estiu decidiren formar el Grup Esplai Miralluna, amb seu a la Casella del Peó, amb monitors titulats de Sant Feliu, amb una programació adequada, unes xerrades explicatives, etc. Moltes de les activitats escolars i extraescolars han estat preparades per l'Associació de Pares d'Alumnes (APA) de l'Escola Pública Rocalba i per l'Associació de Pares i Mares de l'Escola Bressol.

Cavalcada de reis.

El 1984 es legalitza la situació de l'Associació d'Amics de la Vall d'Hostoles, creada per Xavier Bantí i un grup d'amics, els objectius de la qual eren estudiar, conservar i donar a conèixer el llegat cultural i natural de la vall. Començaren per presentar el programa commemorari del 500è Aniversari de la Sentència Arbitral de Guadalupe. El 1997 va fusionar-se amb el Casal Hostolenc, i passà a dir-se Esbart de la Vall d'Hostoles. Constituïda per uns 130 socis, per la Festa Major de 1998 es mostrà al públic de manera oficial inaugurant el local de l'Esbart amb l'exitosa exposició "Arbres singulars de la Vall d'Hostoles", presentada per Ramon Cros i Miquel Amargant.

La Comissió de la Festa Major i dels Reis s'ha encarregat any rera any de l'elaboració del programa d'actes durant la Cinquagesma i Epifania, d'organitzar-ne les activitats i de fer-les al gust de tothom. El Consell Parroquial, a més de regular i renovar les activitats devocionals, s'ha centrat, junt al Col·lectiu Sant Feliu Solidari, en l'ajuda al Tercer Món, en la denúncia de la injustícia social, la misèria i violació dels drets humans. Dins el moviment pacifista s'ha manifestat el Comitè per la Pau i el Desarmament des de 1982 (contra les centrals nuclears, l'OTAN, les bases militars, etc.) i

Escut de l'Esbart Cultural.

el 1995 es constituí la Plataforma Sant Feliu per Bòsnia.

Gràcies a Tot vídeo Sant Feliu (TV Sant Feliu) s'han recollit imatges de tots aquells esdeveniments i actes socials que han tingut lloc al poble, les quals es retransmeten l'últim dijous de cada mes. Està format per Manel Alonso, Fermin Colomer, Josep Colomer i Gaspar Codina, entre altres. El 1994 es decidí formar l'ADF (Agrupació de Defensa Forestal) de Sant Feliu, per prevenir i ajudar en l'extinció d'incendis. L'Associació de Veïns del Barri del Bastons i la de Sant Iscle de Colltort es constituïren per poder reivindicar uns drets que afecten cada veïnat en concret. El 1996 es formà el Casal de la Gent Gran "Sant Marc", i l'entitat més recent (1998) és la creada per uns joves afeccionats a la música i a la festa, que s'anomena Kampi ki pugui.

L'EDUCACIÓ I LA SANITAT

29

70

La falta d'assistència a l'Escola Pública entre els nens del poble era un fet generalitzat en els anys centrals del segle XIX. Les famílies es trobaven sovint que no podien pagar les mensualitats que la llei els imposava. L'ajuntament intentà resoldre-ho aportant una contribució especial, per la qual el mestre havia d'ensenyar gratuïtament. El 1862, quan el rector intervingué en l'elecció del professor, la primera ensenyança havia millorat substancialment. El 1887 hi assistien regularment un total de 53 alumnes, d'edats entre 6 i 12 anys, i que pagaven 82 cèntims de mitjana. Les aules emprades fins aleshores eren cases particulars. Davant la creixent necessitat d'unes escoles públiques, el senyor Joan

Folchi cedí un terreny per a construir-hi l'edifici destinat a aquest fi. L'escola s'inaugurà solemnement el 24 d'abril de 1924. Poc després obriria un torn nocturn per a adults, d'entre 21 i 30 anys. Les nenes tenien la seva professora, però ben aviat les *Hermanes Carmelites* de la V.O.T. assumiren aquesta responsabilitat, des de 1854 fins a 1973. Hi havia hagut algun intent de crear una nova escola (1905-1906) per a nenes, en aquest cas pública, que volia fer la competència a la privada de les monges, però no va tenir continuïtat.

Amb la República, l'ensenyança de les congregacions religioses va ser substituïda per la civil als baixos de l'ajuntament, i la

S. FELIU DE PALLAROLS — Escola i Jutjat Municipal
L. Ruteira fot. Parcelous

El flamant edifici de les escoles per a nens va inaugurar-se el 24 d'abril de 1924.

rectoria va ser adequada per albergar les noves aules dels nens com a Escoles Nacionals. A la Salut s'instal·là una colònia escolar per a nens refugiats o evacuats (un 25 % dels quals foren del municipi). Aquesta situació perdurà fins després de la guerra. Aleshores es van reparar les escoles del 1924 per als nens, mentre les Germanes Carmelites es feren càrrec de les nenes, fins el 1961. El 1984 passaria a dir-se Escola Rocalba. Tanmateix, la unificació dels diferents d'edificis i cursos s'aconseguí el 1992 quan s'amplià l'escola i se centralitzaren totes les activitats escolars en un sol bloc: els cursos, menjador, aules,

biblioteca, guarderia, etc. A Sant Iscle de Colltort el capellà del poble s'encarregava de la instrucció escolar dels infants del poble. A partir de 1927 demanaren urgentment construir un edifici destinat exclusivament a l'educació escolar la qual cosa no arribaria mai a realitzar-se, malgrat la insistència. El mas Puigvert actuaria d'escola en alguna ocasió.

Durant l'Antic Règim i fins ben entrat el segle XX, la sanitat, la higiene i la salut pública constituïren uns dels principals motius de preocupació dins la societat santfeliuensa. L'Hospital o casa de Beneficència era administrada pel capellà i dos cònsols ja des de molt antic. Assistia els pobres malalts de la vila i els transeünts que s'hi acollien, més que oferir tractaments mèdics exclusivament. Per mala gestió,

Curs escolar 1942-43, amb els senyors Saurí i Gali de professors.

incompetència i ineficàcia va desaparèixer poc després del final de la Guerra Civil. Les Juntes de Sanitat eren creades quan es donaven problemes de salut pública: epidèmies i intoxicacions alimentàries, provocades pel clima (per exemple en el calorós estiu de 1877) o quan s'adulteraven els aliments posats a la venda. Posteriorment es prengué la determinació de nomenar "una persona

intel·ligent" com a inspector de carns (veterinari), per controlar el bestiar boví poc saludable, que podia transmetre malalties a l'home (zoonosi).

La grip i el còlera foren malalties mortals. Entre 1885 i 1890 es prengueren unes mesures per evitar-les: prohibició de tenir femers als carrers i vies públiques i de tirar animals morts al riu, haver de netejar les cases i carrers tots els dies al matí; i els que arribaven a la Salut infectats se'ls aplicaven set dies de quarantena. El tifus arribà al poble el 1942, i es recomanaren tot tipus de mesures profilàctiques. En el segle XX una Junta de Sanitat aprovava els diferents reglaments de la sanitat local fins que fou assumida per la Generalitat de Catalunya. A final dels 60 i principi dels 70 s'assumí com a urgent la construcció d'un Centre d'Assistència Sanitària-casa del metge (en terrenys cedits per J. M. de Fontcuberta).

Inauguració de les escoles de nenes, el 23 de maig de 1961.

LA RELIGIOSITAT POPULAR

30

72

Les festes religioses marcaven en bona part el calendari anual i festiu dels habitants de Sant Feliu fins que anaren desapareixent la majoria d'elles durant la segona meitat del segle XX, malgrat els intents de recuperació recents. La religió impregnava tots els aspectes de la vida quotidiana; amb tot, existia un grau de conflictivitat entre la comunitat rural-pagesa i la comunitat religiosa.

L'organigrama parroquial santfeliuenc es complica en el segle XIII, a causa d'unes disputes pel que feia a la distribució de les tasques entre el rector –que s'ocupava, principalment, dels oficis divinals– i el diaca, però va quedar ben definit en el segle

XVII. A més, assignava un paper primordial als laics en càrrecs i celebracions religioses: campaner i escolans; pabordes i pabordesses; els confreres que atorgaven culte i difusió a la verge o sant (per exemple, les confraries de Nostra Senyora de Sant Feliu, de les Ànimes, del Roser o de Sant Joan Baptista i Evangelista). Aquestes confraries desapareixen en el segle XIX, essent substituïdes per unes noves organitzacions: l'*Asociación Católica*, l'*Hermandad de Salud Moral* o l'*Hermandad del Sagrado Corazón de Jesús*, les quals vetllaven per la rectitud religiosa cristiana dels feligresos, perduda amb la Revolució Liberal. Foren impulsades en gran mesura per mossèn Isidre

*El Monti Calvari
en el primer via-crucis
organitzat el 1900.*

Matabosch, el qual restà els 44 últims anys de la seva vida al poble. El 1842 el delme va ser substituït per un pagament que havia de satisfer l'ajuntament, malgrat que mai no era inclòs en les partides pressupostàries i s'acabaria perdent. A partir de la postguerra i després d'un buit, de Mn. Ramon Canadell a Mn. Josep Sarola, s'impulsaren novament les manifestacions de caràcter religiós amb una nombrosa participació ciutadana: les conferències morals, els exercicis espirituals, les visites dels bisbes, els festivals catequístics, etc., agruparen la joventut del poble en associacions com l'*Apostolado de la Oración*, l'*Acción Católica* o l'*Asociación de Hijas de María* o les

confraries del Santíssim Sagrament i de la Doctrina Cristiana -les quals desapareixen entorn els anys 60 i 70-. En les festivitats religioses junt als actes lúdics tenien lloc representacions de teatre, música, recitació de poemes, sainets, jocs de cucanya, etc. El 1948 el mossèn era ben conscient i principal testimoni d'una sèrie de fets que es mostrarien obertament a la segona meitat del segle XX: la disminució de l'assistència a les funcions parroquials, a la catequesi i a la recepció dels sants sagraments.

En les festes litúrgiques, tot i que el fet religiós era dominant, s'hi afegí un aspecte popular extrareligiós. En el dia de Corpus i Sagrat Cor hi havia la processó, ornamentació popular i ball de gegants i cavallets. També se celebraven les festes de Sant Cristòfol i la Mare de Déu del Carme (la qual marcava el curs escolar, però que es va perdre amb la marxa de les Carmelites). L'1 d'agost s'honora el patró del

Viacrucis als anys 30, passant pel pont.

poble amb un ofici solemne. El novembre tenia lloc Tots Sants, amb la castanyada popular. El desembre se celebrava la Puríssima, i l'acte central era l'ofici i la processó d'espelmes; per Nadal tenien lloc les tradicionals representacions dels Pastorets i el 6 de gener s'anaven a esperar els Reis amb torxes de barballó. Per la Candelera era tradicional l'ofertment de candeles per part de la parròquia

a tots els pagesos que aportaven blat a l'Obra parroquial. Durant la Setmana Santa hi havia la principal concentració de festes: el diumenge de Passió tenia lloc la processó del viacrucis al Monti-Calvari. Antigament hi havia representacions de la dansa de la mort i passió de Crist -conegudes com *la Presa*-, prohibides repetidament en els segles XVII i XVIII pels bisbes. El dissabte de Glòria es cantaven caramelles en els veïnats i pobles de pagès, i el Diumenge de Pasqua, els grups de Sant Miquel, Sant Iscle i Sant Feliu es concentraven a la vila. El dilluns de Pasqua, els veïnats i cases de pagès celebraven una missa a la Salut per demanar una "bona anyada". En tots aquests dies es repartien les benediccions del salpàs. El primer diumenge de juny tenia lloc la benedicció del terme des del Puig sa Creu amb el consegüent repartiment de pa. Aquest ritu es va suprimir en la dècada dels 70; fins els anys trenta aquesta cerimònia se celebrava el diumenge de Cinquagesma.

73

El viacrucis de 1900 passant pel carrer de Sant Sebastià.

La processó de Corpus s'ha recuperat recentment.

LA PINTURA

31

74

Durant les dècades de 1950 i 1960 Sant Feliu va esdevenir un petit nucli artístic i cultural, pol d'atracció de nombrosos pintors de renom.

Aleshores s'havien començat a posar de moda entre les classes benestants de Barcelona les estades a Sant Feliu, pels seus aires sans i la cristal·lina aigua de les seves fonts. Una moda que arrencava d'unes quantes dècades abans, en el tombant de segle, amb les colònies d'estiu infantils. Molts estiuejants venien a passar les temporades d'estiu a les fondes que prosperaven al poble. Entre aquests, hi havia diferents pintors, que a més, tenien l'al·licient d'un excel·lent paisatge pintoresc, el caràcter

rural del poble i la seva bellesa natural, fet que n'augmentava l'atractiu turístic.

Va arribar a ser un grup abundant. Quan ja pintaven per aquí havien adquirit un cert prestigi, després de participar en diverses exposicions estatals i guanyar alguns premis afamats. Havien nascut a les primeres dècades del segle i procedien d'arreu de Catalunya: Jaume Roca Delpech, de Salt; Ceferino Olivé, de Reus; Ramon Adroher, de Girona; Amadeu Fontanet, de Manresa; Josep Guardiola, l'Eduard Vial Hugas i Frederic Lloveres de Barcelona; el doctor A. Pascual, de Sant Cugat del Vallès; Josep Mas Pou, de Manlleu, etc. i de l'estranger, l'italiana Josefina Tanganelli i el jueu Jonathan

Josep Colomer pintant un cementiri, un dels seus temes preferits.

Klein. La majoria d'ells pintaven a l'aquarel·la (molts eren membres de l'Agrupació Aquarel·lista de Catalunya).

Per al jove Josep Colomer Comas (Sant Feliu de Pallerols, 1935) aquest ambient va ser tot un estímul. Ja de ben petit dibuixava i pintava els entorns dels seu poble, afavorit per la seva família, que ja l'impulsà, de petit, a la creació artística: la seva mare, Maria Comas, construïa figures i diorames de pessebres; el seu oncle, Felip Comas, també pintor –i que morí molt jove–, li donà consells i l'orientà en l'art de la pintura; i el seu futur sogre,

Josep Valls Feliu, li ensenyà l'art de l'escenografia. Als 14 anys va ingressar a l'acadèmia de pintura del Sr. Lluís Carbonell, d'Olot, (segons deia, era el millor alumne que havia tingut) i als 21 va fer la seva primera exposició a la Sala Armengol d'Olot. A partir de 1968 va poder dedicar-se completament a la pintura, que fins aleshores havia de compartir amb tasques administratives. Des de llavors ha anat exposant regularment en diferents ciutats espanyoles (Barcelona, Madrid, Sevilla, Bilbao, Lleida, Tarragona i Girona) i estrangeres (Caracas, Viena i Chicago), en mostres organitzades pel Sr. Antonio

Els entorns de Sant Feliu foren un gran atractiu per als pintors foranis.

Laclaustra. Ha participat en variats projectes editorials, dels quals destaquen els següents: *Un pintor para un paisaje, Els pintors i la Sardana (Casa de Cultura Hispánica de Santiago de Chile), 80 artistes olotins dels anys 80, Olot en record, 90 pintors dels 90, Protagonistes dels segles XIX i XX (Skira, Carrogio) i L'Auca d'Olot (Edició de bibliòfil)*. Pintant al natural o a l'estudi, els seus paisatges, de marcat caràcter bucòlic, són els que li han donat el reconeixement. Les imatges i fragments del poble d'antany, amb les façanes grises, testimonis del pas del temps, les gelades matinals, els reflexos de la neu, els captards o els cementiris han fet que la crítica l'anomeni "pintor de sentiments". Avui podem contemplar els plafons de toros que pintà quan era jove a la fonda del seu germà, a Ca l'Andalet, els antics decorats del teatre de Sant Feliu, un Naixement monumental a la Rectoria i els vitralls de la Capella Fonda.

Juntament amb mossèn Josep Sarola, va intentar impulsar una escola de pintura a *Ca les Hermanes*, totalment gratuïta. Tot i que aplegà uns quants alumnes no tingué gaire continuïtat. S'organitzaven exposicions dels treballs dels joves aprenents als baixos de la Rectoria, a l'Ajuntament o sobre el local de Banca Catalana. D'aquí sorgí una

Josep Valls Feliu pintant Can Manel en el seu estudi.

generació d'artistes i seguidors que han continuat l'herència de l'escola de paisatge iniciada per Josep Colomer. Cada artista, però, ha desenvolupat la seva pròpia personalitat. Entre ells destaquen els seus tres fills, Joan, Josep i Fermí Colomer Valls, en Josep Valls-Grau, en Josep M. Solà o la Margarida Canimas. D'altres han seguit pel seu compte, en Pere Parramon, la M. Carme Claparols, en Joaquim Valls-Grau, etc.

Recentment s'ha reprès aquesta activitat artística, primer en un curset de pintura i dibuix a l'aire lliure l'estiu de 1997, continuant l'hivern següent. Altres promocions particulars més amateurs, o des del Casal Sant Marc, prenen forma i exposen regularment per la Fira de Santa Lúcia o per la Festa Major.

EL FUTBOL

32

76

El futbol és indubtablement l'esport amb més arrelada, afecció i antiguitat a Sant Feliu. Els orígens caldria buscar-los el 1908 amb la creació del Deport Pallarolenc. Però no és fins al 1915-16 que es construeix el primer camp de futbol a Sant Feliu, als Arbres d'En Casals, cedit pel rector mossèn Josep Claparols. Hi aportà la primera pilota el Sr. Vilallonga de la Fàbrega.

Va ser el 1921, amb l'arribada del nou capellà mossèn Dausà, dedicat plenament al jovent, que es donà un fort impuls a aquest esport. Es construí un nou i millor camp de futbol als darreres del Puig d'En Sala. Per raons polítiques es va dissoldre l'equip l'any

El "Deport Pallarolenc" entre 1925 i 1931 al camp de futbol del Puig d'En Sala.

1931 fins el 1936, quan va reactivar-se: es va construir un nou camp de futbol darrera Casa Prat, es van canviar els colors de l'equip, que passà de camisa blanca a ratllada amb les barres catalanes i els pantalons blancs i, finalment, prengué el nom d'Unió Esportiva Hostoles, que perdurà fins el 1939.

A partir de 1940 s'adoptà la nova denominació *Club de Fútbol Sanfeliuense*, s'amplià el camp diverses vegades i el 1946 s'hi plantà herba. No fou fins el 1951 que l'equip es vestí oficialment de blanc.

La Unió Esportiva Hostoles a la temporada 1998-1999.

Una de les personalitats més destacades d'aquests anys fou en Lluís Pujolràs i Costa, conegut per tots per en "Toju", torner de professió i porter de futbol. Va jugar amb el Sant Feliu, l'Amer, l'Anglès i el Girona, el qual, entre 1946-49, va pujar de 3a a 2a categoria. Seguidament va fitxar per *La Línea de la Concepción* (Cádiz) les temporades de 1949-50 i 1951-52. Retornà al Girona la temporada 1952-53 i la següent. Durant la lliga 1954-55 va jugar la seva última etapa com a professional al Sant Andreu (Barcelona). Companys seus foren Lluís Rich, Joan Colomer, Ramon Gelis, Antoni Roure, Lluís Colomer, Lluís Pujolràs, Josep Roure, Albert i Joan Vila, Francesc Arnau i Tomàs Massallera, entre molts altres que feia anys que jugaven, com Lluís Giménez (Ximenes), Miquel Pascal (Matilde), Joan Boix (Juliana), Sandro Picart (Pepet), Lluís Picart (Panot), Joan Bantí (Bora), Josep Pujolràs (Pep Marc), Joan Solà (Passerell), Josep Créixans (Maurici) o en Narcís Arbat (hereu de Pallerols).

La memòria se'ns perd entre 1958 i 1962 quan ens trobem sense futbol a Sant Feliu. La majoria dels jugadors del *Sanfeliuense* fixaren per altres equips que ja començaven a remunerar-los econòmicament. Mentrestant, aquí es quedà un equip més modest i senzill.

Primera copa guanyada pel "F.C. Sanfeliuense", l'1 d'agost de 1940.

El 1963 significa la represa –menys el breu parèntesi de 1969 a 1973– fins a l'actualitat d'un equip de futbol censat a la Federació Catalana de Futbol, que recupera l'antic nom d'Unió Esportiva Hostoles. Durant aquests anys s'ha jugat a les categories d'aficionat, 3a i 2a regional, s'ha aconseguit el

campionat de lliga l'any 1965-66 i el 1977-78, aconseguint l'ascens de categoria, igual que l'any 1992-93, per reestructuració d'aquesta.

El desembre de 1997 es va inaugurar un nou camp de futbol municipal a la zona del Clot Fondo.

Equip de la recent fundada "Unió Esportiva Hostoles", el 1964.

L'ATLETISME I ALTRES ESPORTS

33

Cros d'estiu.

78

Al costat del futbol, l'atletisme és segurament l'esport més practicat pels santfeliuencs, malgrat que els resultats i l'acceptació popular no siguin els mateixos. Destaca la Joaquina Casas (Sant Martí Sacalm, 1951). Va començar a practicar l'atletisme entorn de 1979, segons diu ella, perquè volia aprimar-se i era incapaç de seguir una dieta, ja que li agrada molt menjar i és molt llaminera. Ben aviat aconseguí el seu primer èxit esportiu el 1980 essent campiona de Catalunya de marató (renovà el títol fins el 1987). Fins ara ha corregut més de 130 maratons, tant a Espanya com a Europa i Amèrica. A Carcassona aconseguiria la seva millor

marca el juny de 1987, en 2 hores 43 minuts i 1 segon). El 1982 i 1983 va ésser subcampiona d'Espanya a Laredo i el 1987 va aconseguir la millor marca de mitja marató a Granollers en 1 h 17' 14" . Al cap de ben poc esdevindria campiona d'Espanya de 100 quilòmetres, en els anys 1990 i 1991, i el 1992 assoliria l'actual millor marca espanyola en 8 h 27' 21" a Palamós. A base d'anys d'entrenament s'ha convertit en una de les primeres figures de l'atletisme de fons europeu; així, va ser campiona d'Espanya el 1982 a Sagunt, el 1983 a Alcobendas i l'any següent a Santa Coloma de Farners. Aquests esforços i compensacions li han permès guanyar moltes copes, medalles

i reconeixements i formar part de diferents clubs atlètics: el Nestle, el Vic, el Farners, el Nike i l'Adidas. El 20 de novembre de 1983 va rebre un homenatge de tots els santfeliuencs, com a felicitació pels seus bons resultats.

El Club Atletisme Pescallunes es va formar quan un grup d'amics units per l'afecció a córrer decidiren a anar a curses o marxes populars comarcals. Poc després, es crearen uns jocs comarcals, en els quals s'inclouia el cros, únicament per a escoles. A partir d'aquí

nasqué pròpiament el club: era el 1981-82. En Lluís Sau i en Josep Danés acordaren encarregar-se de l'entrenament dels nois i noies, així com del seu transport. Des d'un primer moment s'obtenen bons resultats, es participa en curses provincials i el club creix fixtant gent més gran d'altres poblacions veïnes (fins arribar a un total de 40 marxaires). El club es va consolidant, comença a rebre subvencions, organitza curses i en fa pròpies altres de ja existents: la baixada de la Flama del Canigó, el Cros d'Estiu i la Pujada a la Salut (des de 1975).

Paral·lel a l'atletisme, el voleibol femení ha tingut una trajectòria bastant regular. La majoria de noies de l'Escola Pública Rocalba han format part de l'Equip de Voleibol Femení, i el nombre d'entrenadors i entrenadores ha estat variat. També ha anat aconseguint situar-se entre els millors equips de la província i de Catalunya. El 1981 va participar en els campionats provincials i, ja més recentment, amb una nova generació, després dels èxits de 1992-1995 aconseguiren situar-se primeres de les comarques gironines i terceres de Catalunya el 1996.

Equip de Voleibol format per Laia Pose, Aura Lluís, Núria Duran, Anna Roure, Núria Gravalosa, Raquel Sau, Mariona Colom i Emma Pagès, entrenades per Carme Sala i Sandra Alonso, el 1996.

La Joaquina Casas va quedar primera a la pujada a la Salut el 1977.

L'Associació de Caçadors ve desenvolupant les seves activitats a la tardor, caçant principalment perdus, senglars i conills. Per la fira de Santa Llúcia el Club Ciclista Galvesport col·labora en l'organització d'una pedalada popular amb bici tot terreny, una de les activitats que porta a terme, a més de les passejades en bicicleta de corredor que organitza. També hi ha el Grup de Jugadors de la Petanca, format sobretot per estiuejants de Barcelona.

COBLES I MÚSICS

34

*Cobla L'Avenc
el 1932.*

80

Sant Feliú és segurament un dels pobles amb més tradició sardanística de les comarques de Girona. Cobles, músics, constructors d'instruments o sardanistes es trobaren en aquesta cruïlla lírica de l'últim quart del segle XIX fins a la dècada de 1950.

Relacionada amb les primeres cobles, la família dels Llantà fou pionera en la construcció d'instruments de cobla. Gràcies a Joaquim Llantà (1849-1916) i al seu fill Pere Llantà Güell (1891-1944), la fama dels instruments santfeliuencs arribà a tot Catalunya, poques dècades després que Pep Ventura transformés i modernitzés la cobla i la tenora. En Joaquim Llantà era rellotger,

pagès i criava bestiar, però la seva especialitat era la confecció de tibles i tenores. En Pere Llantà es dedicà més als flabiols, que provava el famós flabiolaire Ramon Paulís i Paulís (pare de Narcís Paulís). Vivien en una casa del carrer del Centre, tombant a la plaça de l'Església.

La primera cobla de Sant Feliu neix paral·lela a la figura de Manel Saderra i Rovira. Nasqué el 24 de desembre de 1854 al carrer del Puig, a can Viu. Compaginava l'ofici de flequer amb el de músic. Casat amb Teresa Puigferrer, tingué 11 fills. Abans d'anar al servei militar ja sabia de música, i allí aprengué a tocar el trombó. En tornar dirigí el Cor Parroquial i fou membre d'una petita cobla (La Vella), en la qual tocava el

fiscorn. Alhora començà a preparar un grup d'infants en un taller de música, entre els quals hi havia el seu fill gran. Segurament degué fundar la seva primera cobla cap al 1887, que aleshores s'anomenava La Nova. Era formada per alguns dels seus deixebles: en Josep Saderra fill, fiscorn; Frederic Bars (pare de l'Avi Bars), cornetí; Joan Guardiola, tiple; Conrad Vila, tiple i clarinet; Ramon Paulís i Pujol, tenora, flauta i flabiol i Josep Vila (en Josep del Cafè), contrabaix. La marxa de Manuel Saderra a Tortellà per motius professionals (dirigir una fàbrica tèxtil) féu que Josep Giménez, cosí seu, se n'encarregués, batejant-la amb el nom de La Principal, segons els

gustos de l'època. Per raons desconegudes, i amb nous músics, s'escindí en dues: La Principal Vella i La Principal Nova. Al cap de poc es fusionarien de nou en l'orquestra l'Avenç, que funcionà entre 1932 i 1936. Aleshores els components eren en Josep Serrat, Piu Serrat, Pere Colomer, Josep Rabat, Climent Serrat, Lluís Giménez, Lluís Rovira Mayola, Joan Vila, Josep Giménez i Joan Oliva. Poc després es tornaren a dividir en dues orquestrines sense cap nom conegut fins el 1938. L'activitat es reprengué després dels anys més durs de la Guerra Civil, el 1940, amb la formació d'una petita cobla, inicialment de sis músics, i més tard, d'onze i catorze, promoguda per Josep Giménez, l'Avi Bars i Pere Colomer; la famosa La Principal de Sant Feliu de Pallerols tancaria una etapa d'èxits el 1966. Entre els músics fills de Manel Saderra destaca el més gran,

Josep Saderra dirigint una coral a Ceret el 1959.

en Josep, nascut a Sant Feliu el 20 de febrer de 1883. Després de participar a la cobla La Nova de Sant Feliu i la Casanovas d'Olot, hagué de marxar a Tortellà amb la seva família, on tocà amb La Vella. Després tocà a La Principal de Tortellà. El 1903 va escriure la seva primera sardana, "Arran de terra". A Banyoles, formà part d'Els Juncans i fundà l'Orfeó Popular Banyolí (1919-1925). Va ser després el director de La Principal de Banyoles (1927-1940). A partir de 1946 va dedicar-se completament a la composició de sardanes, alhora que intervenia en altres activitats musicals. Morí a Banyoles el 22 d'abril de 1970. Sembla que escrigué més de 400 sardanes. El seu germà Manel Saderra, nascut a Tortellà, fou component de la cobla-orquestra Bolero, que esdevindria La Principal de Girona. Manel Saderra residia a Banyoles junt a la seva família.

L'avi Paulís (Ramon Paulís), flabiolaire.

Altres músics santfeliuencs que es formaren a La Principal de Sant Feliu seguiren en la seva tasca en altres orquestrines: Jordi Compta, que és segurament un dels millors trompetistes, toca amb l'Orquestra Els Montgrins; l'especialitat d'Alexandre Port és el fiscorn, i ha tocat amb els Verds de Mataró, la Caravana, la Costa Brava, etc.; en Josep M. Vila tocava el violí i la tenora a la Cobla Marina de Lloret de Mar i en Joan Pujolràs, el més jove, tocava el clarinet, el tiple i el saxo, acompanyant artistes famosos en el anys 60.

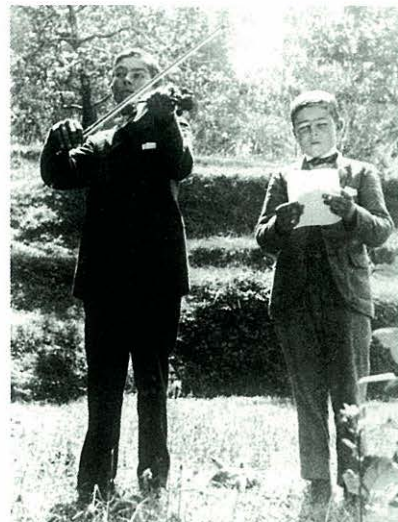
La gran concentració de compositors de sardanes només pot explicar-se si ho relacionem amb la Festa Major i la importància que juguen les sardanes en el Ball de Cavallets, Gegants i Mulassa, i en les ballades de la gent de poble a la Plaça de l'Església o al Firal des del segle XIX. En no existir partitures antigues del Ball dels Cavallets, en Narcís Paulís va fer-ne la simfonia i en Joan Callís la música, tot de memòria. Entre 1978 i 1988 va tenir un gran renom a l'àmbit provincial l'Aplec de la Sardana, celebrat a l'estiu. Es feien les ballades als Arbres d'En Casals durant el dia i el concert de sardanes i música per a cobla a la plaça de l'Església, durant la nit. Eren grans orquestres les que interpretaven la música, hi participaven colles balladores d'arreu del país i sempre es comptava amb l'assistència de personalitats del món sardanístic, relacionades amb el poble, que venien a dirigir-les.

Frederic Bars i Carrera, "l'Avi Bars" (Sant Feliu de Pallerols, 1893-1980) va ser deixeble del seu pare i del vell Giménez. El seu ambient

Narcís Paulís (esquerra), Paul Eluard i una violinista francesa a París el 1928.

*Els germans
Frederic
i Josep Bars
en la seva
joventut.*

familiar afavorí ben aviat la pràctica de la música, amb el violí i el fiscorn. Va renunciar a estudiar al Conservatori de Música de Barcelona tot i haver passat les proves brillantment. Així doncs, el trobem gairebé sempre vinculat a les agrupacions musicals santfeliuenques, menys l'etapa de 1932 a 1936, que tocà a la Principal de Tortellà. També va renunciar a tocar el fiscorn a la Principal de Banyoles el 1927, cridat pel seu amic Josep Saderra. Va ser durant molt anys capdavanter de la Principal de Sant Feliu, direcció que compaginava amb el seu ofici de cadiraire.

Narcís Paulís (Sant Feliu, 22 de juny de 1908 - 11 de març de 1988). Flabiolaire i sardanista, va ser un compositor prolífic de sardanes, gloses, poemes simfònics, himnes, etc. Als 10 anys va fer la seva primera actuació tocant el flabioli i el violí a l'església de Sant Aniol de Finestres. Als 11 anys va escriure la seva primera sardana, "Recança", que li estrenà la Principal de la Bisbal per la Festa Major. Les

primeres lliçons seran del seu pare, Ramon Paulís, després a Olot amb la senyora Escudero al piano i en el violí amb Rafael Serra. Va ser component de la cobla l'Art Gironí i als 19 anys substituï el mestre Vicenç Bou en la direcció de la cobla Els Montgrins. De 1924 a 1928 viatjà a París per estudiar música. Tocà al *Moulin Rouge* i es féu amb els més famosos artistes de la bohèmia parisenca de l'època. Als 24 anys va perfeccionar els seus estudis musicals amb Eduard Toldrà i Jaume Pahissa. Va ser director de la Cobla Barcelona-Albert Martí, posteriorment entrà com a violinista a l'orquestra del Gran Teatre del Liceu, i el 1968 va ser un dels fundadors de la cobla municipal Ciutat de Barcelona. Ha guanyat molts certàmens musicals. Els seus coneixements musicals, la tècnica molt depurada i les seves inspirades melodies l'han convertit en un dels millors compositors dels darrers temps. Joan Callís va néixer el 1917 a Sant Feliu. Entre

Joan Callís dirigint la Cobla Ciutat de Barcelona.

els set i nou anys ja tocava l'acordió, la guitarra i el piano, que havia après d'oïda. Va rebre les primeres lliçons de l'Avi Bars i d'en Pep Collell. Va ampliar els seus estudis a l'Escola Municipal de Música d'Olot i els perfeccionà amb en Narcís Paulís. Durant la Guerra Civil va crear l'orquestra de la 86a Brigada Mixta i fou el director de la Banda Militar de Salamanca. Al seu retorn va incorporar-se a la Principal de les Planes fins el 1941, on tocava el piano i el saxo. El 1942 va entrar com a director de l'orquestra La Principal de Sant Feliu de Pallerols fins a la seva dissolució. En aquells anys va dirigir la Massa Coral Mixta (fins 1960), les Caramelles, el Cor Parroquial o l'Orfeó Popular Olotí (1964-1966). Aleshores s'integrà dins la cobla Combo Gili de Perpinyà fins el 1968. Després passà a tocar a la Cobla Olotina (fins 1976) i com a director a la Màxim's de Salt. A partir que escrigué la seva primera sardana, "El Carrer de la Riera" (1944-45), no ha parat fins l'actualitat. Les més conegudes són *Colònia Rosal*, *Els meus amics*, *La nostra Marta*, *La meva néta*, *Besalú*, *24 de setembre*, *Amics del Grup*, etc.

83

Concert simfònic a la plaça de l'Església en motiu de l'Aplec de la Sardana el 1982.

ELS ESCRITORS I PERIODISTES

35

*Josep M.
de Garganta.*

84

Les lletres han tingut un tractament especial a Sant Feliu, en tot el referent a la literatura i el periodisme. Destaquem ara aquells que han excel·lit en aquest art.

Josep M. de Garganta i Vila-Manyà va néixer a Sant Feliu el 1878. Als 10 anys anà a Olot per estudiar als Escolapis els estudis primaris i part del batxillerat. El 1891 s'hi trasllada amb la seva família, ja per a viure-hi definitivament. Aleshores es casa amb Consol Fàbrega i Arbat, també santfeliuenc, amb la qual tindrà tres nois i una noia. Personatge il·lustrat, donat a la investigació i a la lectura, va rebre una notable formació gramatical de mans de Mn. Antoni M. Alcover. Als 19 anys dirigeix el

setmanari catòlic *El Deber*, en el qual apareix el suplement *L'Hostolench*, que, tal com indicava la capçalera, era un revista mínima d'història, literatura i folklore, pràcticament escrita tota per ell. El 1901 ha d'abandonar la seva activitat periodística i intel·lectual pel seu fràgil estat de salut, fins 1908, quan reprèn, junt a Josep M. Capdevila i de Balanzó i el Dr. Joaquim Danés i Torras, les assentades a l'"Aglènia de la Garrotxa". El 1910 publica el seu primer recull de poemes, titulat *Arquimea*, fruit d'un treball lent i meditat a l'entorn de la poesia. Dos anys després l'amplia amb nous poemes i passa a dir-se *Evocacions*. Amb el repertori poètic *Hores de Col·legi* (1922), el seu llenguatge guanya en frescor

mentre se'ns presenta la seva intimitat més nostàlgica. A més, havia publicat en altres revistes, tant traduccions com obra pròpia: *Vida Olotina*, *Revista d'Olot*, *La Paraula Cristiana*, o *D'Ací i d'Allà*. Morí a Olot el 1929. El 1968 l'Editorial Barcino tragué a la llum en la Revista una antològica de les seves poesies. Segons deia, només hi havia tres coses en el món que valien la pena: "llegir poesia, escriure poesia i sobretot viure poesia".

Jaume Gascon i Rodà va néixer a Sant Feliu de Pallerols el 30 de desembre de 1904. El 1911 la família es traslladà a Olot, perquè el seu pare treballava a la companyia del tren. Va estudiar al Escolapis i durant un temps als Maristes de Vic. A Olot havia

col·laborat en diferents publicacions, com *El Deber*, *Revista d'Olot* i *Esplais Literaris* (que fundà per iniciativa de Josep M. Folch i Torres); essent a Barcelona escriví contes per a *Patufet*, *L'Esquella de Torratxa*, *Borinot* i altres revistes; a París va esdevenir corresponsal del setmanari *L'Opinió*. Va fer una estada a Anglaterra (1934) i a Alemanya (1935), on es matriculà a la Universitat de Berlín. Feia classes als jueus i enviava cròniques a *La Publicitat*, primer, i a *La Rambla* després. L'abril de 1937 fou detingut per la Gestapo i deportat a la presó de La Corunya, on romangué dos anys i mig. Aconseguí el títol de traductor jurat d'alemany, francès i anglès a Madrid.

Jaume Gascon.

Josep Valls amb
Els Pescadors de
l'Escala.

Josep Valls i Grau va néixer a Sant Feliu el 13 de novembre de 1944, fill d'una família obrera procedent del Maresme. Als 10 anys va entrar a estudiar al Seminari Conciliar de Girona, on féu els estudis de Filosofia i Humanitats. Al cap de vuit anys va plegar i decidí treballar en una fàbrica d'embotits. El 1968, un any abans de casar-se amb Carme Busquets, va establir-se a Figueres on actualment treballa. Estar al Motel Empordà li permeté conèixer Josep Pla, personatge que el va empènyer a escriure professionalment i amb el qual va compartir una gran amistat. Ha escrit nombroses novel·les: *Josep Pla, inèdit*, (1982); *Converses a l'Empordà* (1985); per uns escrits sobre Anna M. Dalí obtingué el Premi de Periodisme de Cadaqués Carles Rahola 1982; *L'Àngel atònit* (Premi Just Casero 1984); *Estimats germans* (1985); junt a Joan Ferrerós

Barques i fogons (1991); *Empúries/Olimpia* (1992) amb Dimitri Papastamos; *Granoturco* (Premi de Narrativa Pin i Soler 1994); *La comèdia de l'art o l'art de la comèdia* (Premi Francesc Puig i Llena, 1995), *Pla de conversa* (1997) i *Broubufat* (1996), llibre que ha dedicat a la seva vila natal. Sovint, els seus escrits s'entenen com a obres totals, pel fet que s'hi inclouen les pintures fetes pels seus amics Lluís Mateu o Lluís Roura. Ha col·laborat en varis diaris i revistes: *Diari de Barcelona*, *Empordà Federal*, *Hora Nova*, *Set Dies*, *Presència* i *Setmanari Empordà*. A *El Punt* va començar-hi a publicar les notes que havia escrit sobre Pla, i alguns articles de gastronomia. Va ser-ne el primer defensor del lector, i forma part del seu consell editorial. Fa poc que s'ha incorporat al Patronat de la Fundació Josep Pla de Palafrugell.

LA FESTA MAJOR

La Festa Major se celebra per Pasqua Granada o Cinquagesma (que s'escau entre mig maig i mig juny). El dilluns de Pasqua Granada té lloc la Festa del Roser, d'important transcendència a la vila, ja que s'hi instaurà la Confraria de la Mare de Déu del Roser, almenys des del segle XVI. Fa pocs anys ha estat declarada Festa d'Interès Turístic Nacional.

Durant els cinc dies que s'allarga la Festa Major tenen lloc una sèrie d'actes de tipus cultural, religiós, festiu, lúdic o esportiu. L'eix vertebrador i fil conductor de la festa és el Ball de Cavallets, Gegants i Mulassa. El seu protagonisme ve avalat per les seves arrels històriques (ballat des dels segles XVII - XVIII) i pel seu caràcter social (fet que involucra moltíssima gent: balladors, músics, vestidores, etc.). Adquireix un marcat tret identificador que va molt més enllà de les seves fronteres locals.

Els orígens, la implantació i l'organització del Ball dels Cavallets ens és desconegut. Vàries teories permeten reconstruir aquest passat. Entre les legendàries, de tradició oral, una parla d'una possible invasió sarraïna als voltants de Sant Feliu a l'alta Edat Mitjana. Davant la superioritat

*Gegants, cavallets
i mulassa al Firal el 1941.*

*Festa Major el 1909, amb els gegants,
cavallets i dues mulasses.*

numèrica dels musulmans la població santfeliuense construí un exèrcit fictici amb cavalls de cartró, unes figures humanes de gran alçada, com gegants, i una mula boja, tot amb la pretensió d'enfrontar-se a l'enemic. La desfeta de l'enemic s'aconseguí gràcies al gran terrabastall que es muntà. Els sarraïns, espantats, fugiren camps a través. Sant Feliu celebra la victòria amb la institució del Ball dels Cavallets, Gegants i Mulassa, els protagonistes de la victòria cristiana. També s'ha fet popular la hipòtesi, a partir d'una base pretèsament històrica, que relaciona el Ball dels Cavallets amb la desfeta de les tropes àrabs per l'host de Carlemany a la Creu de la Fàbrega. Una darrera teoria, més consistent, relaciona el ball amb el teatre medieval i les representacions hagiogràfiques, com a element evolucionat d'un entremès o espectacle medieval de plaça, el qual s'integra dins la festa i processó de Corpus Christi a partir de la seva instauració en el segle XIII, o també amb la festivitat del Roser. També hi ha qui ho ha relacionat amb Sant Sebastià, una capella que la vila té dedicada al sant des del segle XVI. Tant unes teories com les altres pretenen dotar d'uns herois alguns passatges de la nostra història.

S'hi ballen quatre danses, cadascuna de les quals té una simbologia, una connotació dins la festa. El Ball Pla és la primera. És la presentació dels Cavallets i dels Gegants al públic, la seva demostració disciplinada i la seva preparació per a la lluita imminent. A continuació s'executa la Matadegolla. Tothom concorda a qualificar-la com la dansa més antiga del conjunt del ball, a més de ser-ne la dansa central. Representa una lluita entre els dos bàndols, dividint-se el grup per la meitat. La motivació guerrera i el seu simbolisme es manifesten en la reproducció d'aquella llegendària batalla entre sarraïns i cristians. L'execució complexa i efectiva, acompanyada de la parella de gegants, resulta ben espectacular. A continuació s'executa el Contrapàs, la celebració religiosa de la victòria. Recentment s'ha reincorporat el Contrapàs dels Bojos, perdut des d'inicis del segle XX, tocat només pel flabiol, com a preludi al Contrapàs pròpiament dit. Aquest és totalment irregular musicalment; és d'execució difícil, fet que requereix gran concentració dels balladors, i que alhora és admirat i aplaudit. En darrer lloc ve la Sardana Curta. És considerada la celebració laica de la Festa. Actualment se'n coneixen dues melodies, l'anomenada *Antiga* és lleugerament inferior a *La Pastoreta*, creada pel Narcís Paulís.

Els Cavallets formen un grup de vuit cavallets de cartró portats per un ballador, simulant un genet o guerrer cavalcant sobre l'animal. Ja des del segle XVII els diferents bisbes gironins anaren prohibint els balls de cavallets en diferents celebracions religioses (com per exemple, a les festes del Roser). Almenys podem parlar de tres "generacions" de cavallets, quan els més reculats eren de fusta, amb els caps plans i sense volum. L'ornamentació del cos dels cavallets es realitzava amb les millors peces de roba, i fins 1913 es ballava abans de l'Ofici davant les cases senyorials i de les autoritats civils i eclesiàstiques, en agraïment a la cessió del guarniment del cavallet. Els balladors eren sempre els hereus de les cases més riques, i el lloc era hereditari. Les cases dels

dansaires eren les que repartien el pa que s'oferia a l'acte de benedicció del terme, aportaven un donatiu al poble i les dones eren les que guarnien el cavallet, costum que s'ha perdut. Era un veritable símbol de jerarquia i privilegi familiar; avui dia continua essent un honor per al ballador participar en aquesta dansa. El 1993 es va crear un grup dansaire infantil amb nens i nenes amb la finalitat de garantir la continuïtat del ball. Aquests ballen a la cercavila de la Festa Major i per la Festa Petita. Sabem que els Gegants ja existien a final del segle XIX, i segur que ben abans, ja que el 1780 hi ha una Reial Cèdula de Carles III que prohibeix el seu ball en actes religiosos. Malgrat els canvis i modificacions en el temps, la Gegantessa representa una princesa cristiana i el Gegant un guerrer musulmà. La mulassa forma part dels Cavallets i Gegants, tot i que no balla amb ells. El seu origen és confús, però s'ha pensat que fos propietat del Gremi de Paraires en el segle XVIII. Té un especial atractiu, i desperta la simpatia de la gent, per la seva fisonomia esbojarrada i juganera. Té la particularitat que pot allargar el coll per espantar les criatures.

87

Ball de gegants i cavallets.

ALTRES FESTES I FIRES

36

*Primer Homenatge a la Vellea
l'1 d'agost de 1938,
amb recitals de poesia.*

88

L'1 d'agost tenia lloc la festivitat del patró de la parròquia, fet que coincidia amb la Festa Major. Segurament en la primera meitat del segle XIX aquesta festa va ser traslladada al dia de Cinquagesma, i aleshores passà a celebrar-se en aquesta diada la Festa Petita, quan té lloc l'homenatge a la Vellea, des del 1938, de manera més o menys interrompuda fins avui. En els primers anys els actes començaven dos dies abans: el dia 30 de juliol, es feien sardanes, ball al Saló de la Joventut Recreativa i concert de música clàssica a la tarda, i a la nit hi havia revetlla al pati de Can Lau, i més endavant, al Saló Rosa; el dia 31, com a anunci del dia següent, es feia una audició de sardanes al Firal. L'1 d'agost els

homenatjats eren rebuts per les autoritats juntament amb els seus acompanyants, i precedits per la música d'una orquestra i dels nens de les escoles. A poc a poc, es dirigien a l'església, on es deia un ofici solemne. A la sortida els nens i nenes recitaven poemes al·lusius a l'acte o tocaven l'harmònica; seguidament als avis se'ls preparava un dinar i la Caixa de Pensions per a la Vellea i d'Estalvis -cooperant de l'homenatge junt a un patronat local- els feia entrega d'una llibreta d'estalvi. Per acabar, hi havia més ball per a grans i petits. Fa poc s'ha suprimit la desfilada i s'han centrat els actes en l'Ofici, el dinar i les sardanes.

Les festes dedicades als patrons, pràcticament dissoltes en els

anys 70, han tornat a reviuir després d'un període de decadència i deixadesa. Ha desaparegut, però, la de Sant Antoni Abat (o del Porquet), patró dels traguers i del ram dels embotits, en la qual tenia lloc la benedicció del bestiar i de les carrosses, amb un gran àpat popular a l'Omvert o a la Teula, amenitzat amb sardanes i ball. Relacionat amb aquesta festa hi havia un mercat de porcs tots els diumenges de l'any, davant de can Viola de l'1 de juny a l'1 d'octubre, i la resta de l'any al Firal. Romanen les festes de Santa Cecília i de Sant Isidre; la darrera com una mostra de la imposició espanyola en detriment

del vells patrons catalans Sant Abdó i Sant Senén. Poc en queda de les festes de Sant Llorenç (patró del carrer del Puig) o les de Sant Joan i Sant Pere, que marcaven l'inici del solstici d'estiu, amb enramades o fogueres cremant tots els mals endreços, símbol d'una nova etapa de l'any.

La fira de Sant Sebastià morí definitivament en els anys 60 segurament a causa de les transformacions socioeconòmiques originades en aquella època. En tot cas ens l'hem d'imaginar molt més grossa que la de Santa Llúcia, que després d'uns anys d'oblit s'ha tornat a recuperar. A més del típic mercat de productes tradicionals i artesans s'hi ha introduït -amb notable èxit- com a element destacat un tast gastronòmic produït pels restaurants del poble. La importància econòmica vindria donada per la seva antigor, ja que se celebrava almenys des del segle XIV, essent protegida pel senyor feudal d'Hostoles. La seva sorprenent durada -15 dies- era plenament justificable si tenim en compte les necessitats a què estaven sotmesos els masos de la ruralia, que, dins un sistema autosuficient, adquirien els productes una vegada l'any. Tenia lloc al Firal o al Prat, separant-se per dies assenyalats segons les mercaderies. Incloua la fira del bestiar; robes, teixits i draps, locals i estrangers; productes del

Les desfilades en la Festa de la Vellesa es feren populars als anys 1950-60.

camp i de l'hort; carns i peix salat, també mel i formatge, entre altres productes. Aquesta fira seria ratificada pel rei Joan II el 15 de novembre de 1471, i passaria sota protecció reial, que atorgà la facultat de mercat setmanal els dissabtes.

Les festes pròpiament laiques s'han mantingut amb més o menys fortuna i coincideixen la majoria d'elles amb la resta de Catalunya: el Carnestoltes (suprimit durant l'etapa

franquista), el Dijous Llarder, la festa dels *Quintos*, l'11 de setembre o Sant Jordi. L'entreteniment no es limitava a unes festes concretes de l'any, sinó que els diumenges o els festius, si el bon temps acompanyava, era habitual sortir a passejar o berenar a la Parada d'en Casals, la Font de la Fàbrega o del Sesquer. Si feia calor, hom anava a banyar-se al Miami (els nois) i prop del Pont de Ferro (les noies). També se solia anar a pescar o caçar crancs. El 1967 en

Ramon Colomer Comas obrí la piscina *La Ponderosa* i anà ampliant les instal·lacions amb un mini-golf, bar, etc.

"La Ponderosa".

L'introduïdor del cinema a Sant Feliu va ser l'Eudald Costa Bosch (Sant Feliu de Pallerols, 1899-1987). Gràcies als coneixements que adquirí als Salesians de Sarrià, arreglant màquines de gènere de punt dels Germans Cruixent, de Barcelona, i a l'Escola de Rèdio Maymó, va convertir-se en mecànic ajustador. Després es perfeccionà amb les lliçons de ràdio que li enviaven de San Francisco (Califòrnia). En tornar de la capital va fundar un cine al Ball de can Pepet, amb una màquina que va construir-se ell mateix. Eren els anys 1920-30. Aleshores el cinema era en blanc i negre i mut, i en les escenes de ball o concerts hi posava la música amb un gramòfon, donant un toc de realisme a les imatges. Amb la República el cinema es municipalitza i amb la Dictadura (com la resta d'espectacles) va ser durament censurat.

Però poc després de l'enfrontament civil, Eudald Costa va ser cridat per J. M. Arbat per a obrir un nou cinema a l'Esbart. Va ser ell qui va tornar a muntar una nova màquina i una segona per a poder tirar dues pel·lícules. Primer en Miquel Merlot, i després en Ramon Gelis i en Ramon Rafela, es van encarregar del cinema. El 1954 va arribar la primera pel·lícula en color, *La ciudad soñada*, i el 1945 la primera sonora, *El lago de mis ensueños*. Les pel·lícules estrangeres eren les que tenien més èxit, per sobre de les nacionals (dites espanyolades): *El destino se disculpa*, *El Duque de West Point*, *Los tres caballeros* el 1947 (la primera on es combinaven dibuixos animats amb personatges reals), *Escuela de Sirenas* (1949), *Ana o Gilda*. Les projeccions de la Festa Major eren les que gaudien de més assistència. Les sessions tenien lloc els festius i s'anunciaven, quan hi havia cartells, amb anterioritat; i poc abans de començar, amb un altaveu molt potent i un gramòfon per donar ambient. Es projectaven dues pel·lícules quan eren curtes i, entremig, el NODO. Si la pel·lícula era llarga això es feia a la

L'Eudald Costa va ser l'impulsor del cinema al poble.

mitja part. En els anys 50 i 60 va entrar en competència amb el cinema que es feia a la Rectoria, organitzat pel Casal Parroquial Catequístic. Primer hi hagué la "llanterna", projectador de diapositives aportat per en Pep Collelldemont. Després, el cinema: per exemple, el 1963, en un cine-fòrum es projectà *Els 400 cops*, de François Truffaut, amb un col·loqui dirigit per Narcís-Jordi Aragó). En els anys 70, en obrir-se els cines en horari continuat a les capitals, amb més bona qualitat d'imatge i so, el local va tancar-se definitivament. A dalt de l'ajuntament, en els 80, amb un equip nou i potent, van exhibir-se les darreres produccions americanes.

Pel que fa al teatre, es remunta ben bé al darrer quart del segle XIX, i segurament molt abans, però no en tenim gaires dades. L'agrupació *Asociación Católica* i posteriorment els *Aficionados al teatro* s'encarregaren de donar forma a les obres de teatre d'autors coetanis. Eren els membres de la família Bosch-Clos, Casademont, Serrat, Picart, Trias, Collelldemont, etc., els que es repartien els papers. Una obra prou significativa fou *Lo ferrer de Tall*, de Frederic Soler "Pitarra", estrenada el 1874 i arrelgada per ser

presentada en centres catòlics. Es representaven comèdies (*La figura del Rey Wamba*, d'E. Trullàs), dramas (*L'ànima és meva*, d'Àngel Guimerà), sainets (*La família Picarol* d'A. Saltiveri), narracions històriques (*L'últim Senyor d'Hostoles*), humorístics (*Cebes al cap*, de J. Roig) o els pastorets de R. Pàmies o J. M. Folch i Torres. Els autors més representats foren Mn. F. Gay, J. Albanell, Mn. P. Rosés, R. Pàmies, E. Marriera i A. Manubens. Majoritàriament s'interpretava en català i n'hi havia algunes de castellanés, de caràcter costumista, tradicionalista i conservador, amb un final moralitzant. Pràcticament només eren protagonitzades per homes, amb escassa intervenció de dones; n'hi havia poques que eren interpretades per dones o dirigides a un públic femení. El 1916 dins l'Agrupació Moral i Deportiva i després el 1920 dins l'Esbart Cultural, formaren la Secció o Agrupació Teatral. Entorn de 1928 es produiria una escissió, separant-se dos grups, els de dretes i els d'esquerres fins el 1939, uns al Saló Rosa i els altres a l'Esbart.

Les funcions es varen reprendre entre 1945 fins a finals dels 70, ja que foren prohibides en la immediata postguerra. Organitzades pel Casal Parroquial Catequístic, dividit en la secció de nois i

Representació d'“El dimoni que no era tan dolent” a l'Esbart.

Grup de teatre que representà “L'Alegria que passa” de S. Rusiñol a principi del segle XX.

la de noies, es feien a la rectoria i a l'Esbart. Coincidien amb festes religioses o amb l'acabament del curs escolar. Va fer-se famosa *L'Estel de Natzaret*, de Ramon Pàmies, interpretada quasi bé per la meitat dels habitants de Sant Feliu.

El 1987, el grup de teatre L'Espill va reprendre aquesta activitat tan arrelada amb una obra ja clàssica, *L'Estel de Natzaret*, amb actors de l'etapa anterior junt a joves i noves incorporacions. El seu desig era fer un teatre professional, emprant textos de qualitat d'autors contemporanis però que connectés amb el públic, sempre en català. Foren representades moltes obres: *El cafè de la Marina*, de J. M. Segarra; *Cataclisme*, de Joan Oliver; *Aquella vella coneguda olor*, de J. M. Benet i Jornet, etc. D'alguna manera també es pretenia acostar el teatre infantil fet i interpretat per infants. *El dimoni que no era tan dolent*, del santfeliuenc Lluís Rius fou representat per successives generacions de pescallunes i es convertí en un referent dels pastorets en la dècada dels 80. L'Espill desaparegué a principi dels 90.

VIES DE COMUNICACIÓ

37

Els restaurants i hostals oferien repòs i alimentació als viatgers i cavalleries.

92

Vàries vies i camins comunicaven des de temps prehistòrics la Vall d'Hostoles amb el Collsacabra (S-E), la Vall de Bas (N-O), Santa Pau (N) o Amer (S-E). Algunes d'elles eren emprades en època romana, essent troncs que comunicaven la via Augusta amb la via del Capsacosta. Ja des d'aquesta època i fins pràcticament l'actualitat, per les seves característiques geogràfiques, la Vall d'Hostoles esdevindrà una zona de pas entre les rutes que van d'Osona al Pirineu i d'aquest a la plana gironina, a més de ser una zona de refugi durant les èpoques de més agitació social i bèl·lica. Les vies més importants que comunicaven la vall eren el Camí Real o Real, l'antiga via romana

que anava de Girona a Olot, seguint de ben a prop el curs del riu Brugent, i l'antiga via que enllaçava Vic amb Banyoles i Girona. Ambdues es creuaven a l'entrada de la Vall de Sant Iscle de Colltort, a l'alçada de Sant Miquel de Pineda.

Fins pràcticament l'arribada del tren i dels primers automòbils a principi del segle XX, ens hem d'imaginar que estaven completament transitades per gran quantitat de mercaders, transportistes, comerciants i traguiners que, amb les seves mules i cavalls, carros i carretes, es dedicaven al transport de manufactures semidomèstiques - draps-, gel (dels pous de glaç de la Fàbrega i el Firal), correspondència, diners,

instruccions, etc. Però també habitava al bosc la gent marginada, la qual deambulava per una mateixa zona provocant una gran inseguretat en els camins. Durant els segles XVIII i XIX el més gran problema era el malísim estat de conservació en què es trobaven els camins veïnals, cosa que obligava l'ajuntament a fer necessàries i urgents reparacions.

El camí que conduïa cap a Santa Pau podia prendre's per la Vall de Sant Iscle: s'enfilava per la Collada de Colltort i baixava per la Collada de Bassols; també podia anar-s'hi per la Vall del Bastons. El camí pujava fins al volcà de Can Tià a través del Coll

Serrella i seguia cap avall. Per anar a Olot podia creuar-se la Serra de Marboleny a enllaçar amb Sant Iscle o també fins a Santa Pau, però aquesta opció era més aviat una passejada excursionista. Diversos camins permetien anar de la Vall de Bas a Sant Feliu pel Coll de Morro de Bou (entre Coll de Bis i Coll d'Uria) fins a Santa Cecília; per Coll d'Uria, el mas Riubrugent i la Fàbrega, o pel Coll de Bas i la Xaramada. De Collsacabra per l'antic camí de Trafa, a través del Coll de Fruit, pla de la Filosa, sota Roca-roja, baixant directament a Sant Feliu de Pallerols sense passar pel Coll d'Uria, el recorregut es feia apte per a la cavalleria. De Sant Feliu a la Salut es pujava directament pel dret, pel camí dels matxos, pel camí del Ras, Carbonés i Font dels Àngels; i si es venia de les Planes, pel Barranc.

El tren d'Olot.

S. FELIU DE PALLAROLS
Barriada de l'Estació del Tren d'Olot a Girona
E. Ribera fot. - Barcelona

20 - Olot - 114

A finals de 1901 s'acabà el tram de ferrocarril que unia les Planes amb Sant Feliu. S'inaugurà el 10 de gener de 1902 amb una gran festa al poble, amb la participació de les autoritats i gent de la rodalia. Arribà el tren enmig d'un gran repicament de campanes i de la música de l'orquestra, per ésser seguidament beneït. A partir d'aquí hi havia diligències

que arribaven fins a Olot en dues hores i mitja, en preferència o *coupé* (2 pessetes) i ordinària o interior (1,2 pessetes). El 29 d'agost de 1911 s'inaugurava el tram Sant Feliu-Sant Esteve d'en Bas, i el 14 de novembre del mateix any s'inaugurava l'estació d'Olot i s'unia definitivament el tren Olot-Girona.

No va ser clausurat fins el 1969, quan ja era molt deficitari. En part, aquesta crisi fou provocada per l'existència de la Comarcal 152, que oferia òptimes condicions - rapidesa, sobretot - per a l'ampliat parc automobilístic santfeliuenc, el 1967-68 quan seria asfaltada per primer cop. Llavors seria considerada de 3a categoria dins el *Plan Nacional de Carreteras*. Amb tot, aquesta carretera ben aviat seria coneguda com la Carretera de la Vergonya, molt sinuosa i tortuosa, pels nombrosos sots, forats i perillosos revolts que havien provocat continuats accidents. Amb una campanya popular des de Sant Feliu es demanà la seva millora. A poc a poc s'arribaria a una millor solució: s'adequà el vell túnel del FFCC per a la circulació de vehicles i es va refer completament el traçat (1993-94) de la ruta. El proper repte serà la urgent construcció de la variant del nucli urbà sense que tingui un impacte ecològic a la vall.

93

Fins el 1911 el tren arribava fins a Sant Feliu i després calia prendre la diligència fins a Olot.

Bibliografia

Els temes d'època moderna i contemporània, la majoria no tractats amb anterioritat, pràcticament inèdits o poc difosos, s'han elaborat a partir de la ingent documentació dels següents arxius: Arxiu Històric Comarcal d'Olot, Arxiu Diocesà de Girona, Arxiu Municipal i l'Arxiu Parroquial de Sant Feliu de Pallerols.

ALBAIGÈS I OLIVART, Josep M., *El Santuari de la Salut*, Barcelona, Editorial Montblanc-Martin, 1986.

CALZADA OLIVERAS, Josep. *Sant Iscle de Colltort*. La parròquia i el Castell. Olot, Edicions El Bassegoda, 1983.

CANAL, Josep, "La Vall d'Hostoles al segle XI. Antecedents". *Quadern de treball* núm 5, Girona, Associació Arqueològica de Girona, 1983.

CANAL, Josep, "La Vall dels remences. El segle XII a la Vall d'Hostoles". *Quadern de treball* núm. 6, Girona, Associació Arqueològica de Girona, 1985.

CANAL, Josep i FOCHS, Carles, "La segrera de Sant Feliu de Pallerols", a *Annals 1990-1991*, pp. 19-92, Olot,

Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, 1992.

CANAL, Josep i FOCHS, Carles, "La despoblació de la Vall d'Hostoles entre 1349 i 1486", a *Annals 1992- 1993*. Olot, Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca. 1994.

CANAL, Josep i FOCHS, Carles, "La cellera fortificada de Sant Feliu de Pallerols (segle XIV)", a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. XXXIV, Girona, 1994.

CANAL, Josep, FOCHS, Carles i HOMS, M. Mercè, "La Vall d'Hostoles en el segle XV", *Annals 1994*, Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, Olot, 1995.

CAPDEVILA, Josep M. (a cura de), *Poesies de Josep Maria de Garganta*, Editorial Barcino, Barcelona, 1968.

CONGOST, Josep, "Entorn de la vida i l'obra del poeta Josep M. de Garganta i Vila-Manyà", a *Els Garganta. Homenatge a una família il·lustre*, Olot, Ajuntament d'Olot, Ajuntament de Sant Feliu de Pallerols, Mancomunitat Intermunicipal de la Garrotxa, 1987.

GOMIS, CELS, *La Vall d'Hostoles*, Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, 1894.

LLORENS i RAMS, Josep M., "Recuperació de Sant Iscle de Colltort", a *Revista de Girona*, núm. 130, 1988.

MATABOSCH, Isidre, *Resenya històrica de la fundació y augment del Santuari de la Mare de Déu de la Font de la Salut situat en lo terme de Sant Feliu de Payarols*. Impremta Joan Bonet, Olot, 1896.

MOLERA, Eugeni. *Josep i Manel Saderra*. Músics de cobla i compositors. Editorial Pòrtic, Barcelona, 1983.

MURLÀ i GIRALT, Josep, "Dades relacionades amb quatre retaules destinats a esglésies de la Vall d'Hostoles", *Annals 1990-1991*, Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, Olot, 1991.

SOLÀ, Xavier, "Una aproximació a la demografia històrica de Sant Feliu de Pallerols a través dels seus registres sacramentals: 1721-1808", *Annals 1996-1998*, Olot, PEHOC, p. 155-194.

SOLÀ, X., "Cases pairals de Sant Feliu de Pallerols", *A 440*

Agraïments

m sobre el nivell del mar, novembre de 1999, núm. 44, p. 33-35.

SOLÀ, X. i DONAT, L., “Els molins de Sant Feliu de Pallerols (La Garrotxa)”, *Actes. II Jornades de Molinologia*, Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida, Fundación Juanelo Turriano i Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, Terrassa, 1999, p. 177-188.

SOLÀ, X., *Guia del nucli històric de Sant Feliu de Pallerols*, Ajuntament de Sant Feliu de Pallerols, 2002.

SOLÀ, X., “L'escultor vigatà Feliu Vidal i l'església parroquial de Sant Feliu de Pallerols”, *Ausa*, XIX, 145, 2000, p. 173-186.

Si alguna persona mereixeria figurar com a coautor, fins i tot per davant meu, és el senyor Josep Canal i Roquet, al qual, com a amic, tinc un gran aprecí. M'ha ajudat sempre i arreu en aquesta difícil tasca de la reconstrucció històrica, facilitant-me tot tipus de documents i assessorant-me quan era necessari. A més, voldria donar les gràcies a moltes persones que m'han ajudat en els textos o fotografies (i que ja vénen indicades en el seu apartat) a les quals sempre estaré agraït, sobretot als membres de l'Ajuntament que m'han donat totes les facilitats d'accés a la bibliografia: Joan Arbat, Joan Callís, Quima Casas, Josep Colomer, Nita Costa, Ramon Cros, Javier Domínguez, Dolores Ferrés (i el PNZVG), Josep M. Melció, Carme Molas, Jesús Serrat, Mn. Joan Travessa, Josep Vilallonga i Joan Vilallonga. I voldria dedicar especialment aquest monogràfic a la meua família. Sense el seu suport incondicional no m'hagués estat possible tirat endavant aquest projecte.

Procedència de les fotografies

Revista de Girona, núm. 181, p. 85b. M. Àngels Paulís, p. 81a, 82b. Josep Valls, p. 85a. Josep M. Melció, p. 19, 20, 24, 26, 28, 29, 37a, 39, 44, 45, 48, 49a, 51, 73a. Josep Font, p. 8a i b, 31, 33, 41, 42, 49b, 52a, 63, 56, 57, 65a i c, 66, 86b, 92, 93, 32. Joan Callís, p. 80, 83a. Lluís Bars, p. 82a. Nita Costa, p. 89b, 90. Lluís Rich, p. 32, 52b, 70, 73b, 86a. Josep Vilallonga, p. 16, 38, 54, 55, 67, 71a, 72, 84, 87, 91a, 73c. *Annals 1990-91*, p. 18 i 22. Diputació de Girona (Arxiu Fotogràfic Emili Massanas), p. 60-61. Biblioteca de Catalunya (Fons Martín, Josep Salvany), p.30. Parròquia Sant Feliu de Pallerols, p. 17, 47, 59a. Parròquia de Sant Miquel de Pineda, p. 34, 35. Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona, p. 14-15, 36. Diari de Girona, p. 13. Margarida Serra, p. 58, 79b. Maria Colomer, p. 64. Ajuntament de Sant Feliu de Pallerols, p. 12b, 37b, 62, 65b, 71b, 73c, 75b, 81b, 83b, 88, 89a. Institut Amatller d'Art Hispànic, p. 21, 40. Josep Colomer, 74, 75a. Biblioteca Marià Vayreda, Olot, *Voyage pittoresque et Militaire en Espagne*, p. 50. *Iris Art*, p. 11a, 43a, 46, 68, 69, 78, 73b. Unió Esportiva Hostoles, p. 76-77. Javier Domínguez, p. 11b. Mercè Sellas, p. 12a. Josep M. Solà, p. 25. Teresa Colomer, p. 79a. Ramon Cros, p. 9, 10. Xavier Solà, p. 23, 27, 43b, 59b, 63, 91b.

Monografies locals

Darrers títols publicats

Crespià

per J. Busquets

Lloret de Mar

per Joan Domènech

Banyoles

per J. Grabuleda i J. Tarrús

Puigcerdà

per Sebastià Bossom

Begur

per Lluís Costa

Viladrau

per M. Feliu, I. López, X.

López i Ll. Pagespetit

Camós

per M. Duran

Camprodon

per Sílvia Planas

Maçanet de la Selva

per El Taller d'Història

Sant Jordi Desvalls

per S. Planas i N.

Puigdevall

Ribes de Freser

Per Miquel Sitjar

Salt

per X. Alberch i J. Burch

Sant Joan de les

Abadesses

per J. Albareda i J. Ferrer

La Vall de Bianya

per J. Murià Giralt

Capmany

per A. Egea i M. Roig

Gualta

per Ramon Alberch

Platja d'Aro

per Pere Barreda

La Vajol

Albert Juanola

Vilobí d'Onyar

per Dora Santamaria

Vilafant

per J. M. Bernils

Osor

per F. Bruguera i N. Ramió

Maçanet de Cabrenys

per Pere Roura i Sabà

Santa Coloma de Farners

per J. T. Grau, J. Mestre i

R. Puig

Riells i Viabrea

per Jordi Collell i Carme

Escudé

Siurana d'Empordà

per Antoni Egea

i David Pujol

Les Lloses

per J. Gordí i R. Llimós

La Vall de Campmajor

per Joan Fort

Santa Pau

per Salvador Reixach

Jafre

per R. Alberch i

J. Viñas

Llançà

per Josep Clavaguera

Llanars

per Agustí Dalmau

Llivia

per R. Garriga, M. Vilaseca

i J. Vinyet

Riudellots de la Selva

per Elvis Mallorquí (coord.)

Boadella d'Empordà

per David Serra i Busquets

Vilanant

per Pere Borrat i Antoni

Egea

Bàscara

per Albert Riera

Cabanes

per J.M. Bernils

Guies

Darrers títols publicats

El Ter

per J. Boadas, J. M.

Oliveras i X. Sunyer

Trens i carrilets

per Josep Clara

Canvistes i banquers

per Narcís Castells

Màgiques, pors i

supersticions

per Carme Vinyoles

Els volcans

per Josep M. Mallarach

Els indians

per Rosa Maria Gil

Els Pirineus, del

Puigpedrós al Puigneulós

per Josep Clara

Cristians de Girona

per Josep M. Marquès

L'estany de Banyoles

per M. Coma i J. Gratacós

Els rellotges de sol

per M. Gil

Els maquis

per J. Clara

Els monuments

megalítics

per J. Tarrús i Júlia

Chinchilla

El pessebrisme

per J. Dalmau i Corominas

La ceràmica

per Andreu Bover

La farga

per Jordi Mascarella

Castells vius

per C. Vinyoles, M. Torns i

P. Lanao

La pesca

per J. Sala i J. Domènech

La ramaderia

per P. M. Parés i T. Vilaró

Els protestants

per Josep Clara

La tramuntana

per J. M. Dacosta

i X. Febrés

El Montseny

per J. M. Rueda i J. Tura

L'electricitat

per M. Pous i J. Callol

El periodisme

per Lluís Costa

Els glacials

per Jordi Fernández

L'excursionisme

Per Jordi Dalmau

La Girona dolça

per J. V. Gay

i N. Puigdevall

Les campanes

per Carles Sapena

La Ciutadella de Roses

per C. Díaz, H. Palou

i A. M. Puig

El Teatre

per Pep Vila

Els Museus

per G. Alcalde i

J. M. Rueda

Els refugiats

per Mercè Borràs

Per les Esglésies

per J. M. Marquès

Les Guillerries

per Emili Rams i Josep

Tarrés

El Modernisme

per Pilar Soler

El Contraban

per M. Aguilà, J. Maymí,

J. Ros i X. Turró

Els Centres d'estudis

per Carles Sapena

Aquesta monografia pretén donar cohesió i sentit al passat i present de Sant Feliu de Pallerols, posant-lo a l'abast d'un gran públic. Conjuga temes coneguts amb molts d'inèdits. És, però, un volum obert i ple de suggeriments, ja que també s'hi apunten aspectes i línies d'estudi que podran ser desenvolupats més àmpliament en el futur.

Xavier Solà Colomer (*Sant Feliu de Pallerols, 1972*). Llicenciat en Filosofia i Lletres (Geografia i Història) per la Universitat de Girona. Ha fet un Màster en Museologia i Patrimoni a la mateixa universitat. És membre de l'Esbart de la Vall d'Hostoles. Actualment està cursant els estudis de Doctorat d'Història, centrant les seves investigacions en l'economia i la societat a la Vall d'Hostoles en època moderna i contemporània (segles XVI-XIX).

ISBN 849518737-X

9 788495 187376

MONOGRAFIES LOCALS

Diputació
de Girona

Caixa de Girona